

IX. Nezávislost, nebo revoluce

Byl konec kolonizace způsoben osvobozeneckým bojem porobených a poražených národů, a pouze jím samotným, nebo ho musíme přičíst také úpadku metropolí, které nebyly schopny obhospodařovat obrovský kapitál, který předtím nahromadily? Anebo to byl důsledek tlaků okolního světa ve spojení s ostatními faktory?

Ať už tomu bylo jakkoli a ať byly jakékoli reakce a přístup poražených, nečerpala všechna hnutí za nezávislost svoji sílu pouze na místě samém. Příklad zemí severní Afriky dosvědčuje, že kvásem, ale i pákou lidových povstání byl někdy islám, jindy pocit příslušnosti k arabskému světu a jindy zase vlastenectví úzce spjaté s rodnou zemí. Ve Vietnamu nebo v Indonésii vyvolalo národnostní citění odpor obyvatelstva proti Francouzům a Nizozemcům a svůj vliv měl i proletářský internacionalismus nebo také panafrikanismus (hlavně v anglofonní Africe).

Tato hnutí, jejichž plodem bývala ideologie svobody nebo ideologie revoluce, se objevovala a rozvíjela shodně s jinými (nebo také ne), a někdy vznikla i dřív.

Jaké cíle?

Osvobozenecká hnutí se opírala také o církve nebo o strany, které spolu občas soupeřily, a i když měla jeden společný cíl, nezávislost, lišila se v taktice a v obsahu oné nezávislosti.

Některá chtěla být revoluční stejnou měrou jako národní: příkladem může být Vietminh, který zvítězil proto, že s ním žádné církevní uskupení nemohlo soupeřit, ani stoupenci místního náboženství *Cao Dai*, ani křesťané. Navíc se toto hnutí po roce 1949 opřelo o Čínu.

A naopak, když bylo nevlivnější silou v zemi náboženství, jako v Indii a v Barmě nebo na Filipínách či v Maghrebu, byly šance revolučních sil jen mizivé, nebo vůbec žádné, a to hlavně tam, kde panoval hinduismus, který se ostatně skryl pod prapor vlastenectví a demokracie.

Někde mezi se pak nacházely země jako Indonésie, kde byl silný vliv komunismu i islámu a kde spolu tyto dvě síly soupeřily o moc. V Angole naproti tomu z politických stran (i ze strany komunistické) učinili „nástroje“ ve prospěch národa – za účelem jeho vytvoření (M. Cahen, *Villes et Bourgs en Afrique lusofonne*).

A konečně existovala také hnutí, jejichž plány v té době ztroskotaly, jako například *Sendero luminoso* (Světlá stezka) v Peru: i ta však musíme prozkoumat, neboť historie je také analýzou toho, co se vykonat nepodařilo...

Jestliže tedy mohla být osvobozená hnutí nesena či podporována dlouhou místní dějinnou tradicí, a to jak ve světě arabském, tak i ve světě černošském či africko-americkém, mohly v nich sehrát koordinační nebo stimulující funkci i jiné síly, v nichž měla tato hnutí svůj podíl – například Kominterna nebo Konference tří kontinentů*. Nebo také mohla těžit z nějaké akce, která měla jiný cíl než jejich osvobození: už vítězství Japonska na Rusku v roce 1905 mělo psychologické a politické dopady na všechny barevné národy, až po Madagaskar...

Zcela nesrovnatelný a rozhodující byl výsledek japonské expanze během druhé světové války. Že ušetrila ránu z milosti evropským snům o budoucnosti jihovýchodní Asie, je jisté, i když mechanismus příčin a následků tak jednoduchý není. Zřejmě je ale například to, že kolonisté ve francouzské Indočíně si v těch letech příliš mnoho iluzí o své budoucnosti nedělali – na rozdíl od jiných francouzských kolonistů, kteří třeba v Alžírsku v letech 1945–1950 věřili, že od toho, co se děje v jihovýchodní Asii, žijí

stovky světelných let daleko. Totéž platilo i o anglických a nizozemských kolonistech v Jižní Africe. Japonská okupace měla i další důsledek: zatímco před rokem 1941 se pouze Britové ve svém impériu potýkali s většími problémy, například v Egyptě a po roce 1919 hlavně v Indii, museli po skončení války čelit v Asii nejkrutějším zkouškám Nizozemci a Francouzi, protože Angličané si už částečně připravili podmínky pro své stahování. Ti i oni ztratili ale každopádně část své kontroly nad obchodováním s kaučukem a s ropou.

Šok z japonských vítězství

Pokoření, které musel Západ snášet v důsledku Japonci dosahovaných vítězství, určitě silně poznamenalo obyvatelstvo kolonizovaných zemí a povzbudilo je do dalších bojů. Na Filipínách byli lidé svědky hrůzného Pochodu smrti (1941), k němuž japonské vojenské velení přinutilo americké vězně: Američané cestou umírali vyčerpáním a přihlížejících se při tom pohledu zmocňoval soucit. To se pak obrátilo proti japonskému okupantovi. V Indočíně zavírala japonská tajná policie Kempetai Francouze do klecí menších než kubický metr a svědkové tohoto strašlivého mučení byli zcela bezmocní. Také v těchto případech vítězila u Vietnamců útrpnost, ačkoli k Francouzům chovali velkou zášť. I přes tyto pocity ale ztratily koloniální mocnosti na Filipínách, v Indočíně i v Indonésii veškerou svoji autoritu a prestiž, a to navždy.

Vzhledem ke kolaborantské politice vlády ve Vichy zůstala francouzská správa během války v zásadě ve funkci, přinejmenším do 9. března 1945, kdy Japonci tuto fikci ukončili a zmocnili se veškerého francouzského majetku. Indočínu, která vojensky už okupována byla, alespoň z části, tedy od té chvíle postihl stejný úděl jako ostatní evropské državy v Asii.

Japonská koloniální politika, jednající ve jménu „posvátného poslání“, které spočívalo ve vytvoření „sféry společného rozkvětu“ a v osvobození Západem ujařmených národů, měla tehdy dva charakteristické rysy: v první řadě byly okupované země cele zapojeny do služeb války, neboli jinými slovy do služeb japonského hospodářství, a dále tu Japonsko provádělo politiku vojenské a ekonomické integrace, která se k nadějším kolonizovaných náro-

dů na nezávislost zcela obracela zády (to se týkalo hlavně Indonésanů, kteří Japonce zpočátku vítali jako osvoboditele). Na rozdíl od Evropanů věnovali Japonci velkou pozornost pečlivému spravování všech okupovaných území. Bylo tomu tak proto, že jejich okupace byla více vojenská než civilní? Vlastnímu osudu neponechávali ani ty kraje, ze kterých neměli žádný užitek, a tato péče vzbuzovala sympatie, především v Indonésii (aspoň v roce 1942), ale někdy také v Indočíně.

Když Japonci cítili, že se blíží porážka, vyhlásili nezávislost bývalých evropských kolonií – nikoli však Tchaj-wanu a Koreje. Koncem roku 1943 dokonce pozvali zástupce všech „osvobozených“ národů na velkou konferenci do Tokia.

To byla časovaná bomba, která vybuchla o několik let později. Když se totiž Angličané v roce 1945 vylodili ještě před Nizozemci na Jávě a na Sumatře, pociťovali Indonésané tento návrat jako opakovanou okupaci. Naproti tomu Filipínci, kteří se k Japoncům a jimi ustaveným loutkovým vládám stavěli velmi nepřátelsky, uvítali Američany jako osvoboditele.

V Indočíně byla situace o hodně složitější.

Vietnam, nezávislost a potom revoluce

Ve Vietnamu dodala japonská vítězství hnutím za nezávislost mnoho odvahy, i když vzhledem k represím, které je postihovaly už od třicátých let, měla většina z nich svůj hlavní stan mimo zemi. Po vzoru Kuomintangu zde existovala nacionalistická strana *Vietnam Quoc Dan Dang*, zaštiťující se Sunjatsenovým heslem: nacionalismus, demokracie, svoboda; velký úspěch měla v Tonkinu. Další skupinu, založenou v Kantonu, vedl Nguyen Ai Quoc (Ho Či Min), který byl členem Krestinterny (rolnické internacionály svázané s Kominternou) a který poté, co aktivně pracoval ve Francii a účastnil se ustavujícího sjezdu Francouzské komunistické strany v Toursu (1920), dal dohromady první vietnamskou skupinu na moskevské Univerzitě pracujících Orientu. Členy jím vytvořené organizace byli vlastenci, které zklamal Phan Boi Chau a jeho čistě morální důrazy. Kolem dědice trůnu Bao Daie, jehož francouzská správa povolala po incidentech z let 1930–1931 zpět do Hué, se pohybovali reformátoři typu katolíka Ngo Dinh Diema, kteří ale naráželi na neústupnost koloniální moci. „Moje pra-

vomoci se omezovaly na to,“ popisoval Bao Dai, „že jsem vesnicím předával všelijaká osvědčení.“ Jiným proudem, který se objevil v Kočičíně, bylo náboženské hnutí Cao Dai, jež bylo založeno na buddhismu a inspiraci čerpalo v Japonsku, jako ostatně mnozí od začátku éry Meidži a po japonských vítězstvích v roce 1905; toto hnutí bylo napojeno na další protifrancouzské sekty, například na Hoa Hao. Jakousi zákonnou zástěrkou zakázané komunistické strany pak byla Indočínská demokratická fronta, kterou vedli Pham Van Dong a Vo Nguyen Giap a ke které se brzy připojil také Ho Či Min. A koncem třicátých let zde aktivně působilo také několik trockistických skupin.

Režim admirála Decoux se za války snažil brzdit nárůst nacionalistických a revolučních nálad tím, že nastavoval přívětivou tvář dobrého správce. Vůči těmto hnutím se však choval neméně represivně, stejně jako vůči gaullistům, kteří Japonsku vyhlásili válku (těch tu ale bylo jen málo). Japonsko naproti tomu hnutí za nezávislost podporovalo, zvláště příslušníky Cao Dai. Když ale vstoupil do války Sovětský svaz, nastal rozkol mezi organizacemi, které očekávaly osvobození od Tokia, a těmi, jež vzhlížely k Čankajškovi nebo ke Spojencům. Pod Ho Či Minovým vedením vzniklo hnutí Vietminh, které si kladlo za cíl bojovat proti „francouzskému a japonskému fašismu“ a které v roce 1942 nabouralo rovnováhu sil: již tehdy se utvořila na jedné straně fronta Vietminh-Spojené státy-Čína, s níž spolupracovali stoupenci Svobodné Francie, a na straně druhé spojenectví sekty Cao Dai a Japonska, které podporoval i Bao Dai. Ti všichni tedy bojovali mezi sebou a zároveň za nezávislost.

Za těchto okolností nebylo zdejšímu francouzské kolonialismu souzeno, aby ho smetl prudký závan nenávisti, nýbrž aby mu to „napověděly Dějiny“ (Paul Mus). Konec konců, myslel si to i F. D. Roosevelt, který pro svůj názor, že by Francie měla z Indočíny odejít, získal na konferenci v Teheránu také Stalina, zatímco Churchill si přál, aby zůstala zachována obě impéria, britské i francouzské. „No tak, Winstone, prohráváte dva jedna,“ přěsvědčoval Roosevelt Churchilla.

Taktika, kterou zaujal Nguyen Ai Quoc, odpovídala direktivám Kominterny: jeho fronta hodlala sjednotit všechny společenské vrstvy, a proto svůj revoluční prapor skrývala. Program Vietminhu měl totiž za cíl vyhnat francouzské fašisty (vichystický režim zastoupený admirálem Decouxem) i Japonce, zajistit Vietnamu ne-

závislost, spojit se s demokraciemi, které bojovaly proti fašistické a japonské agresi, a vybudovat demokratickou republiku...

Búrgíba v Tunisku a Gándhí v Indii použili sice stejnou taktiku proti Salahu ibn Jusúfovi a proti Čandrovi Bosemu, jenže ve Vietnamu byli Japonci fyzicky přítomni a slibovali nezávislost, jako ji už uznali na Filipínách a v Barmě. Vietminh na sebe bral větší riziko a významnější bylo i to, co bylo v sázce: republikánská vláda... Jako nereálné se mohlo jevit také spojenectví s gaullisty, jelikož Ho Či Min kritizoval chování de Gaulla v Brazzaville, a to ostatně slovy, která proti němu použili v Sýrii a v Libanonu (viz s. 132–133).

Devátého března 1945: japonské ultimátum bylo pro Francouze nečekané jako blesk z čistého nebe, ačkoli od pádu vichystické vlády v srpnu 1944 byla Francie (a už nejen Svobodná Francie) s Japonskem oficiálně ve válce. Od těžké bitvy o Filipíny požadovalo Tokio po admirálu Decouxovi, který stále zůstal ve funkci, aby byly francouzské vojenské síly podřízeny smíšenému velení. Když to Decoux odmítl, zmocnili se Japonci všech posádek, Francouze internovali a 11. března vyhlásil z jejich podnětu annamský císař Bao Dai konec francouzského protektorátu a nezávislost země. Králové Kambodže a Laosu učinili totéž. Oddělení od Francie proběhlo pokojně, ale obyvatelstvo vědělo, že osud Bao Daie je svázán s osudem Japonska... Ho Či Min, který Bao Daiův režim neuznával, vyjednával ve svých horách s hrstkou de Gaullovců, a sotva byla na Hirošimu shozena bomba, vydal Ho Či Min povel k celonárodnímu povstání. Když Japonsko kapitulovalo, abdikoval Bao Dai s tím, že „Francii doporučuje, aby nezávislost Vietnamu uznala... Jedná se o její zájem a o její vliv.“ Velká manifestace 25. srpna 1945 posvětila úspěch Vietminhu, který – jako by povstal ze země – předváděl svoji sílu v ulicích Hanoje. Ostatní nacionalistické strany se k němu přidaly, protože měl podle nich lepší možnosti pro to, aby Spojenci uznali nezávislost země. V prozatímní vládě, v níž zasedlo mnoho komunistů, byl Bao Dai jmenován nejvyšším poradcem. Znovu byla vyhlášena nezávislost a po ní také demokratická republika. Text vznikl podle vzoru americké Deklarace nezávislosti a podle Deklarace lidských práv z roku 1789. O komunismu se v něm nemluvilo, o Sovětském svazu v něm nebyla ani zmínka. Komunistická strana však vzala vedení fronty Vietminh pouze do svých rukou...

Nezávislost a moc si však ještě bylo nutno vydobýt na Francii, která se sem brzy vrátila...

Předákem této první revoluce za války byl Ho Či Min, jehož vyjednávací a taktické kvality tehdy všechny oslnily. Jak ale ukazuje jeho životopisec Jean Lacouture, už dříve projevil další rysy své osobnosti: byl to rolník, emigrant, aktivista, sjednotitel, vězeň. A zanedlouho měl být také partyzánem.

Na tomto vlasteneckém revolucionáři bylo pozoruhodné, jak velmi záhy a naprosto jasně rozlišoval mezi Francouzi a jejich kolonizací. Žádná slova nebyla dost tvrdá, jednalo-li se o koloniální nadvládu, ale zároveň žádný výraz nebyl dost uznalý, když šlo o Francouze a o jimi ztělesňované hodnoty. Říká se, že když se vylodil v Marseille, kde si nechal od přítomných vykat, okamžitě zdůraznil rozdíl mezi Francií, která osvobozuje, a tou, která utlačuje. Měl tedy francouzské přátele, mluvil francouzsky, aktivně pracoval ve francouzských organizacích, a když 2. září 1945 vyhlásoval v Hanoji nezávislost Vietnamu, hovořil francouzsky k Vietnamcům i k Francouzům, které ujišťoval o svém přátelství a o důvěře vůči zemi, jež dala světu Francouzskou revoluci a pařížskou Komunu. Záznam přímého přenosu jeho projevu se uchoval dodnes.

Podle toho, co říkal tehdejší druhý nejvýznamnější muž komunistické strany Dang Xuan Khu (Truong Chinh), bylo rozhodnutí z 13. srpna 1945 o celonárodním povstání přijato na sjezdu v Tan Trau proto, aby se podařilo Japonce odzbrojit dřív, než přijdou Spojenci, kteří by tak byli postaveni před hotovou, a navíc „chvályhodnou“ věc. V tomto kontextu nebyla Francie příliš důležitá – a byla ještě méně důležitá, než si Vietnamci představovali, jelikož na Postupimské konferenci se rozhodlo, že sever Indočíny bude svěřen vojskům generála Čankajška a jih Angličanům: hranici mezi oběma armádami měla tvořit 16. rovnoběžka... Co asi zmohlo 2500 francouzských vojáků, kteří se zde nacházeli, tvář v tvář 25 čínským divizím? Ale ani Vietminh neměl přílišný zájem, aby se spojenecký plán uskutečnil, a tak Ho Či Min předal zástupcům Prozatímní vlády Francouzské republiky (Saintenymu, Pignonovi a generálu Alessandrimu) požadavky hnutí: nezávislost do pěti let, nikoli do deseti...

V Paříži se však k problému Indočíny stavěli, jako by nebyla ani válka, ani porážka, ani japonská okupace, ani dvojí vyhlášení nezávislosti, ani celonárodní povstání. De Gaulle tam chtěl vyslat

vojenské jednotky, jmenoval vysokým komisařem admirála d'Argenlieua, jenomže Američané mu sdělili, že „na to nemají lodě“. Mezitím Paříž znovu ustavila Indočínskou federaci s jejími pěti dřívějšími územími a s vysokým komisařem v čele, což byla rozhodnutí, která nebrala v úvahu ani to, v čem už o rok dříve vyšel vietnamským nacionalistům vstříc admirál Decoux, a která popírala existenci Vietnamu.

Vietminh se ale ze všeho nejvíc obával Číňanů, kteří měli v Ho Či Minově vládě svého muže, místopředsedu Nguyen Hai Thana. Během jednání, která proto hnutí zahájilo s Francií, se spory vedly především o onu *dóc lâp*, jež byla vyhlášena 2. září 1945 v Hanoji: podle Francouzů to znamenalo „svoboda“, podle Vietnamců „nezávislost“. Vietnamci nakonec ustoupili, a tak dohoda z 6. března 1946, za níž se zaručil generál Leclerc, zahrnovala vstup Vietnamu jakožto „svobodného státu“ do Indočínské federace – ale bez Kočičiny... Ho Či Min a Giap tyto vážné ústupky odůvodňovali tím, že připomínali zkušenost brestlitevského míru: „Díky tomuto příměří budeme moci posílit svoji armádu...“ A Ho Či Min – hlasem přerývaným vzlyky – národu přísahal: „Já vás nezradil!“

Zatímco se první jednotky vedené generálem Leclerkem vylodily v Hanoji a další díky diskrétní pomoci Britů v Saigonu, admirál d'Argenlieu prý před svou schůzkou s Ho Či Minem hovořil o „novém Mnichově“.

Můžeme konstatovat: ani jedna, ani druhá strana nehodlala smlouvu ze 6. března 1946 dodržet a spokojit se s ní.* Při sebe-menším incidentu mohla vypuknout válka. Na konferenci v Dalatu v jednáních pokračoval Marius Moutet, ale vše se opět zadrhlo na otázce Kočičiny: ani Ho Či Min nehodlal tentokrát ustoupit, protože počítal s podporou francouzských komunistů, kteří v roce 1946 dostali 28 procent hlasů...

Když Francie vyhlásila vznik autonomní Republiky Kočičina, vír událostí se dal do pohybu. Na jihu prováděl Vietminh proti Vietnamcům, kteří byli dohodě s Francií příznivě nakloněni, te-

roristické akce. Na severu využil generál Valluy příležitost a bombardoval Haiphong. Následnému útoku v Hanoji bylo vystaveno 1200 Francouzů, 40 jich zahynulo. Jednadvacátého prosince 1946 vyzvala Ho Či Minova vláda na útěku Vietnamce k celonárodnímu povstání.

Válka začala.

Specifičnost národnostního hnutí v Indii

Vznik bohaté vrstvy obchodnické buržoazie a utváření historické paměti a identity národa, na němž se podíleli někdy kolonizátoři, jindy zase kolonizovaní, napomohly v Indii vytvoření a rozvoji osvobozenického hnutí, jehož charakteristickým rysem bylo, že se na rozdíl od ostatních nestavělo vždy nutně proti kapitalismu a že nebylo jednoznačně protianglické, i když nezávislost (*svarádž*) byla jedním z jeho cílů a nepřátelství k okupantovi bylo široce sdílené. „Jedním z nejpозoruhodnějších rysů anglické nadvlády v Indii je fakt,“ napsal Nehru, „že ta největší zla, která tomuto národu připravila, se zvenčí jeví jako dobrodiní Nebes: železnici, telegraf, telefon, rozhlas a ostatní vynálezy byly vítané; bylo jich zapotřebí a my jsme Anglii vděční, že nám je přinesla. Nesmíme však zapomínat, že jejich původním úkolem bylo posílení britského imperialismu v naší zemi, neboť měly umožnit její pevnější administrativní sevření a získání nových trhů pro výroby anglického průmyslu. Nicméně i přes veškerou svoji zášť vůči přítomnosti a chování cizích pánů jsem nikdy nepocítoval žádnou zatrpklou vůči Angličanům jako jednotlivcům. V hloubi duše jsem tuto rasu spíše obdivoval.“ Tento názor potvrzovala i další vyjádření, která šla ještě dál: „Jako naprosto loajální poddaní Jeho britského Veličenstva jsme se necítili hodni ani zavázat tkaničku jeho střevíce.“

Z úst Annamce či Araba bychom na takováto slova adresovaná Francouzům v koloniích čekali marně... To však nevyklučovalo stejně silné odhodlání a stejně kritický, a také u Indů lehce blahosklonný pohled na Angličany*, kteří „obyčejně přicházeli do sty-

* De Gaulle už tehdy nebyl u moci. Z našich rozhovorů s Jeanem Saintenym v roce 1965, během natáčení filmu *Indočína 45*, jsme získali dojem, že de Gaulle asi v roce 1945 neměl žádnou přesnou představu o tom, jakou politiku v Indočině provádět. Přikláněl se spíše k d'Argenlieuovi, nebo k Leclerkovi a Saintenymu?

* Viz s. 154–156, pohled Angličanů na indické hinduisty a muslimy.

ku pouze se stále stejným omezeným klanem Indů, majících co do činění s oficiálními kruhy... Z této třídy zvláštním způsobem čišela nuda a úzkoprstost. Ani inteligentní mladý Angličan se po příchodu do Indie dlouho neubráníl a podléhal jakési intelektuální a kulturní ochablosti. Když na sklonku dne odcházel z kanceláře, věnoval se trochu cvičení a pak šel za svými kolegy do klubu pít whisky a číst si obrázkové časopisy ze své země... Za toto své postupné duchovní chátrání činil zodpovědnou Indii, zatímco skutečnou příčinou jeho vnitřního úpadku byl pouze jeho kancelářský život.“ (Nehrú)

Třetím charakteristickým rysem indického národnostního hnutí, jak ho ztělesňovali Tilak, Gándhí či Nehrú, byl „škodlivý“ vliv zájmu, který Angličané věnovali indické společnosti a její minulosti. Tím, že rekonstruovali její nejstarší základy, a to i za cenu, že kvůli snadnějšímu řízení společnosti udržovali v platnosti ustrnulý popis prvků kastovního systému, vzkřísili Angličané minulost a dějiny čistě hinduistické, což sice lichotilo samolibosti na jedné straně, ale na straně druhé to zcela vymazalo minulost muslimskou. Tilak okamžitě pochopil, jaký prospěch mohou hinduisté z této situace vytěžit, a proto zakládal Společnosti na ochranu krav, oslavoval maráthského krále Šivádžího, který zvítězil nad Afzalem Khanem tak, že ho zadusil ocelovými hracími kostkami, a pak zaútočil na armádu Velkého mughala, atd. Pod pláštíkem vzdávání holdu této minulosti a kultuře oživoval Tilak hinduistickou Indii, nikoli tu, která byla součástí světa islámu. Stejně tak postupoval i Gándhí, když později vyzýval k nenásilným akcím, které doporučoval jako prostředky boje proti britskému okupantovi – i tyto prostředky totiž čerpaly z hinduistické tradice, nikoli z tradice indické.

Díky Angličanům tak byli muslimové vystrnaděni ze svých mocenských pozic: nejprve ztratili svoji feudální svrchovanost, potom jim bylo odebráno veškeré výsadní postavení právě přehodnocením historické tradice a konečně na ně dopadl i fakt, že pouze hinduisté se podíleli na velkém rozmachu obchodu a utvářeli onu kapitalistickou buržoazní třídu, jejíž bohatství – do té doby dosti nejisté – se stalo skutečnou hospodářskou i politickou silou. Jistě, hinduisté to nemohli příliš roztrubovat do světa, ale tato tendence byla zcela zřetelná, protože kněží si přivlastnili autoritu, již se dříve těšil stát, a protože obě společenství se odlišovala čím dál víc. Ukazovalo se, že ve jménu nezávislosti se velcí vůd-

cové snažili navrátit hinduistům dominantní postavení, a to prostřednictvím zdánlivě nevinných demokratických metod, které zde zaváděli Angličané a které měly vzhledem k početní převaze hinduistů zajistit ve sjednocené Indii vládu nemuslimům. S nezávislostí by bylo kdysi vládnoucí muslimské menšině nevyhnutelně přiřčeno podřadné postavení, ačkoli vůdcové strany bojující za nezávislost přijímali všemožná opatření, aby muslimům pomohli zachovat si tvář, především tím, že přistoupili na princip dvou oddělených elektorátů. A je pochopitelné, že se Angličané poté, co využili hinduisty, když chtěli rozvrátit bývalý moghulský stát, opřeli nyní o muslimy, aby zbrzdili postup Indie k nezávislosti. Pochopitelné je i to, že heslo požadující „jednotu Indie“ mělo právě onu politickou funkci ve službách hinduistické většiny.

„Vlastní muslimský elektorát vydá za čtyři armádní jednotky,“ prohlásil jeden vysoký anglický úředník v roce 1883, když se připravovala ustavující schůze Indického národního kongresu na rok 1885. Indická říše se stala majetkem koruny od vypuknutí povstání *sipáhíjů* (1857), které způsobila stejnou měrou nenasytnost zástupců Východoindické společnosti jako fakt, že řemeslníci přicházeli na mizinu, že si Indové nemohli řídit vlastní záležitosti a že velká část obyvatelstva zchudla. To všechno byly sudy stělného prachu, které našly rozbušku v aféře s náboji, která byla známkou oné pohrdavé neznalosti ve vztahu důstojníků k Indům: jako by ani nechtěli vědět, že nutí vojáky porušovat zákazy, když měli náboje chráněné vepřovým sádlem nebo kravským lojem odjišťovat svými zuby.

Angličané se z povstání poučili: reforma z roku 1858 svěčila moc londýnskému státnímu tajemníkovi pro Indii, který diktoval svoji vůli místokráli. Královna Viktorie byla v roce 1876 prohlášena císařovnou Indie, namísto Velkého mughala, ale celá jedna část země, takzvaná „indická Indie“ sestávající z knížecích států, už pod anglickou korunu nespádala. Později byl po půstoletí anglické správy navrácen původní vládnoucí dynastii celý Maisúr, což bylo známkou toho, že z Londýna přicházely ohledně místních knížat nové dispozice. Zároveň Angličané dovolili některým Indům, aby vstupovali do legislativních rad bez toho, že by v Anglii prošli konkurzem Indické civilní služby. Morleyovy-Pintovy reformy z roku 1909 potom umožnily různým oficiálním uskupením nebo kategoriím občanů (muslimům, pársům, sikhům a dalším), aby se účastnili činnosti zákonodárných sborů

v Kalkatě, Bombaji i jinde. Tím se vytvořil zárodek parlamentního režimu, zatímco regionální rady zase otevíraly cestu k jakémusi počátku decentralizace. Obecně vzato posilovali Britové politicky vyšší vrstvy společnosti, a co se týkalo venkovanů, starali se hlavně o jejich zadluženost (snažili se zabránit jejímu zhoršování).

A touto úzkou cestičkou se plnou parou vydalo indické nacionalistické hnutí, zatímco paralelně vznikalo hnutí *svarádž* (vlastní vláda), ze kterého se pak zrodil Indický národní kongres. Ten získal první venkovské zástupce až krátce po první světové válce.

Zpočátku ho tvořili magnáti, kteří chtěli zabránit rostoucímu zasahování koloniální vlády do místních záležitostí, a proto podporovali agitaci kalkatské a bombajské inteligence usilující o režim, který by lépe reprezentoval indickou společnost. Díky zapojení těchto místních magnátů do provinčního a pak i celonárodního systému došlo ke sjednocení perspektiv boje, což v roce 1917 vyústilo ve všeobecný střet mezi koloniální vrchností a národnostním hnutím. Vztah mezi místními činiteli různého formátu a profesionálními politiky a publicisty, kteří se na přelomu století začali v Indii objevovat, se vyznačoval značnou závislostí: politikové byli ve službách magnátů, protože ti se politikou zabývat nechtěli. Nacionalisté tedy nebyli samostatnou formací, byli pouze mluvčími vládnoucích skupin. Symbolickým příkladem tu byl vztah, který v Allahábadu spojoval pandita Malavíju, jednoho z hlavních politiků Kongresu v severní Indii, s rodinou největšího tamního bankéře Ráma Čarana Dáse. Když Angličané ve městě zavedli oddělené elektoráty pro muslimy, vyvolalo to mezi hinduisty a muslimy sváry, které byly do té doby jen málo zjevné; nyní se ale staly významným faktorem místní politiky a stály na počátku takzvaného „komunalismu“ (boje mezi komunitami).

Tak jak se od roku 1930 začal postupně rýsovat strategický ústup Angličanů, hrál Kongres čím dál významnější úlohu. Přizpůsobil se nové situaci, postupně upouštěl od masové agitace a přikláněl se k parlamentarismu, přičemž svoji stranickou politiku podřizoval volebním cílům. Stal se vládní stranou, i když částečně paralelní, a byl připraven převzít moc v okamžiku, kdy Indie získá nezávislost, nebo se prozatím promění alespoň v dominium.

„K uskutečnění revoluce není potřeba revolucionářů,“ říkal Lenin, „nechte jednat ty, kdo vládnou...“ Platilo to také pro chování Angličanů v Indii a pro analýzu, kterou z něho vyléčil Gán-

dhí? Gándhí byl samozřejmě stejně jako Lenin přesvědčen, že stát je ve svých současných podobách – a kolonialistický stát tím spíš – nástrojem vykořisťování. Myslel si také, že plutokraté drží chudáky pod krkem, avšak jeho humanismus a jeho názory ho dováděly k optimističtějšímu vidění společenských vztahů, a navíc díky své víře věděl, že ani marxisté, ani buddhisté, ani muslimové nemohou být jedinými Spravedlivými; křesťané také ne, protože jejich církve jsou „ve službách těch, kdo mají, a nikoli těch, kdo nemají nic“; ani komunisté, ti namísto aby usilovali o smíření, kážou třídní boj. Jeho vzorem byl Lev Tolstoj (zvláště jeho věta „Království Boží je v nás“) a jeho přesvědčení, že máme-li odolat zlu, musíme naprosto odmítnout jakékoli násilí. A jelikož stát, církve, které mu podkuřují, i společenské zápasy jsou zlem, musí se Spravedlivý od nespravedlivé společnosti odpoutat, nesmí užívat násilí a musí se snažit přesvědčit o tomtéž vládnoucí třídy.

To se stalo základem jeho činnosti propagující nenásilí (*satjáhraha*), jejíž dávné formy nacházel v hinduismu (*ahinsa*, neublížování živým tvorům). „Nenasilí ve své dynamické formě znamená přistoupit s plným vědomím na utrpení. Nikoli poslušnou podřízenost vůli podněcovatele zla, nýbrž naprostou aktivizaci duše proti tyranově vůli. Pokud tento zákon našeho bytí využijeme pro náš úkol, pak i jeden jediný člověk může vzdorovat jakékoli hrubé síle nespravedlivé vlády, a tak si zachovat svoji čest, své náboženství, svou duši a připravovat pád nebo nápravu utlačovatelského impéria.“

„Nevyzývám tedy Indii, aby užívala nenásilí ze slabosti, ale s veškerým vědomím vlastní síly a moci...“ Svými početnými programovými hládkami šel Gándhí sám příkladem. Bylo zapotřebí si osvojit mocný klid, dokonce i tvář v tvář oddílu jízdní policie. Provádění této direktivy bylo v roce 1931 zachyceno také na filmovém pásu: když dorazila jízdní policie, provázená dalšími pořádkovými silami, manifestující Indové se položili nehybně na zem, aktivně pasivní, takže každého z nich museli jednoho po druhém odtáhnout z místa dva až tři policisté a vojáci, jenže když je takto přemístili, zůstávali opět ležet zcela netečně. Jsou to zcela jedinečné a neuvěřitelné záběry historické paměti.

Demonstrace nenásilí vyvolávalo vždy – jak to říkal Lenin – nějaké jednání představitelů moci nebo případně nějaká potupa vůči citění hinduistů, jako tomu bylo kdysi při aféře s náboji.

První provokací bylo v roce 1919 zatčení Annie Besantové, irské Američanky, která byla duší jedné filozofické společnosti snažící se o oživení hinduistických ideálů a institucí a která se stala jedním z vůdců hnutí *svarádž*. Směřování, do něhož její zatčení zapadalo, zakrátko potvrdily Rowlattovy zákony (například mít v kapse nacionalistický leták představovalo podle nich trestný čin se sazbou dvou let vězení). Nová opatření tak zcela hatila Montaguovy plány* na postupný přechod Indie k nezávislosti, které získaly právní rámec v témže roce 1919 (*Government of India Act*, zákon o správě Indie, zaváděl v řízení země jakousi dvojí vládu).

Druhou provokací se stalo v roce 1927 zasedání Simonovy komise, která měla rozhodovat o budoucnosti tohoto anglicko-indického dvojvládí. Místokrál lord Irwin ukázal její závěry Gándhímu a říká se, že když si je Gándhí přečetl, řekl jen: „Pohlednice by byla stačila.“ Indů se ve skutečnosti nikdo na nic neptal a oni samotný princip takového postupu nemohli přijmout.

Třetí provokací byl v roce 1939 projev místokrále Linlithgowa, v němž pouze na základě svých pravomocí, aniž by se byl poradil s jediným Indem, vyhlásil jménem Indie válku Německu.

Toto urážlivé jednání svědčilo hlavně o tom, že chování Angličanů neodpovídalo kulturní a politické realitě v Indii. „Angličané jsou jako cestující v cizích krajích, kteří musí jet stále kupředu.“ Tento komentář R. A. Butlera vyjadřoval přesvědčení, že je třeba umět kombinovat pevný postoj a reformy, „jenže tuto rovnováhu dokázal udržet pouze Minto**“. Neboť, jak se ukázalo, reformy, které vznikaly z podnětu Nového Dillí, ale vypracovávaly se v Londýně, mohla ona „nešikovnost“ způsobená pohrdáním Indií zcela zmařit.

Odpovědí na uvedené tři provokace byly tři Gándhího kampaňe: kampaň nespolupráce v letech 1920–1922, potom kampaň občanské neposlušnosti v letech 1930–1931, kterou zahájil takzvaný „solný pochod“, a konečně během druhé světové války kampaň „*Quit India*“, opusťte Indii.

V průběhu těchto dvou desetiletí se utvořily a upevnily vazby mezi Gándhího stranou a venkovskými komunitami, které měly

většinou svoje specifické problémy: někde to byla třeba krize indiga, jinde zas příliš tvrdá represivní opatření. Gándhí uměl být všude a všude „rozněcoval představitost venkovanů různými ‚chilastickými‘ vizemi“. Brity však ujišťoval, že jejich případné výstřelky má pod kontrolou – a nejčastěji to také byla pravda. „Protože byl podmanivý jak ďábel,“ komentoval to Nehru, „a jeho magnetická síla působila všeobecně.“ Rolnickým vzpourám dokázal skutečně předcházet, protože věděl, že Angličané by je tvrdě potlačili, jako to udělali s povstáním *mappilů* (malabárských muslimů) v roce 1921 nebo s Rudými košilemi v třicátých letech.

Výsledky Gándhího strategie byly jasné: Angličané nemohli v podstatě nic udělat, aniž by s tím souhlasil Indický národní kongres, který se tak stal zároveň opoziční i paralelní mocí. Pro Angličany to ale bylo výhodné v tom, že měli aspoň „kompetentního partnera“ pro jednání, protože počet členů Kongresu stále rostl a v roce 1937 jich byly už tři miliony.

Vzestup Kongresu s sebou nesl na druhé straně úpadek knížecích států a pokles významu muslimské komunity. Tato jistota posilovala Angličany, kteří se k emancipaci Indie stavěli nepřátelsky, protože ze situace mohli usuzovat, že zůstanou jejími pány ještě dobrých deset let. Asi si ale nepředstavovali, nakolik přesný jejich odhad byl.

Japonské napadení Pearl Harboru spolu s katastrofami, které potkaly Velkou Británii, včetně pádu Singapuru v roce 1942, vyvolaly uvnitř indického národního hnutí rozkol, protože část stoupenců úplné nezávislosti (*púrna svarádž*) se domnívala, že by se mělo využít příležitosti a ve spojení s Japonci, kteří se již blížili k Barmě, Brity konečně vyhnat.

V čele tohoto proudu stál Čandra Bose. Byl jedním z vůdců hnutí od té doby, co vyšla v roce 1934 jeho publikace *The Indian Struggle*, v níž vyjádřil svoje přesvědčení, že výsledky nenásilí jsou nedostatečné a že byly také špatně stanoveny cíle, jakkoli si Gándhího metody zaslouží veškerou úctu. Hlavně mu ale vyčítal, že s mocnými jedná příliš ohleduplně, že není dost revoluční a také že s Angličany příliš koketuje, ba že se s nimi v Londýně bratří. Tím se Bose vlastně přidal ke komunistům. Stal se hlavním mluvčím radikálního křídla, zatímco pandit Nehru hrál smířlivou kartu. V roce 1939 byl právě Bose zvolen předsedou Indického národního kongresu, když zvítězil nad kandidátem, kterého navrhl Gándhí.

* Edwin Samuel Montagu byl státním tajemníkem pro Indii v letech 1917–1922. (pozn. překl.)

** Lord Minto byl místokrálem Indie v letech 1905–1910. (pozn. překl.)

Když válečný konflikt začínal, byl Gándhího postoj nejednoznačný. Napsal Hitlerovi dopis, v němž ho vyzýval k míru, především k míru v duši, a Židům zároveň radil nenásilí... Pro případ invaze navrhoval (13. dubna 1940, před vstupem Japonska a Spojených států do války) „nespolupráci s agresorem, kdyby Nero Indii okupoval, nebo nenásilný odpor – nabídnout se jako obět, jako národ, který v řetězech čeká na smrt“. Kongres však zavrhl jak revoluci, kterou hlásal Čandra Bose, tak i nenásilí. Gándhího žák Vinóba Bhávė pronesl řeč proti válce a byl zatčen, stejně jako Nehrú, Patél* a dalších 400 příslušníků různých státních institucí poté, co se Gándhí vyslovil ve prospěch občanské neposlušnosti. Anglická mise vedená Staffordem Crippsem sice navrhla Nehrúovi, že bude Indie po skončení války přeměněna na dominiium, jenže to bylo v okamžiku, kdy Japonsko ještě nikdy nebylo tak blízko indických hranic: „Když nám teď Angličané slibují po skončení války statut dominia,“ prohlásil Nehrú, „je to jako by nám podepisovali antdatovaný šek krachující banky.“ Byla to slepá ulička.

Čandra Bose tehdy učinil rozhodující krok a začal se vši rozhodností spolupracovat s Německem a s Japonskem. Brzy ustavil v Singapuru svobodnou indickou vládu a byl velmi okázale přijat nejprve u Hitlera a potom koncem roku 1943 také japonskou vládou.

V Barmě sestavil armádu z válečných zajatců, kterých se předtím zmocnili Japonci. I když ale jeho povstání získalo nakonec rysy jakéhosi mýtu a Kongres ho po jeho smrti (na následky úrazu) vyznamenal, ostatní jeho volbu nenásledovali. Od chvíle, kdy do války vstoupil Sovětský svaz, se totiž s jeho proudem rozešli také komunisté. A navíc slova F. D. Roosevelta o tom, že Atlantická charta se bude týkat všech národů pod cizí nadvládou, vzbudila u Indů velké naděje. Po velkých bouřích, které následovaly po zatčení Gándhího v roce 1942, zapojil Kongres vedený Nehrúem Indii do války, alespoň v rovině hospodářské. Zbývalo už jen sklízet ovoce tohoto rozhodnutí.

Zůstával však muslimský problém a postoj Londýna.

Od časů lorda Curzona spoléhal kolonizátor na nenávist, která stavěla hinduisty a muslimy proti sobě. V minulosti země existova-

ly samozřejmě i chvíle smíření a také různé pokusy o synkretismus, ale různé byly silnější... Až Gándhí dokázal pochopit, že tento antagonismus působí proti snahám o *svarádž* a po vyhlášení represivních Rowlatových zákonů uspořádal spolu se Sváním Šradem Hanandem stávkou náboženské solidarity, kterou koordinovali s Velkou mešitou. Výsledkem bylo pět mrtvých hinduistů a čtyři muslimové, což britské úřady zneklidnilo, protože hnutí *hartál* – hnutí stávek napříč různými náboženstvími – se velmi rozšířilo. Vládě v Dillí se tehdy dařilo napomáhat rozvoji Muslimské ligy pod vedením Muhammada Alího Džinnáha, takže incidentů pak bylo čím dál víc, zvláště u příležitosti voleb. Hladovky, které Gándhí držel proti stupňování konfliktů, neměly v tomto ohledu v podstatě žádný vliv. Muslimská liga totiž pozorovala s obavami, jak roste moc Indického národního kongresu a jak se pokouší strhnout dialog s Brity pouze na sebe.

Idea odděleného muslimského indického národa se na veřejnosti objevila v roce 1933 a spolu s ní vyvstal i Pákistán jako magické slovo s významem „Země Čistoty“.

Pro Gándhího byla představa muslimského národa v Indii absurdní – proč by pak neměl existovat, jak říkal, také národ sikhů nebo národ pársů, vždyť jsme všichni téhož původu... Tato nechápavost však nebyla úplně nevinná. Muslimové měli za to, že ve státu, který by byl v rukou Kongresu, by nic neznamenal. I když bylo nenásilí dobrou metodou, výsledkem toho, oč cestou parlamentarismu západního typu usilovalo, by byla čím dál horší situace těch, kdo měli podle svého názoru vlastní identitu. O tom ale Gándhí nechtěl nic vědět a narůstající odhodlání muslimské Indie mu vyráželo dech: byl z něho skleslý, což bylo znamením, že mu podstata problému uniká.

Muslimská liga na druhé straně neměla ani bohatství, ani moc Indického národního kongresu, ani nebyla tak organizovaná a široce zakořeněná. V jakékoli zkoušce institucionálního charakteru byla předem poražena. Proto také chtěl Muhammad Alí Džinnáh bojovat pouze o velikost a hranice onoho muslimského státu, zatímco o budoucí kontrole zbraní a daní se s ním vůbec nedalo mluvit, protože se takovým diskusím vyhýbal.

Rozdělení země vyvolalo stěhování obyvatelstva a velké nepokoje: poté, co se o něm rozhodlo, mělo za následek téměř 200 000 obětí. Lord Mountbatten, který byl v roce 1947 místokrálem, vedl jednání a stanovil konečné termíny, do kterých Liga

i Kongres musely sestavit vlády, připravit řízení „svých“ zemí atd.: nezávislost v červnu 1948, předání moci v srpnu.

Obětovani byli sikhové, knížata, nedotknutelní, ty všechny ponechali partneři jejich osudu, ačkoli měli vůči nim už tak velký dluh. Knížata byla předtím, než ztratila svoji svrchovanost, odškodněna... Ale ti ostatní? Francouzská dekolonizace brzy nato předvedla stejný nevděk vůči příslušníkům svých arabských milicí.

V celé této historii nepřicházelo nikdy v úvahu, že by mohla slavit úspěch komunistická revoluce vietnamského či jiného typu, a to hlavně kvůli strategii Indické komunistické strany, která šla v letech 1930–1947 „od jedné chyby ke druhé“.

První chybou bylo, vzhledem k situaci a k postavení indické společnosti, že se komunisté spolehli pouze na princip třídního boje a že upřednostňovali dělnickou třídu, která v těchto desetiletích nebyla natolik silná, aby se mohla postavit do čela národnostního boje. V rámci Indie se marxisté jevíli podobně jako odboráři, protože hájili stavovsky jen některé společenské kategorie, a ostatní ne. Zatímco Gándhí chtěl být – a prohlašoval, že je – představitelem všech Indů. Jejich druhá strategická „chyba“ spočívala v tom, že v roce 1941, když Sovětský svaz vstoupil do války, změnili náhle postoj a místo dosud požadované nezávislosti se postavili proti heslu *Quit India* z dílny Indického národního kongresu, čímž si vysloužili nálepku cizích agentů. A konečně v roce 1946 hájili komunisté ve jménu principu národností stanoviska muslimů požadujících oddělený stát, čímž se ovšem naprosto od-cizili hinduistům i všem, kdo považovali jednotu Indie za nedotknutelnou.

Indočína, Maghreb: francouzská politika paralyzována

„Bude to válka mezi tygrem a slonem. Kdyby se tygr náhodou zastavil, slon ho svými mohutnými kly probodne. Jenomže tygr se nezastaví: ve dne se skryje v džungli a vycházet bude jen v noci, bude se vrhat na slona, rvát mu z hřbetu velké kusy masa a zase bude mizet, a slon bude zatím pomalu umírat na vyčerpání a ztrátu krve.“ (V. N. Giap) Tak si Vietminh na počátku představoval válku. A ona se tak skutečně odehrála. A skončila, jako to

Giap popsal australskému novináři Wilfridu Burdettovi: „I kdyby si bylo francouzské velení zvolilo jiné místo než kotlinu Dien Bien Phu a i kdyby francouzským vojákům dával rozkazy jiný velitel než Navarre, konec války v Indočíně by byl stejný.“

„Nevyhnutelné směřování“ je výraz, který použil generál Morlière, jemuž koncem roku 1946 generál Valluy sdělil: „Abyste si zajistil rozhodující převahu, neváhejte udeřit tvrdě pomocí dělostřelectva a bombardování.“ Morlière byl toho názoru, že aféra s Haiphongem byla rozbuškou, jejímž odpálením byly strženy všechny mosty mezi Francouzi a Ho Či Minovou vládou... „Je jasné, že jsme zvolili politiku síly.“

Haiphong byl rozbuškou, ale k prvnímu velkému obratu došlo už v létě 1946, když Francie vyhlásila novou Republiku Kóčínčína, jejíž existence byla potvrzena na jednáních ve Fontainebleau. Když válka začala, povolala Francie zpět na trůn Bao Daie, „protože uvážliví Francouzi jsou přesvědčeni, že hnutí vybavené automatickými zbraněmi a opírající se o většinu obyvatelstva nemohou porazit síly ze zahraničí“ – ačkoli dosahovaly počtu 200 000 mužů. „Na střelbu je jedinou možnou odpovědí zase střelba. Proto také Francouzi přiznali nedávno Bao Daiovi širší nezávislost, než jakou požadoval Ho Či Min.“ Tato analýza amerického novináře Alsopa skutečně odpovídala tomu, co se odehrálo v Paříži, a uvedená metoda byla potom použita také v Maroku, když Francouzi v roce 1953 vsadili na Muhammada ibn Arafu. Nebrala však v úvahu další roviny problému.

Dokud válka nezačala přinášet výsledky, prováděl Vietminh politiku, která počítala s přítomností francouzských komunistů v tamní vládě či v jejím okolí, protože Ho Či Min sám navázal v období mezi oběma světovými válkami s francouzskými odboráři a s francouzskou krajní levicí úzké vazby. „Po celý život jsem bojoval proti francouzskému kolonialismu, ale vždy jsem miloval a obdivoval francouzský lid, který je tak citlivý a velkorysý a který jako první pozvedl prapor jiného principu svobody, rovnosti a bratrství...“ Tato slova pronesl Ho Či Min v hanojském rozhlase v roce 1946, za přítomnosti generála Leclerka a Jeana Saintenyho. Zopakoval je i na konferenci ve Fontainebleau: „Chceme, aby spolupráce mezi našimi dvěma národy byla svobodná, loajální a bratrská. Chceme spolupracovníky, přátele, ba i rádce, nikoli však pány, kteří nás vykořisťují a utlačují jako dřív.“

Jenže od chvíle, kdy Francie udělala znovu dosazenému Bao Daiovi větší ústupky než Vietminhu, toto hnutí usoudilo, že část francouzské levice – v tomto případě socialisté v čele s Mariem Moutetem – ztratila na důvěryhodnosti, ale hlavně že za těchto okolností je ohrožena i sociální revoluce, kterou chce Vietminh provést. A je pravda, že od návratu Bao Daie dávaly koloniální a vojenské kruhy otevřeně najevo svůj odpor k jakémukoli vývoji směrem k rovnoprávnému spojení s „Annamci“.

Když pak Léo Figuières, vyslanec Francouzské komunistické strany, přijel uprostřed válečných akcí přes Moskvu, Peking a Chan-kchou za Ho Či Minem, který se skrýval ve vietnamské džungli, vůdce mu vysvětlil, že situace se „od základu“ změnila. „Donedávna jsme byli v úplném obležení, uchyceni na příkrých srázech našich hor, a takto jsme se tvrdohlavě snažili vydupat si z džungle odříznuté od zbytku světa svůj vlastní stát ... Nyní už máme jednu hranici společnou se socialistickým světem.“ (1949)

Mao Ce-tungovo vítězství v Číně situaci na Dálném východě skutečně „od základu“ změnilo.

Avšak vzhledem ke korejské válce, která pak brzy vypukla, a vzhledem k podpoře, kterou Američané věnovali Bao Daiovi, protože tak chtěli vybudovat hráz proti komunismu, začala do koloniálního konfliktu zasahovat studená válka, čímž se faktory tohoto problému poněkud proměnily.

Na francouzské straně zůstala koloniálnímu konfliktu jeho stará zátěž: tak například chtěli Francouzi nejdříve postavit Bao Daie proti Ho Či Minovi, ale pak mu odmítli dát prostředky, aby mohl jednat. Stěžoval si na to prezident Ngo Dinh Diem: neměli ani národní armádu, ani rozpočet, ani úplně svobodnou administrativu, ani nekontrolovali měnové ukazatele. „Není přece možné počítat s vietnamskou armádou a zároveň odmítat její existenci.“ „Národní armáda existuje jen tehdy, když má prapor, svá vlastní vítězství a vlastní porážky, svoje vlastní velitele... Vietnamští vojáci, začlenění ve skutečnosti jako pomocné jednotky francouzské armády, rozhodně nebyli vietnamskou armádou.“ A přitom jich v bojích zemřelo více než 27 000, vedle 17 000 vojáků přidružených států (dřívější mandátní území), 15 000 Afričanů a Severoafričanů, 11 000 legionářů a 21 000 „Francouzů“ z celkových asi 100 000 mrtvých (což bylo ostatně typicky koloniální počítání). A navíc se velitelé jmenovali Valluy, Lattre de Tassigny, Salan, Navarre – Vietnamec mezi nimi nebyl žádný.

Boj proti komunismu se projevoval v rovině vnitřní, ale nepřímou také na úrovni mezinárodní. V samotné Francii vedla komunistická strana aktivní boj proti „špinavé válce“ od května 1947. Opakovala přitom svoje argumenty z období říšské války. Tuto kampaň podporovala řada intelektuálů, kteří se také – v čele s Jeanem-Paulem Sartrem a katolíky z revue *Témoignage chrétien* – účastnili komunistických manifestací. Pranýřovalo se na nich, že se tato válka před veřejností skrývá a že je to „hanebná“ válka, jejíž rozsah si „veřejné mínění“ stále ještě neuvědomuje, protože vláda nepovolala zálohy.

Za těchto okolností vlády usoudily, že tajná úmluva Francouzské komunistické strany s Ho Či Minem je protistátní. Že se onou „revoluční válkou“, kterou Vietminh vede, postupně buduje „totalitní“ stát, si v té době rozhodně nikdo ne všiml, nebo se o to nikdo nestaral. Jistý je ale naproti tomu fakt, že když komunisté odmítli dát důvěru vládě Paula Ramadiera (1947), zahrávali si s ohněm, protože spolu s francouzskou politikou na Madagaskaru a v Indočíně odmítli i jeho politiku sociální a hlavně plánované vztahy s Německem. Ramadierova vláda se chopila příležitosti, stejně jako v téže době Spaak v Belgii a De Gasperi v Itálii: vyslyšela Trumanův projev, který upřesňoval, že americká pomoc se bude týkat jen těch zemí, které o ni požádají a přistoupí na úzkou koordinaci a výměnu informací mezi účastnickými zeměmi.

Válka v Indočíně se tak stala jakýmsi vedlejším produktem toho, že Francie potřebovala americké úvěry, aby mohla obnovit svoje strojové vybavení, a německé uhlí (jež bylo pod americkou kontrolou), aby mohl růst její průmysl. Touto manou byl vyživován i boj proti Vietminhu a podpora Bao Daie. Ještě více než kdy jindy byla armáda přeměněna v nástroj průmyslové expanze za vlády Reného Mayera (1953). Válka v Indočíně představovala dvojí výhodu: díky americkým devizám už hospodářství nebylo zadlužováno vojenskými výdaji a mohlo se rozvinout nakupování v cizině (což bylo o to příznivější, že se tento rozvoj časově shodoval s koncem Marshallova plánu) a zároveň se válka stala hnací silou ekonomiky a díky ní zisky padaly z nebe – příkladem bylo třeba kšeftování s piastry.

V tomto kontextu jsou ovšem nejistota a neschopnost francouzských vládců zcela pochopitelné. Když Vietnamu začala pomáhat Čína, žádal generál Salan o instrukce, ale nepodařilo se mu získat odpověď...

Na jedné straně francouzští představitelé už od začátku cítili, že je ta válka předem ztracená, vezmou-li se v úvahu vzdálenosti, velikost země a nejednoznačnost americké politiky ve věci „znovuzískávání kolonií“. Velmi brzy k tomu došel vysoký komisař v Indočíně Jean-Marie de Lattre de Tassigny a myslil si to i Raoul Salan, který byl ostatně fascinován inteligencí generála Giapa, jehož osobně poznal. Ani René Mayer nevěřil, že je možné problém vyřešit vojensky, a nevěřil tomu ani René Pleven, který byl v letech 1951–1952 předsedou vlády a který přitom v roce 1954 jako čerstvý ministr obrany ještě dva měsíce před Dien Bien Phu tvrdil, že „protivník dosud nedokázal dosáhnout žádného ze svých cílů“. Jednání však do té chvíle neměla vůbec žádný výsledek, protože na straně Vietminhu žádné ústupky nepřipadaly v úvahu. „Jak vyjednávat s protivníkem, který chce naši kapitulaci?“ tázal se René Pleven – o deset let později.

Na druhé straně byl ale velice silný tlak, který pocítovali stoupenci míru a který jim bránil jednat. V první řadě ho vyvíjeli vojáci, protože ti se chtěli domoci odplaty za rok 1940 a domnívali se, sláva impéria už sama o sobě postaví Francii na nohy. Dále zde byla lobby kolonistů, ale největší váhu mělo spojení s Američany, jež bylo cenou, a to velmi výhodnou cenou za to, aby si Spojené státy nevybraly místo Francie Německo a aby se jeho opětovné vyzbrojení – pod záminkou, že je nutno postavit hráz proti Sovětskému svazu – nestalo pro zemi, která jím byla před nedávnem okupována, znovu hrozbou.

Německá otázka totiž byla středem zájmu Francouzů, jejich představitelů i všech ostatních. Uzavřít mír by znamenalo ztratit americkou pomoc, dívat se, jak Německo vzkvétá, a napomáhat vítězství komunismu. Tak se neustále vyjadřovali Georges Bidault, René Mayer a mnoho dalších, kdo seděli ve většině vlád v letech 1950–1954. A byl to Robert Schuman, komu se tímto způsobem nejlépe podařilo dát Američanům zapomenout na skutečnost, že válka v Indočíně je znovudobýváním ztracené kolonie...

A konečně – a především – tady bylo něco, co tížilo ze všeho nejvíce a co nebylo vyřčeno nahlas: pro francouzské představitelky nebyla tolik odstrašující představa úplné nezávislosti Vietnamu, jako spíš jejich přesvědčení, že potom by se na základě tohoto příkladu začaly osamostatňovat všechny země Francouzské unie.

Po porážce u Dien Bien Phu našel Pierre Mendès France odvahu sdělit veřejnosti, že ukončení války je nezbytné pro to,

aby se Francie postupně zotavila. Je pravda, že de Gaulle jednání doporučil už 7. dubna 1954, tedy uprostřed bojů: ačkoli se tou dobou zdál být mimo hru, jeho vyjádření bylo průlomové a posloužilo jako záštita pro Mendèse France, k němuž se brzy přidal také maršál Juin. Jeho příznivé vystoupení v Tunisku bylo podmínkou úspěchu jednání týkajících se Vietnamu (1954).

Pierre Mendès France dokázal mezitím na konferenci v Ženevě vést jednání se vši rozhodností a stanovit po způsobu lorda Mountbattena v Indii také příslušné termíny, ale rizika byla v tomto případě mnohem větší, protože režim byl kvůli fiasku u Dien Bien Phu a kvůli událostem v Tunisku a v Maroku velmi oslabený. Nebylo těžké si představit, že by také mohlo dojít k vojenskému převratu, a někteří pomýšleli na úlohu, jakou by mohl sehrát generál de Gaulle.

Ženevské konference se účastnili Číňané, Vietnamci, Američané a Francouzi. Podle uzavřené dohody měla 17. rovnoběžka sloužit jako prozatímní demarkační čára mezi Severním Vietnamem a Jižním Vietnamem, přičemž každý z nich měl být pod kontrolou vlastní civilní správy. Vzhledem ke skutečné situaci na bojištích to znamenalo nezávislost Severního Vietnamu. V celé zemi měly být do začátku roku 1956 uspořádány svobodné volby, ale ty se nikdy neuskutečnily.

Pierre Mendès France komentoval tyto dohody ve francouzské televizi těmito slovy:

„Američané říkali od samého počátku, že nehodlají podepsat dokument, na němž by figuroval také podpis Číňanů, jelikož Čínu neuznávají. Vypracovali jsme tedy protokol o bodech, ve kterých jsme došli ke shodě, generální tajemník konference ho v plénu přečetl a každá z delegací potom učinila jednostranné prohlášení, ve kterém vznesla svoje připomínky [...], ale ve kterém se také zavázala, že neporuší ani nezpochybní to, co bylo právě veřejně přečteno. Americké prohlášení obsahovalo vedle vyjádření všech výhrad vůči Číně, Vietminhu apod. dva slavnostní závazky: za prvé, nikdy neohrozíme silou to, co zde bylo právě rozhodnuto, a za druhé, budeme považovat za agresora každou zemi, která by použila sílu nebo by hrozila použitím síly, aby dohodu rozvrátila. Ačkoli tedy Američané nic nepodepsali, vzali na sebe velmi přesné závazky, které jsme od nich mohli očekávat a které jsou stejně jako ty, jež jsme přijali my sami. Pro-

to nebyly ženevské dohody podepsány ani Američany, ani nikým jiným.“

Američané svoje závazky nedodrželi, ale stejně se zachovaly Severní a Jižní Vietnam.

Francouzští politikové cítili hrozbu, že se události v Indočíně odrazí na osudu celé Francouzské unie.

A byli tím paralyzováni.

Když se v listopadu 1952, tedy dlouho před Dien Bien Phu, sešla pod vedením prezidenta Vincenta Auriola Rada Francouzské unie za přítomnosti svého předsedy Antoina Pinaye a zástupců Vietnamu, Laosu a Kambodže, navrhl jeden z kambodžských delegátů, Nhiek Tiouloung, aby byli k práci Rady přizváni také panovníci Tuniska a Maroka. Prezident sebou doslova trhnul... Ve vládě se Pinay proti této zcela jednoduché, obyčejné a nad slunce jasné myšlence nijak nebránil, ale premiér Léon Martinaud-Déplat, Charles Brune či René Mayer bděli. Plán byl pohřben...

Francouzští politici nechtěli dlouhá léta nic vědět, nechtěli nic chápat...

„Naivní víra, že porážka Francie je Božím trestem, že její nadvláda skončila a že nezávislost nám zajistí vítězství Osy, které se považuje za jistou věc, je v mysli mnoha lidí hluboko zakořeněna a je pochopitelná. Ale já říkám, že je to chyba, chyba vážná a neomluvitelná...“

Když Habíb Búrgíba tato slova počátkem roku 1943 pronášel, bral na sebe skutečně velké riziko. Počítal s vítězstvím demokratických národů, které se jevilo jako možné, ba pravděpodobné, ale v tu chvíli ještě zdaleka nebylo jisté. Ale hlavně se tento vůdce Nového Destúru postavil proti naprosto převažujícímu mínění svých spoluobčanů, což si asi nejlépe uvědomí ten, kdo měl možnost vidět v *Deutsche Wochenschau* z konce roku 1942 mladé Tunisany, s jakým až šíleným nadšením vítají vojáky wehrmachtu.

Jeho výrok byl o to odvážnější, že Búrgíbu, který několik let hnul ve francouzských kobkách, Italové právě osvobodili a že ho fašistický režim přijímal se všemi poctami. On ale v italském rozhlase znovu varoval svoje spoluobčany, aby se nepoddávali svým prostým pocitům, neboť „tím bychom se vydávali v nebezpečí, že upadneme pod jinou cizí nadvládu“...

Jásot Tunisánů nad příchodem Němců vysvětlovaly deziluze

a hněv, které způsobila francouzská politika v protektorátu během uplynulých třiceti let.

Od doby, kdy byl v roce 1917 po skončení Kongresu národností publikován v Lausanne text *Tunisko a Alžírsko, protest proti francouzskému despotismu*, se totiž vůbec nic nezměnilo. Strana Destúr se pokusila přimět beje, aby se připojil k požadavkům zdejších národností, že by si sami Tunisáné měli volit svůj parlament s vládou, která by mu byla odpovědná. Bej však musel na nátlak Francouzů odvolat předsedu své vlády, který mu žádost předal (1922). O deset let později měla obdoba „ničemných zákonů“* zardousit tuniský tisk a zároveň se prokonzulem stal autoritářský Marcel Peyrouton. Zdálo se, že Destúr není na výši zkoušek, kterým byli Tunisáné vystaveni, a tak se z rozkolu zrodil Nový Destúr Hagíba Búrgíby, který byl méně svázaný s islámem, ale měl radikálnější požadavky. Začala válka mezi oběma Destúry, starým a novým: na počátku Búrgíbova vzestupu byla stávka, která proběhla v Monastiru v roce 1934 – a v roce 1938 vypukly v Tunisu bouře, jež vyústily ve vyhlášení stavu obležení, v zatčení představitelů Nového Destúru a v rozpuštění strany. Mezitím se Nový Destúr stal velmi rozšířenou stranou, která měla téměř 400 místních buněk, mládežnickou organizaci atd. Zákaz strany byl o to tvrdší, že se starému Destúru zdála tato příležitost dobrá k tomu, aby byl ten nový úplně přemožen. V roce 1943 byl potom bej sesazen generálem Giraudem za „kolaboraci“, i když ve skutečnosti se mu vyčítalo, že si svoje ministry vybírá bez toho, aby se radil s prezidentem.

Situace v Maroku byla tak trochu podobná té v Tunisku a místní guvernéri a rezidenti měli celkovou představu o tom, jak se tuniský nacionalismus vyvíjí. „Maroko, jehož jednotu Francie zajistila, se musí odvrátit od různých spojenectví s Orientem,“ prohlásil generál Juin, který se stal po válce novým generálním rezidentem. Chtěl tím odsoudit fakt, že se Maroko upíná k arabskému světu islámu, který se pod záštitou velkého muftího v Jeruzalémě projevil přinejmenším na Východě jako silně germanofilní a který v zemích závislých na Anglii a na Francii rozdmýchával naciona-

* Série zákonů z roku 1893, které byly namířeny proti anarchismu a které omezovaly svobodu slova a tisku. (pozn. překl.)

lismus. Jistě, určitá germanofilie v Maroku vládla pořád, už od projevu Viléma II. v Tangeru v roce 1905, a francouzská porážka v roce 1940 vyvolala v této zemi jediné velkou radost, ale nedostalo se jí takové příležitosti, aby se veřejně projevila v přítomnosti německých vojsk, jako tomu bylo v Tunisku. A sultán počítal s tím, že nezávislost mu pomohou získat Američané: F. D. Roosevelt jej navštívil během konference v Casablance (leden 1943) a Muhammad V. si tehdy formulace Atlantické charty dobře zapamatoval.

Jenže Francouzi nechtěli o sultánově loajalitě nic vědět, tak jako nechtěli nic vědět o loajalitě Búrgíbovů. „Spojenectví s Orientem“, o kterých mluvil generál Juin, to byly samozřejmě ony požadavky, které marocký sultán uplatňoval na základě smlouvy o protektorátu z roku 1912.

Stejně jako v Indii šlo ve skutečnosti ze strany francouzské správy o záměrně projevovanou nešikovnost, která u Maročanů vyvolávala hněv. Sotva skončila řífská válka, jež u nacionalistů vzbudila určité naděje, změnil úřad rezidenta *dahír* (dekret), který byl v roce 1914 vyhlášen z podnětu generála Lyauteye a podle něhož měly být respektovány berberské zvyky, v *dahír* mnohem radikálnější: uznával soudní pravomoci *džamá* a vytvářel soudy založené na zvykovém právu, jenže pro trestání zločinů spáchaných na berberských územích měla platit francouzská jurisdikce, ať byl pachatel jakéhokoli původu. Sultán tento *dahír*, který odebíral kompetence nejvyššímu šerífskému tribunálu, musel v roce 1930 podepsat. Ať už šlo o zneužití práva, nebo o politickou chybu, mělo toto opatření za cíl podrobit Berbery jurisdikci arabského sultána. Vyvolalo však nárůst nacionalistické horečky, podněcované ještě Šakíbem Arslanem, což byl libanonský feudál, který získal vzdělání ve škole Džamál ad-Din al-Afghání a stal se „králem arabských řečníků“. „Křesťanství ohrožuje islám, zbavuje ho jeho práv a chce si muslimy získat silou...“

Tato kampaň byla jedním z prvních hnutí ukazujících na existenci určitého islámského a také arabského společenství, byla „ozvučnou skříň“, jejíž ozvěna se donesla až do Indonésie. Francouzský tisk v Maroku o ní mlčel, ačkoli pronikla až do Společnosti národů. Ve Francii vydávaný list *L'Afrique française*, který byl orgánem velkých hospodářských uskupení a kolonistů, však hnutí odsoudil jako „kliku několika pobudů, kteří si opatřili jakési podivné univerzitní diplomy a chtějí si v Maroku hrát na Gán-

dhího a Zaghlúla**“ (1934). Úřad rezidenta byl nucen platnost berberského dekretu odložit a pak jej i upravit. Pokus o podrobní Berberů se stejně jako u alžírských Kabylů nevydařil.

Takto povzbuzení sepsali maročí nacionalisté svoje požadavky do dlouhého memoranda, nazvaného *Plán marockých reforem*. Žádali v něm přísné dodržování smlouvy o protektorátu a zrušení veškeré přímé správy, účast Maročanů na výkonu moci v různých stupních administrativy, vytvoření volených obecních rad a otevření školství pro všechny Maročany.

Ačkoli plán podporovali i někteří francouzští politikové, jako například Gaston Bergery, César Campinchy nebo Georges Monnet, vláda i úřad rezidenta ho zamítly, což vyvolalo pouliční demonstrace ve Fésu, Kenitře i jinde, nejdříve v listopadu 1936 a potom i v roce 1937, a zároveň také stejně jako v Tunisku rozkol v Marockém akčním výboru: z populistického křídla, které vedl Alal al-Fásí, se zrodil Istiqlál, zatímco křídlo, jež bylo otevřenější kontaktům s francouzskou levicí, řídil Muhammad Hasan Waz-zání. Oba dva byli zatčeni, internováni, jiní posláni do exilu, a jejich organizace rozpuštěny.

Když generál Noguès přenechával místo generálu Juinovi (1947), panoval v Maroku klid. Nacionalističtí vůdcové byli mezi tím propuštěni na svobodu.

Od války v Indočíně nacionalističtí vůdcové v Tunisku a v Maroku věděli, že je francouzská vláda neschopná a že nezná problémy Maghrebu, snad s výjimkou toho, co se dělo mezi kolonisty. Věděli také, jak rezervovaně se na Quai d'Orsay stavějí vůči jakémukoli vývoji směrem k vnitřní autonomii obou protektorátů. Tuniský bej se dožadoval práva dýchat svobodný vzduch, a rezidenta Périlliera, který považoval za nutné „upustit páru“, nahradil v roce 1952 Jean de Hauteclocque, který se rozhodl připlout do Tunisu na válečné lodi.

V Maroku chtěl generál Juin ve stejné době přimět sultána, aby se vydal cestou sdílené suverenity, ale Muhammad ibn Jusuf odmítl, protože doufal, že bude uplatňována smlouva o protektorátu. Juinův nástupce generál Guillaume (dorazil v srpnu 1951)

* Saad Zaghlúl (1860–1927) byl vůdcem egyptské strany Wafd. (pozn. překl.)

hovořil o sultánovi způsobem, který ve zkratce vyjadřoval jeho politické plány: „Rvát se je moje řemeslo, pošlu ho k zemi.“

V Tunisu se stávkovalo, v Casablance vypukly vážné střety. V Tunisu byl 5. prosince 1951 zavražděn nacionalistický představitel a odborový předák Ferhát Hašíd, který byl Búrgíbovým spolupracovníkem. Unie marockých odborů odpověděla 7. prosince generální stávkou, při níž tanky střílely do lidí. Nastalou krizí se snažili řešit Juin i Guillaume, ale nakonec vyústila v sesazení sultána: „Je hrozně otravný,“ prohlásil prefekt Boniface, „měl by zůstat doma se svými ženskýma, se svým zvefincem, s opicema a vším tím ostatním. Myslí si o sobě, že je führer.“ (Alexandre Werth, *France 1940–1955*, s. 619) Právě tehdy byla zosnována „operace al-Glauri“, během níž dosadili na sultánovo místo Ibn Arafu (viz s. 289).

Takováto vyjádření a takovéto chování dokazovala lídrům Istiqlálu a Destúru, že skutečný dialog není možný. A to přitom ani jedni, ani druzí nebyli žádní revolucionáři jako Ho Či Min nebo extrémisté jako vůdci alžírské FLN, což ostatně další události jasně ukázaly; a nebyli jimi ani bej nebo sultán... Proto od chvíle, kdy francouzští představitelé odmítli vnímat, že v kontextu toho, co se děje ve světě, jsou národy Maghrebu nacionalistickými požadavky nezadržitelně postrkovány vpřed, využili vůdcové Maroka a Tuniska pro uskutečnění svých cílů mezinárodní arény. Cestu jim ukázala postupná internacionalizace indočínské otázky.

Veškeré argumenty Francouzů, jimiž chtěli internacionalizaci zabránit, spočívaly v tvrzení, že Destúr a Istiqlál dláždí cestu komunismu. Američané se zase naopak domnívali, že nacionalismus působí jako protijed. Zklamali však tím, že se neodvážili jasně zasáhnout, jak v to doufal marocký sultán. Aby francouzská vláda předešla případnému vměšování, schválila Američanům, že si mohou v Maroku vybudovat základny. V roce 1951 nastal obrat, když se Eisenhower odmítl zavázat, že v Maroku nezasáhne – zároveň se ale nepřidal ani na stranu tuniských vůdců Habíba Búrgíby a Ferháta Hašída, kteří po něm chtěli nějaký rozhodnější čin.

Velká změna přišla v roce 1952: na naléhání států Arabské ligy odhlasovaly Spojené státy, aby byla tuniská otázka zařazena na pořad jednání OSN. Aby si ale mohly ponechat svoje základny, nereagovaly na sesazení marockého sultána. OSN nicméně přijala několik rezolucí, i když byly nakonec umírněné a „doporučovaly v obou protektorátech rozvoj svobodných institucí“.

Tento neúspěch Francie se stal velkým odrazovým můstkem, který dodal nacionalistům poslední impuls. A na druhé straně Dien Bien Phu a ženevské dohody umožnily, aby Pierre Mendès France překonal překážky v jednání o nezávislosti Tuniska a aby Edgar Faure zajistil Maroku návrat „skutečného“ sultána.

A tak vlastně tím, že se stavěli proti požadavkům ze strany sultána, že ustupovali hnutím kolonistů a že rozehrávali soupeření o moc uvnitř marocké společnosti, aniž by si všimli, že OSN podporuje směřování národů k nezávislosti, uspíšili francouzští představitelé v Paříži a v Rabatu to, co již bylo nevyhnutelné.

Cesty alžírské „revoluce“

„Prohlašujeme, že jsme revoluční strana... vzhledem k cílům naší činnosti, k jejím formám [...] i prostě proto, že na sebe bereme rizika, jež jsou na hony vzdálena od bodu, kde končí vlastenectví UDMA* a ulemů.“

Tento začátek *Manifestu* z pera Hocina Aita Ahmeda, člena politického vedení PPA**, byl napsán v roce 1948. Jeho formulace má hluboký význam, protože se v něm hned zkraje říká, že revoluce, o níž je tady řeč, spočívá v rozchodu s vlastenectvím, které postupuje po malých krůčcích... Termín nakonec přetrvál: vlastenecké národní hnutí se trochu nevhodně přizdobilo nálepkou revoluce – a už si ji ponechalo.

Formy, které na sebe boj za nezávislost musí vzít, mají skutečně co do činění s revolucí, ale jedná se pouze o ně?

Ait Ahmed v tomto základním dokumentu vysvětluje, že osvobození nemůže vzejít z masového vzbouření lidu, protože nelze zapomenout na lekci z povstání v roce 1871. To ztroskotalo „ani ne tak proto, že bylo omezené zeměpisně, jako spíš kvůli přílišné improvizaci.“ Tento osvobozenecský boj „nebude ani šířit teroris-

* Demokratický svaz Alžírského manifestu (UDMA), v jehož čele stál Ferhát Abbás. (pozn. překl.)

** Alžírská lidová strana (PPA), založená Messali Hádžem, byla v roce 1939 zakázána a přešla do ilegality. V roce 1947 bylo ustaveno Hnutí za triumf demokratických svobod (MTLD) jako její legální aparát, ale PPA pracovala dál. (pozn. překl.)

mus“. „Zbavit se zlomyslníků a zrádců“ je samozřejmě populární představa, jenže nebere v úvahu podmínky, jež mají vést ke konečnému úspěchu podniku. S odkazem na Lenina a jeho *Co dělat?* Ait Ahmed ukazuje, že terorismus je bezvýhodným počínáním. Nezavrhuje ho však docela: „Terorismus se nesmí stát hlavní složkou osvobozenického boje.“ Nebezpečné by podle Aita Ahmeda bylo také vytvoření jakési svobodné zóny. Ačkoli existovaly některé precedentsní příklady, jako například Jugoslávie během války nebo ve svých počátcích komunistická Čína, „nesrovnávejme nesrovnatelné“. Poslední hypotetickou možností, vysvětluje lídr PPA, je „zopakovat technicky Francouzskou revoluci z roku 1789“: přinutit alžírský parlament, aby se prohlásil ústavodárným shromážděním. Tuto strategii vymyslel francouzský komunista André Marty a navrhl ji Laminu Debaghinovi a je v ní dobře vidět příslib směřování k představě sesterských republik. Ait Ahmed ale zavrhuje i tuto hypotézu, neboť „Francouzská revoluce proti sobě stavěla třídy, a nikoli utlačovaný lid proti koloniální mocnosti.“

Ait Ahmed totiž po vzoru Mao Ce-tunga soudil, že osvobozenický zápas musí být revoluční válkou: musí kombinovat různé formy akce a přitom využívat výhod terénu, strategické obrany a gerilové války jako hlavních metod boje.

Všechny ostatní formy zápasu – „à la Abbás“ – je nutno odsoudit, protože „přehnané Ipění na zákonech uhynulo na vrozenou nezákonnost, jež je základem kolonialismu“. Avšak pro tuto chvíli „je naše hnutí jakožto nástroj osvobozenické války ještě slabé“, a proto je nutné povzbuzovat revoluční vědomí mas, obnovovat kádry, získávat zbraně a peníze, sjednocovat bojové úsilí celého Maghrebu, a na druhé straně využít arabský svět jako rámec a jako katalyzátor a islám jako mobilizující sílu. A konečně je také nezbytné podkopávat protivníkovu vůli podvrtnou činností ve Francii a využít k tomu rozporů v chování francouzské levice, jež se kvůli svému boji proti americkému imperialismu zjevně přiklonila k imperialismu národnímu. Co se týče alžírských pracujících ve Francii, „výměnou za to, že se účastní bojů francouzských pracujících, musí veřejně kritizovat odpor [francouzských stran a odborů] vůči uznání existence alžírského národa“.

Na tomto textu je zajímavé, že nabízí analýzu pozadí zápasu o osvobození a že definuje jeho určující faktory a předpoklady, jak je vnímalo národnostní hnutí a jak se z nich dokázalo poučit pro dosažení svých cílů. V tomto smyslu je text vlastně progra-

mem – a také byl víceméně uváděn do praxe, aniž by se na něj ovšem příliš odkazovalo.

Zabránit předčasnému masovému povstání, k jakému došlo v roce 1871 v Kabylsku, kde koloniální snahy o soustředění domorodců do jakýchsi táborů vyvolaly bouře zaměřené proti onomu městskému plebsu, který tvořili převážně deklasovaní lidé přijíždějící sem tehdy jako kolonisté. Arabové v té době už pozorovali, jak přestávají platit jejich zákony a jak se vytrácejí jejich zvyky. Cizí moc tehdy také chtěla podrobit medžanského vládce Mokraniho vůli civilního starosty, kterým měl být obyčejný kramář, což pro Araby vůbec nepřicházelo v úvahu. Bylo znát, že po pádu Napoleona III. – „jejich Císaře“ – už neexistuje charismatické pouto mezi arabskými činiteli a „sultánem“. Nepokoje zasáhly Súk Ahrás, El-Miliah a pak celé Kabylsko. Kolonisté v Constantine tomu nevěřili, hodili celou záležitost na Alžír, a když k nim potom poslali vojáky, spatřovali v tom manévr pro znovunastolení vojenské moci. Z odpovědnosti vinili muslimská bratrstva, což kardinálu Lavigeriemu umožnilo usadit v srdci vzbouřené země svoje Bílé otce. Povstání však nemělo připravené možnosti šíření po celé zemi. A Francie, která do Alžírsko posílala nešťastné obyvatele Alsaska a Lotrinska, se pouze domnívala, že nebylo vynaloženo dostatečné úsilí, aby byli místní lidé „zbaveni svého divoštví“. Represe byly tehdy velmi tvrdé.

Nacionalisté usoudili, že stejné poučení si je třeba vzít z nezdaru předčasného povstání v roce 1945. Pro toto povstání existovaly všemožné dobré důvody a jedním z nich byl určitě hněv muslimských vojáků, kteří zaplatili tak vysokou daň během italského tažení, kdy výrazně přispěli k vítězství u Cassina (Ben Bella zde získal vojenský řád). Očekávané nařízení, jež jim mělo přiznat francouzské občanství, stále nepřicházelo, a když se vrátili do země, našli znovu jen bídu, což ještě prohloubilo ponižující pocity z koloniálního jha. Uvnitř hnutí za nezávislost panovaly naděje vzhledem ke slibům, které dali Američané Ferhátu Abbásovi a marockému sultánovi, ale ve vnitrozemí, a zvláště v oblasti Constantine, kterou pustošily hlad a smrt, se snahy o nezávislost projevíly se vši silou. Messali Hádž byl zatčen a deportován do Brazzaville, a proto se 1. května 1945 konalo mnoho demonstrací (nezávisle na manifestacích odborů). V Alžíru, v Bougie nebo v Oranu policie střílela a o týden později vybuchla zlost při oslavách Vítězství. V Sétifu a v Guelmě požadovaly obrovské průvody lidí propuštění Messali Hádže a ustavení suverénního ústavodárného shromáždění. Tyto

manifestace odstartovaly povstání, které se rozšířilo od Constantine po Kabylsko a které vedlo hnutí Přátelé Manifestu a svobody (AML), sdružující všechny nacionalistické proudy od Ferháta Abbáse po Messali Hádže. Vzbouřenci obklíčili centra kolonistů jako La Fayette, Chevreul, Ain Abessa a zaútočili na farmy. Počet francouzských obětí se odhaduje asi na sto lidí. Represe, které potom zakončilo letectvo, měly za následek podle různých odhadů mezi 1500 a 40 000 mrtvých domorodců. Četné vesnice byly srovnány se zemí, zničeno bylo 44 menších osad. Vzpomínka na „masakr v Sétifu“ zůstala mezi nacionalisty velmi živá – ale mezi Evropany v Alžírsku ani mezi Francouzi v metropoli neměl žádnou velkou odezvu. To proto, že represivní akce, prováděné za vlády Charlese de Gaulla a na jeho přímý rozkaz, byly vedeny v době, kdy byl ministrem zodpovědným za letectvo komunist Charles Tillon; on sice přímo nezasahoval, ale přestože o akci předem věděl, nepodal navzdory jejím tragickým důsledkům demisi. Bylo tehdy francouzské veřejné mínění, opájející se oslavami vítězství, o tom všem informováno a bylo si toho později také skutečně vědomo?

Žádné šíření terorismu, píše se ve zprávě Aita Ahmeda. Fakticky se ale začal v následujících letech rychle rozvíjet, protože francouzská odpověď na alžírské tužby aktivisty zklamala, takže se cítili oklamání a zrazení (zfalšované volby, zatýkání, represe atd.). Některé útoky, jako například přepadení hlavní pošty v Oranu v roce 1949, se Evropanům vysvětlovaly jako obyčejné zlodějské akce, ačkoli se přitom jednalo o získání peněz (a zbraní) pro Ait Ahmedovu PPA. Terorismus ale dostával díky získaným zbraním čím dál systematictější podobu a bylo jasné, že PPA-MTLD a její vojenská organizace OS (Zvláštní organizace) disponují stále většími prostředky. Podle Muhammada Boudiafa dorazila první zásilka 300 zbraní z Libye, druhá obsahovala 20 samopalů, 30 kolů, 5 vojenských pušek a 2 bedny útočných granátů...

Terorismus se tedy neustále šířil, a to před povstáním v listopadu 1954 i potom. Můžeme říci, že měl několik forem. Ve své první podobě – například útoky na veřejné budovy – chtěl ukázat nepřátelství vůči koloniálnímu režimu a k těm, kdo ho ztělesňovali. Svoji druhou podobou – kupříkladu útok na autobus projíždějící soutěskami Tighnimine, kde byl zavražděn francouzský učitel Monnerot – chtěl naznačit, že v Alžírsku nejsou „dobří“ a „zlí“ Francouzi, protože vyhnat je nutno všechny: kufry, nebo rakev. Třetí forma terorismu, protiarabská, měla za cíl očistit společenství bojovníků za

nezávislost, aby v něm nebyli žádní „zrádci“. Tato radikalizace, jež vyústila v opravdová jatka, byla dílem zejména těch aktivistů, kteří se po rozkolu uvnitř MTLD postavili proti Messali Hádžovi: jak říká ve své knize Mohammed Harbi, „messalismus zaujímal v alžírském světě stejné místo jako trockismus ve světě stalinském“. Čtvrtou formou byl terorismus „slepý“, jenž mířil v autobusech i na tržištích na anonymní obyvatelstvo, evropské i muslimské, aby prokázal všudypřítomnost nacionalistických aktivistů a aby vyvolal ovzduší nejistoty. A konečně poslední podoba terorismu se obracela pouze na Araby a měla za cíl vytvořit atmosféru strachu, aby se ukázalo, že FLN, zrozená z trosk MTLD, představuje nyní skutečnou moc stojící proti francouzské administrativě a že od ní přebírá štafetu. Fronta národního osvobození se stala zárodkem nového státu, a právě v tom tkví „alžírská revoluce“.

Válka začala, terorismus na lidi dopadal čím dál silněji, a to nezávisle na ozbrojeném boji, který byl zahájen počátkem roku 1955; k nejkrutějším útokům došlo 20. a 21. srpna 1955, počínaje městy Collo a Philippeville, kde byli zabiti jak Francouzi z metropole, tak i *pieds-noirs* a muslimové (mezi nimi také Abbás Alloua, synovec Ferháta Abbáse). FLN šlo o to, aby nezůstal nikdo, kdo by se mohl stát partnerem rozhovorů s novým francouzským představitelem Jacquesem Soustellem, a zvláště aby zmizeli všichni, kdo by měli mít prospěch z plánu na přerozdělení půdy, který vláda uváděla do života...

Právě masakry z 20. srpna a následné represe přiměly umírněné nacionalistické vůdce, aby rovněž zaujali nesmiřitelné pozice FLN, a na francouzské straně zase zvrátily postoje Jacquesa Soustella, který tvrdě odsoudil veřejnost ve Francii, že jsou její názory naprosto zmatené a zastřené mlhou nepochopení: „Pacifisté odsuzují násilí na naší straně a obdivují ho u ostatních, křesťané neuroní ani slzu nad svými souvěrci povražděnými právě proto, že byli křesťany, pokrokáře naplňuje libými pocity perspektiva, že Alžírsko upadne do chaosu, internacionalisté padají na kolena před nacionalisty z Afriky a z Orientu a volnomyšlenkáři, kteří mají hrůzu ze tužky Čestné legie, se sklánějí před *genúrem**.“ (J. Soustelle, *Aimé et soufrante Algérie*, s. 132)

* Typ turbanu, který nosili alžírští *spahi*. (pozn. překl.)

Jako úvod pro pochopení vztahů, které Alžířané udržovali s liberálními Evropany, dobře poslouží, když popíšeme složité *vazby mezi komunisty a nacionalistickým hnutím* (v poválečných podmínkách byl jejich vznik možný).

Na počátku padesátých let se zdálo, že Alžírská komunistická strana (PCA) vši silou podporuje většinu požadavků, s nimiž přicházely alžírské nacionální organizace, a že prostřednictvím odborového svazu UGTA (Všeobecný svaz alžírských pracujících) si komunističtí a nekomunističtí aktivisté bratrsky podávají ruku. Tato shoda se však týkala hlavně problémů sociálních, práce na venkově nebo v docích. V rovině převážně politické sice komunisté tvrdili, že je jim bližší MTLD Messali Hádže než UDMA Ferháta Abbáse, ale ve skutečnosti se organizace krajní levice přikláněly spíše k čistě demokratickým požadavkům nežli k aspiracím Arabů toužících po uznání své kolektivní identity a „alžírské osobitosti“.

V průběhu let 1947–1952 bylo jasné, že alžírští komunisté věnují mnohem větší pozornost tomu, jak se vyvíjí mezinárodní situace, zvláště v kontextu studené války, nebo boji za mír, jemuž dala nový impuls Stockholmská výzva, než aby se jich opravdu dotýkaly požadavky řádu čistě nacionalistického. Například žádostí UDMA ohledně výuky arabštiny se nikdo z nich vážně nezabýval. Navíc v době, kdy se návrat francouzských komunistů k moci nejevil jako navždy ztracená věc, byla idea nezávislosti Alžírsko v očích tamních komunistů tak trochu „kontrarevoluční“. Šlo o období studené války, a proto s velkou vervou odsuzovali „pseudonezávislost, která může jediné posílit americký imperialismus“... To už si spíš dokázali představit, že se jejich země může stát jakýmsi Uzbekistánem po francouzsku, jakýmsi „Alžeristánem“, pokud by ovšem komunisté v Paříži, až budou u moci, dokázali prosadit reformy, jež by směřovaly k další integraci – k federaci spojených republik Francie a Alžírsko. V té době totiž PCA organizovala cesty do „Turkestánu“ a poutníci po návratu z Taškentu neváhali pět ódy na muslimskou politiku Sovětů.

Velkou starostí alžírských komunistů v těch letech bylo, jak získat Arabů pro boj za mír, a proto se boj Arabů za jejich vlastní požadavky dostával na druhou kolej.

Arabové sami byli ostražití. Ti, kteří aktivně pracovali pro odbory UGTA, souhlasili s prioritami, jaké stanovilo politbyro, ale většina dávala najevo určitou rezervovanost. Vůči PCA se měli

očividně na pozoru, protože si pamatovali, jak v roce 1945 obhajovali francouzští i alžírští komunisté represivní akci francouzské vlády v Sétifu tím, že hovořili o „fašistickém komplotu“. Nicméně centrála UGTA se těšila relativní přízni, jelikož nebyla organicky spjata s PCA, ale s odbory ve Francii. Arabové každopádně opakovaně prohlašovali, že nejsou marxisté. Z odstupů je tento bod zarážející, protože komunisté mluvili o svých vlastních ideových základech jen velmi zřídka, ale v kontextu doby chtěla tato slova vyjádřit pouze to, že Arabové – hlásící se většinou k MTLD – chtějí být muslimy, nikoli „materialisty“. Jedině vyjádření stoupenců UDMA, tedy přátel Ferháta Abbáse a dr. Francise, měla více laický a místy arabizující charakter, jenže vzhledem k tomu, že byli považováni za „umírněné“ a za „buržuy“, nezáleželo komunistům ani mírovému hnutí tolik na tom, aby se k nim připojili. Konec konců, jelikož se soudilo, že to jsou zástupci buržoazie, neměli stoupenci UDMA „žádnou budoucnost“ a hledělo se na ně s jistou nedůvěrou. Komunisté tedy byli velmi bdělí ve vztahu k UDMA a k její „buržoazní úchylce“, ale nad oddaností MTLD k islámu přivírali oči. Naproti tomu místní socialisté, francouzští i arabští, prosazovali nenáboženský přístup a chtěli skutečně laický stát, ale zatímco těch francouzských bylo poměrně dost, a ještě se rozrostli o republikánské uprchlíky ze Španělska, Arabů bylo mezi nimi už méně. Nicméně jak v socialistické straně, tak i v MTLD a v UDMA existovaly *silné skupiny arabských stoupenců laického státu*: jejich láska k islámu se týkala daleko spíš těch aspektů náboženského života, které podporovaly jejich arabskou identitu, nežli nějaké čistě muslimské ideologie.

Alžírští komunisté byli tedy v této době spjati se zápasy, které se vedly ve Francii. A aby počet jejich organizací rostl a oni získali na alžírskou společnost větší vliv, snažili se navázat spojení s Araby, snažíce se nebrat na vědomí jejich lpění na islámu a jejich specifické tužby. S trochou povrchnosti bychom mohli dokonce tvrdit, že komunisté se k jejich aspiracím stavěli naprosto nepřátelsky, protože by mohly ohrozit svázanost alžírských departementů s Francouzskou republikou. Zásadní nesoulad ukázalo několik událostí. Když MTLD navrhlo v roce 1949 PCA společnou akci na základě prohlášení, které vyhlášovalo práva alžírského lidu a tvrdilo, že „všechny koloniální národy jsou ve válečném stavu“, PCA se k ní odmítlo připojit, ačkoli se prohlášení o právech alžírského lidu potom četlo na Kongresu národů za

mír. Obě strany sice v Oranu podepsaly jakýsi společný dokument, ale ten nebyl zveřejněn. Komunisté a „centralisté“ z MTLD se dokázali spojit pouze v boji proti represím, během kterých bylo v červenci 1951 odsouzeno 195 alžírských aktivistů. A je pravda, že i volby „à la Naegelen“ vedly nakonec ke shodným postojům vůči socialistům, kteří měli – také ve Francii – na represích svůj podíl.

Vysvětlením této situace je fakt, že ačkoli v politickém vedení PCA zasedali také Arabové, byli jejich poslanci pouze Evropané, protože *mezi komunistickými voliči byl Evropanů vysoký podíl* a protože existovaly dva oddělené elektoráty. A přitom těchto evropských komunistických poslanců bylo hodně, jelikož například v Oranu získali komunisté celou pětinu hlasů. *PCA tedy paradoxně ovládali Evropané, zatímco v odborovém svazu UGTA, který měl statut francouzský, se vyskytovali převážně Arabové...* a ti mohli být stejně dobře členy dalších arabských politických stran (MTLD, UDMA atd.). PCA to chtěla změnit, chtěla se stát více alžírskou, a proto tehdy nakonec upravila složení svých řídicích orgánů: počínaje VI. sjezdem v roce 1952 získali muslimští delegáti většinu. Stejně tomu bylo postupně i u členů strany – *ale nikoli u jejich voličů...*

Nu a ve chvíli, kdy strana začínala měnit své pozice, chtějíc utvořit jakousi antiimperialistickou frontu za nezávislost (to ale muslimské strany odmítly), a kdy se nasměřovala k tomu, co vyjadřovalo heslo Alžírská demokratická republika a co už neobsahovalo ani zmínku o Francouzské unii, v tu chvíli dala naprostá většina voličů z řad *pieds-noirs* najevo tvrdý nesouhlas s jakoukoli emancipací Arabů, jež by mohla zpochybnit monopol Evropanů na politický život, či přesněji na jeho zastupitelskou či parlamentní podobu. Výjimkou bylo jen několik intelektuálů a zástupců svobodných povolání z řad členů PCA, kteří věděli, jaké jsou základní požadavky nacionalistických organizací, a které jejich postoj přivedl do značně nejisté situace; což nebyl případ levicově smýšlejících katolíků, kteří měli podobné názory, ale žádné „volební ambice“.

Pro alžírské národnostní hnutí, které ještě v letech 1952–1954 postrádalo sebejistotu, byly mohutným impulsem ohlasy nacionalistických hnutí v Íránu (Mosaddek), v Egyptě (Násir), v Tunisku (Salah ibn Jusuf a Búrgíba) či v Maroku (návrat Muhammada V. na trůn). Mnozí ovšem stále ještě byli, nehledě na četné porušování práv a urážky, jichž se administrativa dopouštěla na

muslimském obyvatelstvu (zfalšované volby, represe atd.), v zajištění hodnot integrace. Francouzská porážka u Dien Bien Phu však některé aktivisty MTLD přesvědčila o tom, že je třeba skoncovat s podřízeným chováním jejich politické strany, která, ač se považovala za extrémistickou, neměla zjevně žádnou budoucnost. Naroubování zápasu alžírských Arabů na arabsko-islámský boj širšího dosahu působilo jako kvas, jako páka, která vyzdvihla na výsluní nejprve Revoluční výbor jednoty a akce (CRUA) a zakrátko pozdvihla k neuvěřitelné aktivitě i lidové masy. Tak vypadala alžírská revoluce, jež v roce 1954 vyústila ve vznik FLN a v listopadové povstání. Odpadlíci od MTLD, kteří přešli k CRUA a dále k FLN ze sebe učinili jakýsi *zárodek budoucího alžírského státu* – fungovali jako vláda, osobovali si vládní výsady, jenom si tak neříkali: vyžadovali poslušnost, i pomocí teroru, bylo-li třeba, měli monopol na rozhodování, terorismus používali jako prostředek utužení vlastní moci a využívali internacionalizace problému, opírajíce se o Násira a o arabsko-islámský blok.

Za těchto okolností se Alžírská komunistická strana marně snažila prosazovat ideu Alžírské demokratické republiky, protože ta se už úplně dostala ze hry. Navíc ji poslušnost FLN vůči arabsko-islámskému bloku učinila zajatcem jejich dávných výhrad k tomuto uskupení, nemluvě o tom, že se její ovečky stavěly zády ke stranickému aparátu, který ztrácel půdu pod nohama: stranické šiky totiž dříve sestávaly především z Evropanů a zároveň po ní teď FLN stejně jako po ostatních stranách chtěla, aby se sama rozpustila.

Bylo by nicméně iluzí si nyní z odstupů let myslet, že „revoluce“ z 2. listopadu 1954 pocítovala a prožívala jako takovou celá země. Jistě, toto datum vstoupilo do historie, a právem, ale zavedlo ho samo vedení FLN. Pro tehdejší obyvatele země, Evropany i Arabů, kteří ve své velké většině FLN ještě neznali, proběhl 2. listopad nepozorovaně, i když se o atentátech, jež byly znamením začátku ozbrojených bojů, už vědělo. Zpočátku se teroristické akce odehrávaly pouze v *džebelů*, tedy v horách, a válečný stav nebyl skoro celý rok příliš znát – samozřejmě s výjimkou Kabylska a pohoří Aurès. Na druhé straně Evropané ve městech, vzhledem k tomu, že nacionalistické organizace zůstávaly ohledně svých skutečných cílů velmi diskrétní, žili na světelné roky daleko od dramatu, které se jim právě rodilo před očima a o němž nechtěli za žádnou cenu nic vědět. Jeho konců nedohlédla ostatně ani většina muslimů.

Ušetřeno zůstalo především okolí Oranu. Převážná část lidí si přesto, že se v Alžíru začaly vyloďovat vojenské jednotky z metropole, stále ještě myslela, že je možno dospět k politickému řešení, ačkoli tou dobou, jak dnes víme, už FLN hodlala vést ozbrojený boj až do získání nezávislosti, kterou mělo podle některých představ provázet vyhnání Francouzů ze země. Takové vyústění alžírského problému si však koncem roku 1955 dokázal představit opravdu jen málokdo. Politické klima se sice zhoršovalo, ale většina Evropanů vycházela při svých úvahách z dogmatu, že Alžírsko jsou tři francouzské departementy, a také mnoho Arabů pouze doufalo ve skutečnou integraci (aniž by tomu nakonec příliš věřili). Umírnění stoupenci UDMA se nacházeli někde na křižovatce těchto cest.

Když v lednu 1956 zvítězila ve Francii Republikánská fronta, zdálo se, že může nastat skutečná změna, ale už 6. února se všechno totálně zvrhlo, když Guy Mollet kapituloval v Alžíru před rozvášněným davem kolonistů.

O několik měsíců dřív totiž v Oranu, kde komunistická strana ztratila velkou část svých voličů, vznikla iniciativa pokoušející se o sblížení obou komunit, a to z podnětu malé skupinky „liberálů“, kteří založili *Alžírské bratrství*. V té době se „liberály“ nazývali ti, kdo se tak jako v Alžíru pokoušeli nalézt cesty k řešení prostřednictvím jednání mezi Evropany a muslimy. Na výzvu těchto „liberálů“ odpověděli různí arabští odboroví předáci, nacionalističtí aktivisté FLN, evropští i muslimští komunisté a další lidé náležející k jednotlivým frakcím bývalé MTLD. Manifest podepsalo celkem asi dvě stě osob, mezi nimiž byli učitelé, obchodníci, lidé svobodných povolání atd., přičemž dvě třetiny z nich byli Evropané a jedna třetina muslimové; a to ve městě, kde žilo přibližně stejné procento lidí z obou komunit. Tváří v tvář rysujícímu se vojenskému řešení chtěla výzva přispět k ukončení této války a žádala francouzskou vládu, aby vstoupila v jednání se *všemi* zástupci alžírského lidu. Manifest zveřejněný 17. prosince 1955 byl okamžikem skutečné naděje a lidé jej podpisovali s nadšením, jež si v ničem nezapadalo s atmosférou versailleské Noci 4. srpna 1789.

Zároveň vyšla v listu *Oran républicain* série článků s návrhy ohledně budoucnosti Alžírsko, v nichž se jako řešení doporučovala sdílená suverenity. Autor této knihy je tehdy napsal po konzultacích se zástupci všech alžírských organizací.

Na začátku února 1956 se uvnitř Alžírského bratrství rozhodlo, že jeho zástupci požádají prefekta o dojednání schůzky s Guy

Mollem, který měl přijet do Alžíru; v delegaci, která se tam vydala vlakem, bylo pět lidí, mezi nimi i člen alžírské odnože francouzské odborové centrály CGT a také oficiální zástupce FLN. Snad za to mohly události ze 6. února, nebo to bylo přitvrzením politiky FLN, k němuž došlo ještě předtím, ale člen FLN na schůzku 8. února nepřišel.* Guy Mollet během rozhovoru ujišťoval, že se v Alžírsku budou konat „opravdu svobodné volby“... Taková neznalost situace a příčin alžírského problému delegaci naprosto vyvedla z míry.

Tím, že vláda 6. února 1956 couvla, byly všechny představy o jednání mezi alžírskými Evropany a Araby odsouzeny k zániku. Ostatně od této porážky a od obratu Guy Molleta už FLN viděla pouze jediné řešení: ozbrojený boj až do konečného získání nezávislosti. Před 6. únorem však ještě nebyly všechny ostatní cesty úplně uzavřené, přinejmenším alespoň taková nezávislost, která by nevyžadovala hromadný odchod Francouzů z Alžírsko. Ti si ovšem sami podepsali ortel, když Guy Molleta donutili kapitulovat.

Poslední teze dokumentu Aita Ahmeda, „*všechny formy boje à la Abbás musí být zavrženy*“, dobře ilustruje, jaký vliv měly na vůdce PPA-MTLD leninské praktiky, a poukazuje na likvidační politiku, jež měla za cíl jejich muslimské soupeře a protivníky.

Nacionalističtí předáci zdůrazňovali a mnohokrát opakovali, že nejsou „marxisté“, to jest že chtějí být muslimy, a ne marxisty. Stejně jako většina muslimských národnostních hnutí bývalého Ruska však od Lenina převzali svoji organizační podobu: strana založená na zásadách spisu *Co dělat?* a na postupech Mao Ce-tunga, později ovládaná myšlenkou „trvalého boje“. Leninská praxe před rokem 1917 však nezahrnovala pouze plán vzniku skupiny bojovníků jako předvoje ostatních, ale také princip jediné strany. Jeho taktika vycházela z okolností.

V Alžírsku propukl první konflikt mezi lídrem MTLD Messali Hádžem, jehož ze svého exilu v Chantilly a pak v Niortu podpořoval Mulaj Marbah, a ústředním výborem strany: ti první druhým vyčítali, že se příliš spoléhají na Spojené státy, a ne dost na Maroko nebo Tunisko, ale především že stranu dostávají do vleku

* Podobně bylo možno pozorovat tvrdší přístup také v chování zástupců Francie, kteří se tehdy rozešli s radikalizující se studentskou organizací UNEF.

reformistických hnutí; po Aitu Ahmedovi a Ben Cheddovi se žádalo, aby se připravili na ozbrojený boj (1951), a tak ústřední výbor souhlasil s tím, že bude obnovena zvláštní organizace OS pod vedením Abbana Ramdana (Abdelmaleka). Aktivisté však brzy začali zpochybňovat zásadu, podle níž bylo ke všemu nutno získat souhlas Messali Hádže, a tak dali spolu s několika centralisty a také s Muhammadem Boudiafem dohromady již zmíněný Revoluční výbor jednoty a akce (CRUA). Ten pak po sovětském vzoru odsoudil „kult osobnosti“ Messali Hádže. Celá řada taktických obrátů, jak je ve své knize popsal Mohammed Harbi, až zarážecím způsobem opakovala a připomínala historii vnitřních bojů v bolševické straně v letech 1903–1914.

Můžeme tedy tvrdit, že v předvečer povstání existovaly v Alžírsku dvě hlavní tendence. Jednak to byli messalisté, kteří se bránili jakémukoli kompromisu s francouzskou vládou nebo se zahraničními zprostředkovateli; tito lidé měli blízko k islámu, byli populističtí a nepřátelští k intelektuálům. A proti nim stáli centralisté, mezi kterými bylo hodně „maloburžoazních intelektuálů“, jako třeba lékárník Ben Chedda či novinář Salah Louandi. Od messalistů se lišili svým důrazem na to, že je nutno získat schopné vůdce, vybudovat příslušné instituce, zavést pluralismus, zajistit určitý odstup od tradice a postavit se zcela nesmlouvavě proti komunistům.

Skupinu zakladatelů Fronty národního osvobození, jež byla ustavena 23. října 1954, tvořili jak aktivisté, tak i centralisté ze „zahraniční delegace“ (tedy lidé žijící v emigraci), jako například Ben Bella a Khider. K rozchodu s messalisty je nakonec přinutil fakt, že ti chtěli nejprve vyřešit politické spory a teprve potom se pustit do ozbrojených akcí, a styky přerušili také s centralisty, protože ti zase považovali povstání za předčasné. Program FLN zněl: v první řadě jednat. Jako pokračovatelé CRUA si vytkli jako první úkol „shromáždit *všemi prostředky* síly celé země“ (Khider, 7. února 1955).

Hlavní ideou strany bylo, že nezávislost se dá vynutit jedině válkou. Skupině, která se s tímto cílem utvořila, však ještě chyběla sebejistota. Proto hodlala nejprve demonstrovat svoji existenci, a potom se věnovat vysvětlovací práci; v druhé etapě chtěla rozšířit všeobecnou nejistotu a vytvořit mocenské centrum vystupující proti stávajícímu režimu; a konečně měly vzniknout svobodné oblasti, jež by už nepodléhaly nepříteli. Celková koncepce byla

výsledkem mnoha různých schůzí, kde hrál hlavní roli Boudiaf, ale v široce rozšířenou celonárodní stranu přeměnil FLN Abbane Ramdane, který se prosadil svojí bojovností a také svojí odvahou, jež necouvla ani před mučením.

To, že se k FLN přidali i ostatní politici, bylo výsledkem postojů Francie, kterou přitom Abbás ještě v únoru 1955 žádal o dodržování statutu Alžírsko... Falšování dubnových voleb pak i ty nejumírnější přesvědčilo, že od úřadu generálního guvernéra ani od pařížské vlády už nelze nic čekat. Muslimům bylo jasné, že Soustellovy reformy mají za cíl dostat MTLD a FLN do izolace. Co dělat, když člověk celých deset let žádal, jako třeba Ferhát Abbás, o jednoduché reformy, ba o integraci, a když přitom vidí, že kolonisté stále kladou zatvrzelý odpor a žádné skutečné ústupky nehodlají učinit?

UDMA viděla v atentátech z 2. listopadu 1954 pouze „beznaďej, chaos, dobrodružství“. Jenže reakcí Paříže a Alžíru byly vojenské manévry, připravovaly se represe, a tak už nepřicházelo v úvahu nechat „teroristy“ jen tak rozdrtit. Ferhát Abbás se setkal s Abbanem Ramdanem a dohodli se, že každý bude bojovat po svém, tedy na dvou paralelních frontách ozbrojeného boje a politiky. Tento „pakt“ ovšem nebránil organizacím FLN v Constantine v zabití několika místních představitelů UDMA (mezi nimi i synovce Ferháta Abbáse). Násilnosti represí, války a terorismu však svým stále silnějším tlakem brzy donutily UDMA konstatovat, že cesta politického boje nikam nevede: „Věci se nám vymykají z rukou,“ poznamenali Ahmed Francis a Ferhát Abbás, když se v dubnu 1956 přidávali k FLN. Centralisté prošli stejnou cestou.

„Politické strany musejí zmizet...“ Před touto nezbytností se sklonili dokonce i komunisté. Vzдорovité dovede do jednoho šiku s ostatními jedině násilí, pokud to ovšem nebude násilí ze strany kolonizátora, soudili vůdci FLN. A jak prohlásil Krim Belkacem, „jestli ne, bude to válka“.

Pro Messali Hádže byla však tato integrace reformistů do FLN důkazem jejich zrady; podle něj to byli ostatně „všechno lidé, kteří byli z MTLD vyloučeni“. Jeho Alžírské národní hnutí (MNA), což byl nový název, který si MTLD Messali Hádže dalo po rozkolu, navíc tvrdilo, že FLN je cele v rukou Násira, který ji zásobuje penězi a zbraněmi. To konec konců neustále opakoval i Jacques Soustelle. Také MNA hodlala přejít k přímé akci, ale prostřednictvím internacionalizace alžírské otázky, aby se jí zača-

la zabývat OSN. Mezi představiteli MNA a FLN panovala na obou stranách stejná nesmiřitelnost, stejné bylo i odhodlání získat nezávislost. V každodenní aktivitě byla však FLN o několik délek vpředu, takže „povstáním“ z listopadu 1954 byla MNA překvapena, protože k němu došlo, aniž by o tom předem věděla. Překvapena byla také tehdy, když se FLN pustila do likvidace jejích místních kádrů, stejně jako to udělala s UDMA v Constantine. Ve městech Marnia a Oujda padli aktivisté MNA do léčky a byli zavražděni.

Vnitřní válka, jež pak mezi Alžírany propukla, překonala násilností vše, co bylo kdy zaznamenáno: jen v řadách emigrantů, mezi nimiž bylo deset až patnáct tisíc členů FLN a stejné množství příslušníků MNA, bylo napočítáno 12 000 útoků, 4000 mrtvých a 9000 zraněných. A čísla v samotném Alžírsku tuto bilanci zdaleka překračovala. FLN získávala v tomto bratrovražedném boji pomalu navrch: strana cítila potřebu vykonávat moc zcela samostatně a jakýsi mechanismus, který připomínal boje mezi bolševiky a ostatními revolucionáři v letech 1918–1919, ji nutil váhající likvidovat – což ale některé z jejích členů vedlo k tomu, že se obrátili proti ní, že „zradili“ (Bellounisova aféra). V roce 1958 byli zavražděni všichni historičtí vůdcové MNA, atentát na Messali Hádže se však nezdařil.

V této válce uprostřed války bylo hlavní „chybou“ MNA to, že si chtěla vzhledem ke svému „historickému“ prvenství podřídit ozbrojené skupiny, místo aby si vytvořila svoje vlastní. Svým nesmlouvavým nacionalismem si také znepřátelila arabský svět, a zvláště Násira, který nechal v Káhiře zatknout Mezernu a naopak podporoval Ben Bellu ze zahraniční delegace FLN. Její částečně islamistická ideologie ji nakonec připravila i o podporu Nehrua a Sukarna – a to strana spoléhala pro jednání s Francií právě na výsledky svých snah o mezinárodní podporu.

Na rozdíl od Indočiny začal alžírský konflikt jakousi bezjmennou válkou, anonymním terorismem a represemi, což vytvořilo neklidnou atmosféru, kdy nikdo nechtěl nahlas vyslovit, že už bylo nezvratně zahájeno vzájemné měření sil. Exploze z listopadu 1954 se stala skutečnou válkou až po srpnových masakrech roku 1955, a ta přerostla v totální válku plnou krutostí během bitvy o Alžír (7. ledna–24. září 1957), kdy do města proniklo 8000 výsadekářů pověřených akcí policejního typu. Bombové útoky v alžírských barech „Otomatic“ nebo „Coq Hardi“, lynčování

Arabů jako odvetné akce atd., ten začarovaný kruh „krve a sviňáren“ (plukovník Marcel Bigeard), ukončil úspěšně až generál Massu, když zatkl Yassefa Saadího a Larbiho Ben M’Hidiho (brzy nato „spáchal sebevraždu“) a Abbana Ramdana donutil opustit hlavní město.

Toto vojenské vítězství však na francouzské straně přivodilo morální krizi: generál de La Bollardière a generální tajemník alžírské policie Paul Teitgen podali na protest proti metodám generála Massua demisi.

Ve vnitrozemí armáda národního osvobození pod vedením FLN sílila, a to navzdory Moriceově linii, která byla vybudována na hranicích, aby se zabránilo vyzbrojování *fellaghů* neboli partyzánů. Díky pomoci 250 000 muslimů v pomocných vojenských jednotkách, kterým se říkalo *harkis*, dosáhl ale generál Salan určitých úspěchů, takže v roce 1958 mohl guvernér Robert Lacoste opakovaně prohlašovat, že vítězství připadne tomu, kdo zvládne „tuto poslední fázi konfliktu“. Alžírští nacionalisté se ovšem pustili vší silou do opravdu bratrovražedné války, jak dokládá masakr v Melouze, kde FLN povraždila 374 vesničanů, o který se domnívala, že to jsou příznivci Messali Hádže (květen 1957). Od sjezdu FLN, který se konal v srpnu 1956 v malé kabylské vesnici v údolí Summánu, však nacionalisty rozdělil ještě další střet, který proti sobě postavil Abbana Ramdana a představitele bojujících na jedné straně, a na straně druhé skupinu Khider-Ben Bella, která neuznala tímto sjezdem ustavený „protistát“, protože zde nebyli přítomni lidé z Aurèsu, z Oranu, ze zahraniční delegace ani z Francouzské federace FLN. Khider a Ben Bella odmítli také zpochybňování islámského charakteru budoucích alžírských institucí, zřetelně dávali najevo svůj odpor k laickému státu a vyjádřili nesouhlas s tím, že by se měl ponechat nějaký prostor pro evropskou menšinu.

Zatímco pokračování vojenských operací a války vyvolaly „13. květen 1958“ v Alžíru (viz s. 288–297), francouzské síly generála Challa v počtu až 500 000 mužů dosahovaly určitých výsledků proti ozbrojeným skupinám v různých *wilájích* (krajích) „státu“ pod kontrolou FLN. „Pacifikace“ zasahující „na tisíc vesnic“ měla podobu represivních opatření či „násilného přeskupování lidí“ a týkala se dvou milionů Alžířanů. Na vojenském poli se zdálo být „vítězství“ na dosah ruky.

Počátkem roku 1960 generál Massu prohlásil, že za těchto okolností už politiku generála de Gaulle vůbec nechápe... Ten to-

tiž ono „Alžírsko, jak jsme ho byli zvyklí vidět“ hlasitě odsoudil, čímž velmi rozhněval *pieds-noirs*, kteří nechtěli o „míru statečných“ ani slyšet. Tehdejší „týden barikád“ byl předzvěstí puče generálů a časů teroristické OAS...

Angola: politické strany jako nástroj

K osvobození portugalských kolonií přispěly faktory, které připomínají Indočínu a Alžírsko, alespoň co se týče plánů bojovníků za nezávislost, reakce mateřské země a začátku války. Ta vypukla v Angole náhle a se vši prudkostí, stejně jako v Alžírsku, sérií několika útoků na vojenská stanoviště v Luandě 4. února 1961. Podnět k nim dalo jedno z nacionalistických hnutí MPLA (Lidové hnutí za osvobození Angoly), kterému pak ve skutečnosti jeho jednotky přerostly přes hlavu, ale jehož vedení měli přesto pevně v rukou dva *assimilados*, Agostinho Neto a Mário de Andrade; „asimilovaným občanem“ byl ostatně i Amílcar Cabral, vůdce Africké strany nezávislosti Guineje a Kapverdských ostrovů (PAIGC). Tito lídři čerpali z marxismu a od Ho Či Mina a Mao Ce-tunga převzali strategické pojetí „trvalého boje“ a gerilové války. Jejich plán byl revoluční, ale stejně jako ve Vietnamu počítal do získání suverenity s několika etapami. Další obdobou francouzsko-vietnamské situace byl fakt, že zdejší hnutí za nezávislost, povzbuzené čerstvou nezávislostí francouzské Guineje, ale traumatizované událostmi v Rhodesii-Zimbabwe (viz výše s. 286–288) a také vraždou Patrice Lumumby, se s mateřskou zemí střetlo ve chvíli, kdy do svých koloniálních držav začala znovu mohutně investovat: portugalská komunita tehdy dosáhla více než 250 000 osob v Angole a 130 000 v Mosambiku, což byla rekordní čísla.

Události roku 1961 rozmetaly mýtus o rasové harmonii a byly počátkem války, k níž se přidala i Portugalská Guinea (Cabral byl v roce 1973 zavražděn); také mosambické hnutí *Frelimo* (Mosambická osvobozeněcká fronta) pod vedením Samory Machela se pak pustilo do boje za osvobození, víceméně koordinované s Afričany v Zimbabwe. V metropoli je nikdo nepodporoval.

Zdejší dění mělo několik rysů připomínajících události v severní Africe. Především to byla netrpělivost nacionalistických vůdců portugalských kolonií, když viděli, že celý africký svět už

je svobodný, kromě nich, což připomínalo Alžírany, kteří byli svědky získání nezávislosti v Libyi, v Tunisku i v Maroku, a oni přitom zůstávali pozadu. Ale hlavně se několik osvobozeněckých hnutí, zvláště v Angole, pustilo navzájem do nemilosrdné války, stejně jako FLN a MNA, ovšem s tím rozdílem, že v Angole se boje o moc a o ideologické odlišnosti prolínaly ještě s etnickými konflikty. Proto můžeme konstatovat, že zde neexistoval pouze jeden nacionalismus, ale že jich bylo několik a že byly tak různorodé a protichůdné jako sama společnost. Ani v Angole, ani v ostatních portugalských koloniích však nebyla znát ona propast mezi rasami jako jinde; ta se naopak často vytvářela mezi *assimilados* a *indígenas*, protože ne všichni poevropštění černoši se stavěli do čela revolty „opravdových“ domorodců, a někdy s nimi nebyli vůbec v kontaktu. To byl přinejmenším případ MPLA, strany městské a revoluční, jejíž představitelé znali Lisabon i kobky tajné policie PIDE. Zcela odlišné bylo hnutí UPNA (Svaz lidu severní Angoly), které bylo výlučně věcí kmene Bakongo a které vedl Holden Roberto; ten ho brzy přeměnil v UPA, což mělo naznačit, že se hnutí šíří, ačkoli ve skutečnosti ovlivňovalo jen 15 procent obyvatel Angoly. Bylo to nicméně hnutí homogenní, bez nějaké revoluční ideologie a opíralo se o ostatní Bakongy v bývalém belgickém Kongu, kde také nacházeli útočiště. Soupeření mezi UPA a MPLA umožnilo Portugalcům, aby překonali rok 1961 s jeho vražděním, kterého se na sobě navzájem dopouštěly jednotlivé skupiny společnosti: mluvíme zde o 8000–50 000 mrtvých Afričanech a o 1800 obětech z řad bělochů, kteří byli masakrováni jako první. UPA byl nakonec poražen a velká část bakongského obyvatelstva uprchla do Konga-Léopoldville. Holden Roberto přesto vytvořil v roce 1963 celoangolskou exilovou vládu pod hlavičkou FLNA (Národní fronta osvobození Angoly), kterou několik afrických států oficiálně uznalo. Jeden z členů této vlády, Jonas Savimbi, potom založil vlastní stranu UNITA (Národní svaz pro úplnou nezávislost Angoly), do níž přivedl významnou etnickou skupinu Ovimbundu, na kterou bylo zaměřeno i MPLA.

Co tato protiportugalská hnutí za nezávislost odlišovalo od všech ostatních, včetně Indočiny, byla ona dvojnásobná internacionalizace, ke které zde došlo. Zatímco UPA-FLNA byla podporována Spojenými státy (*via* Kongo-Léopoldville), MPLA dostávala finanční a také vojenskou pomoc od Sovětského svazu a Kuby. Fi-

del Castro v roce 1966 prohlásil, že „lid chápe své úkoly, protože ví, že má jen jednoho nepřítele, toho, který na nás útočí u našich břehů i ve vnitrozemí. A je to ten samý, který útočí také na ostatní. Proto vyhlášíme, že revoluční hnutí všude na světě mohou počítat s kubánskými spolubojovníky.“ Ti také do Angoly skutečně dorazili a postavili se po bok MPLA, ale v souvislosti s čínsko-sovětským konfliktem zase Číňané přišli na pomoc UNITA, která už byla podporována také nedalekou Jižní Afrikou. Angola se tak stala jakýmsi mikrokosmem, kde se střetaly všechny tři tábory soupeřící o celosvětovou hegemonii – zatímco OSN ve stejné době, při příležitosti svého 25. výročí v roce 1970, veřejně odsoudila Portugalsko, Jihoafrickou republiku a Rhodesii.

V Guineji-Bissau se ve stejné době dařilo straně PAIGC organizovat „svobodné zóny“. Generál António de Spínola, který velel portugalským jednotkám v Guineji, nakonec pochopil, že přes veškeré snahy metropole (v Portugalsku se na koloniální konflikty věnovala polovina státního rozpočtu) už vojenské řešení není možné. Společným úsilím vojenských sil a tlaku lidových vrstev pak v roce 1974 došlo v Portugalsku k tzv. karafiátové revoluci, která ukončila přežívající salazarův režim...

Generál Spínola, šéf vojenské junty, který už dřív vyjádřil neshlas s bezvýhodnou koloniální válkou, chtěl Portugalsko reformovat a zapojit ho do Evropy. Konala se různá jednání s hnutími za nezávislost, vedená opět portugalskou armádou, která zde byla stále pánem situace. Kolonisté odsud samozřejmě odcházeli stejně jako z Alžírsku (méně z Mosambiku, a ještě méně z Kapverdských ostrovů, kde se moci ujali *assimilados*). Demokracii ale zaváděla v portugalských koloniích armáda, jež nakonec dokázala po dlouho trvající válce (1961–1974) nastolit mír.

Peruánská Světlá stezka: synkretické hnutí

Když v roce 1992 peruánská armáda zatkla Abimaela Guzmána, nechal ho prezident Fujimori zavřít do zamřížované klece, aby si ho obyvatelé Limy mohli prohlédnout a sami usoudit, že už nepředstavuje žádné nebezpečí. Nicméně Světlá stezka v jeho činnosti pokračovala, protože její kořeny ve skutečnosti tkví v několika tradicích. Představu o významu tohoto hnutí získáme také z jeho zasazení v čase a protoru.

Považujeme-li Ho Či Mina a Mao Ce-tunga za Leninovy epigony, objevila se od jejich doby třetí generace nacionalistických revolucionářů, která svoje argumenty a metody odvozuje zároveň od bývalého evropského modelu i od dřívějšího anticolonialismu. V Kambodži ji ztělesňoval Pol Pot, ale dnes je její činnost nejintenzivnější v amerických Andách. Ve Střední Americe vítězí spíš kubánský model, ale především v Peru, v Kolumbii, v Bolívii atd. vznikl jakýsi synkretismus mezi marxistickou teorií, jak ji reprezentoval José Mariátegui, který považoval peruánskou společnost za společnost koloniální, a na druhé straně teroristickou praxí, jež připomíná působení FLN v Alžírsku a argumentuje pomocí leninského slovníku; v Kolumbii ovšem převažuje v podstatě gerila.

Světlá stezka se prohlašuje za maoistickou organizaci, čistě a tvrdě maoistickou, jež je solidární s „bandou čtyř“. V samém srdci And hlásá svoji nenávisť ke „zrádci“ Teng Siao-pchingovi a jako výstrahu věší na stromy psy, aby bylo jasné, jaký osud čeká jemu podobné. Světlá stezka nenávidí také „albánské renegáty“ a samozřejmě Moskvu, která zradila světovou revoluci. Jejimi jedinými zahraničními spojenci, s nimiž tvoří dohromady „internacionálu Stezky“ neboli Čtvrtý meč po Marxovi, Leninovi a Maovi, jsou Maoistická komunistická strana Kolumbie a asi deset revolučních uskupení v různých dalších zemích.

Světlá stezka nicméně čerpá svoje teoretické zázemí i praktiky z arzenálu různých ohnisek revoluce stejnou měrou jako z maoismu. Od Maa převzala ústřední koncept „trvalého boje“, rozumí se boje rolníků, tedy aspoň zpočátku, neboť městská gerila může od venkovanů převzít štaferu nebo se k nim může připojit. Za svůj bere rovněž princip „ryby ve vodě“: hnutí přežívá tak, že stejně jako Mao v Jünnanu pomáhá rolníkům v jejich každodenním životě a práci (vzešla z prostředí tvořeného chudými studenty především z rolnických rodin) nebo že za všeobecného posměchu vyhání představitele státu a jeho činitele, ať už byli neškodní, či ne, anebo že je popravuje, aby obyvatelstvo získalo dojem, že vláda a stát už nic neznamenají, jelikož „zemřely“ – moc převzali rolníci a Světlá stezka.

To nejdůležitější si však Světlá stezka vypůjčila od otce latinskoamerického marxismu Mariáteguiho, totiž představu, že peruánská (či kolumbijská) společnost je *společností napůl koloniální, napůl feudální, a protože nemá žádnou buržoazii, potřebuje státní byro-*

kracii. Tato teze je skutečně zásadní, protože i když převedení metod a hesel Číny třicátých let do současného Peru poskytuje hnutí jeho kořeny a vzor, je analogie s Čínou přece jen trochu umělá.

Radou svých rysů připomíná Světlá stezka také nacionalistické organizace bojující za nezávislost. A ačkoli se odvolává na marxismus, spíše než Vietminhu se podobá alžírské FLN nebo Pol Potovi v Kambodži, a to především praktickým využíváním kombinace terorismu a strachu.

Stejně jako u FLN v její první fázi mířil terorismus Světlé stezky na cíle, které určovaly její činnost: ničení volebních uren, útoky proti místům symbolizujícím moc (policejní stanice, soudy atd.), popravky velkých vlastníků půdy, atentáty proti nadnárodním firmám. V druhé fázi se potom cíle doplnily o nižší představitele moci, kteří byli tím či oním způsobem likvidováni, aby mohla vzniknout „osvobozená zóna“. Ve třetím období se hnutí soustředilo na jednu oblast, kraj Ayacucho, a v těchto chudých a státní správou tradičně opomíjených místech vytvořilo mocenské centrum, které ve jménu ozbrojeného povstání prosazuje svoji autoritu tentokrát shora, jakýmsi „státním terorem“. Terorismus a „státní teror“ se tak doplňují a navzájem si zajišťují šíření hnutí i jeho vnitřní upevňování. Světlá stezka však nepřešla do čtvrtého stadia „slepého“ terorismu, který provázela ozbrojené povstání v Alžírsku. Ten naopak odsuzuje a popravuje ty, kdo jsou za něj odpovědní. Hnutí tak ukazuje, že má dostatečné zázemí ve velké části populace, tam, kde se cítí jako „ryba ve vodě“. Tak tomu je právě v kraji Ayacucho, kde se například pohřbu jedné „oběti represe“ účastnily desetitisíce indiánů a míšenců. Tato provincie byla původním ohniskem hnutí, protože právě zde jeho zakladatel Abimael Guzmán, řečený „soudruh Gonzalo“, který byl profesorem filozofie a specialistou na Kanta a stal se také personálním šéfem místní univerzity, získával první stoupence jako budoucí jádro Světlé stezky, jež byla výsledkem x-tého rozkolu mezi maoisty. Tento nesouhlas se „slepým“ terorismem se jeví jako značně teoretická a subtilní odlišnost, srovnáme-li ji s tisíci vražd „nevinných“ lidí – ale doktrína a taktika velí. Vzhledem k neotřesitelné důvěře, že se hnutí bude šířit stále dál, nebyl tento typ terorismu nutný, protože by si tím hnutí navíc znepřátelilo určité intelektuální kruhy. Tito lidé jsou už tak dost vyděšení ze současné hrůzovlády a terorismu, jemuž se říká „selektivní“: odsuzují jeho výstřelky, ale ne moc nahlas, protože v mnoha oblastech s analýzami Světlé

stezky souhlasí. K tomu se ještě vrátíme. Z hlediska doktríny se má za to, že takto vykonávaná spravedlnost nebyla „slepým“ terorismem, protože „oběťmi“ byli „psi“, jejichž jednání mířilo proti završení revoluce. Abychom to pochopili, musíme se zde zmínit o bolševické revoluci a o organizaci zvané Čeka: její fungování totiž přibližuje představy Světlé stezky. „Čeka nesoudí, ale trestá,“ prolašoval Dzeržinski po vzoru Saint-Justa. Říkal také, že Čeka nemá zjišťovat, zda je občan nevinný, nebo jestli se provinil, ani jaké má „názory“ – jeho úlohu, a následně také jeho úděl, určuje občanova příslušnost k některé z tříd. „Ludvík XVI. je vinen už proto, že vládne,“ napsal Saint-Just během procesu s králem; už pouze proto, že slouží státu nebo politice vlády, *at' už vědomě, či nikoli*, jsou někteří venkované vinni a musí být potrestáni. Příklad: jestliže Stezka nařídí „vyhladovět město“, pak jsou vinni a musí být potrestáni všichni ti, kdo se neomezí na pěstování plodin či chování dobytka pouze pro vlastní přežití. A naopak, v půlce listopadu 1987 bylo zavražděno 17 rolníků, kteří pod tlakem „legitimní“ vlády přestali pěstovat koku a začali se věnovat potravinářským plodinám: Světlá stezka chce totiž produkci koky zachovat, neboť získává část výnosu z jejího prodeje; odsud také ono označení „narkoteroristé“, kterým ji častují úřady. Proto také teror páchaný Světlou stezkou na venkovanech, který se jeví jako zcela slepý, ve skutečnosti slepý není: má totiž svoji *funkci*. Kdo se v tom má ale vyznat? Neobyčejná krutost a násilnost zločinných akcí Světlé stezky dopadá na obyvatelstvo, které je už otupělé a neví, kterých ran se má víc obávat, zda těch, které jim uštěďují ozbrojené síly státu (které je přicházejí chránit), nebo těch od Světlé stezky, jež jsou většinou smrtelné. V tomto bodě ostatně pociťuje hořkost i vláda vzešlá z demokratických voleb, a prezident Belaunde počátkem osmdesátých let dokonce hovořil o „komplotu ze zahraničí“: Amnesty International totiž prý pod záminkou faktu, že poukazuje svoji kritikou jen na zločiny států, zveřejnila a odsoudila pohotověji „chrabré“ činy ozbrojených sil, než aby se zabývala zločiny Světlé stezky, jež jsou přitom četnější a neskonale krvavější...

Tam, kde se Světlá stezka ještě neprosadila jako skutečná státní moc ani jako mocenské centrum působící proti státu, to znamená v oblastech mimo Ayacucho a část *sierry* o něco jižněji, udržují její bojovníci neklid okázalými akcemi: oblíbenými psychologickými zbraněmi jsou třeba přerušování telefonických linek nebo bombový

útok na elektrárnu či rozvodnou síť (jako v Limě), takže se pak celé město ponoří do tmy. Ačkoli byl prezident García dynamický a populární muž, zdá se demokratický režim velmi zranitelný a hlavně bezmocný, i přes všechny vojenské výpravy do hor. V Limě člověka zarazí, jak policie, která nedokáže veřejné služby účinně chránit, proměňuje svá komisařství v hotové bunkry a snaží se ochránit především sebe sama; mimo hlavní město se zase stává, že posádka nebo civilní garda nechťejí trávit noc na stanici a raději nocují venku, kde se cítí bezpečněji. Problémy působí vládě také její snaha, aby z probíhající agrární reformy mělo užitek více lidí – ti totiž riskují, že se stanou obětmi Světlé stezky, přesně tak, jako FLN trestala *feláhy*, kteří získali půdu díky Soustellovým reformám.

Tady ale analogie končí, protože Peru není v pravém slova smyslu společností koloniálního typu. Ve společnosti sice jsou na jedné straně indiáni a na straně druhé opravdoví kreolové, ale tito kreolové, stojící na vrcholu pyramidy moci a peněz, byli těžce postiženi reformami vojenských vlád (peruánská „revoluce“ v sedmdesátých letech). Jejich nadvláda a legitimita jsou značně otřeseny a čím dál více je zpochybňuje vzestup míšenců, kteří jim rádi vyčítají převádění kapitálu do Miami, finanční skandály a „legální“ korupci. Nu a právě míšenci, to jest většina obyvatelstva, mají čím dál větší účast na záležitostech své země, protože pronikají do správních úřadů, do armády, na univerzity, mezi lékaře, do oblasti turismu atd. Na venkově se jejich postavení zlepšilo díky pozemkové reformě. Mluví kastilsky, oblékají se jako Evropané, zkrátka „kreolizují se“. Proto také hovoříme o „kreolské společnosti“, protože chce být společností západního typu, i když „aristokracie“ v pravém slova smyslu kreolská, především španělské krve, se od ostatních izoluje a raději žije na Miami než v Limě, a přitom stále opakuje že *v Peru jsme všichni míšenci*. Míšenci ve společnosti zdaleka převládají a jejich skupina je neobyčejně různorodá, sociálně i etnický. A ta část této společnosti, která není zcela integrovaná nebo která v horách nezískala výhody z pozemkové reformy, tvoří podhoubí, kde se působení Světlé stezky nejlépe daří, spolu s narůstajícím počtem lidí na chudých předměstích, které ze *sierry* vyhnala bída.

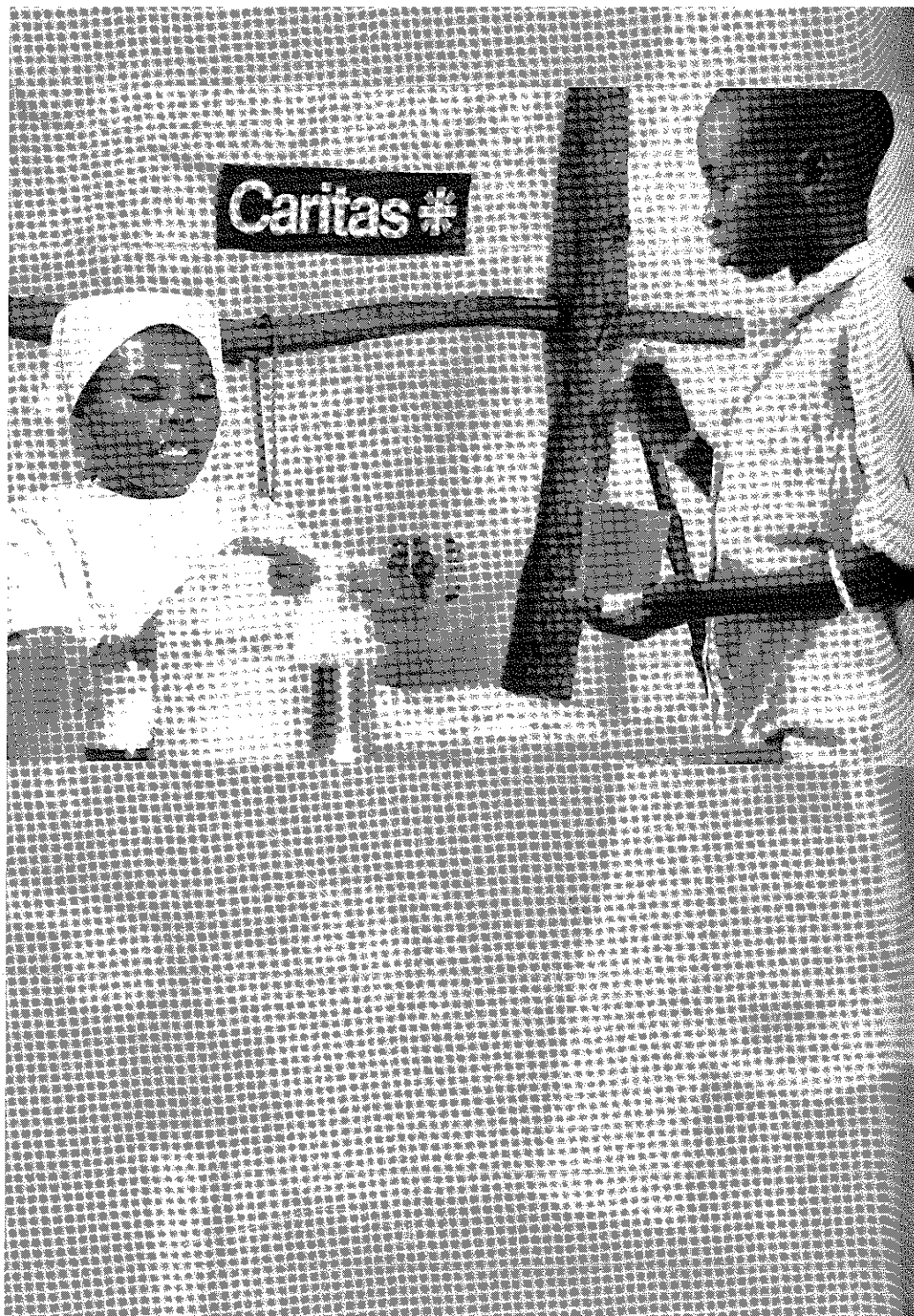
V centru vzbouřených území provincie Ayacucho, která je jednou z nejhudších v zemi, působí dnes zvláštní kombinace protichůdných sil, totožná s tím, co existovalo v době boje za nezávis-

lost před půldruhým stoletím. Tehdy se indiáni stali spojenci Španělů a společně porazili povstání kreolů. Nyní to vypadá, jako by byli indiáni „objektivními“ spojenci kreolů a integrovaných míšenců, ale tentokrát proti povstání přívrženců Světlé stezky, která spojuje dohromady míšence „z okraje“ společnosti.

Zvažujeme-li problém tímto způsobem, pravda schematicky, ukazuje se nám přinejmenším fakt, že povstání Světlé stezky není vázáno na původní obyvatelstvo, i když některé z jejích teoretických kořenů z indigenismu čerpají (prostřednictvím Mariáteguiho) a snaží se tomuto současnému proudu zalíbit; domorodcům se teď ostatně chtějí zalíbit všichni, vládní i opoziční strany, intelektuálové a všemožné další skupiny a skupinky. V módě jsou odkazy na Túpaka Amarúa, posledního inku, který se vzbouřil proti španělské nadvládě. Film *Túpac Amaru*, který v roce 1983 natočil Federico García, plní sály v Limě i v Cuzku a publikum tvoří indiáni i míšenci. V tomto filmu je inka nakonec v roce 1781 poražen a spolu s ním i poslední velké indiánské povstání, a to kvůli zradě jednoho Španěla. Tady se však jedná o režisérovu fikci, protože Túpac Amaru byl poražen z mnoha jiných příčin, mezi které patřila především nejednotnost indiánů, kteří tehdy nebyli o nic jednotnější než dnes (jejich dějiny nezačaly až s příjezdem Španělů...), přičemž některé z dnešních dělicích linií jsou dědictvím velmi dávné historie. Jak vidíme, je podstata konfliktů v Peru velmi mnohovrstevnatá a její jednotlivé složky lze od sebe jen obtížně odlišit. Ale to, že si tvůrci zvolili právě tento příběh, ukazuje u peruánských intelektuálů a umělců na pocit viny, že jakožto kreolové či „kreolizovaní“ míšenci celou historii dobývání a jeho následků utvářeli. Jejich úvahy svým způsobem živily očekávání vyjádřená v programech revolučních organizací, jejichž aktivita zůstávala dlouho na slovní rovině. Když ale potom přešly k činu – a jak krvavým způsobem – a svoje akce komentovaly slovy jen málo, nebo vůbec ne, postavila Světlá stezka tyto intelektuály ke zdi.

Jinou formou revolučního hnutí byly různé směry *teologie osvobození*, které byly v indiánské Americe velmi živé a které znovu povzbudil druhý vatikánský koncil a Medellínská konference v roce 1968. Teologie osvobození navazovala na hnutí stoupenců Bartolomea de Las Casas, ale šla ještě dál. Její příznivci se hodlali utkat s institucionálním násilím, jehož obětmi jsou miliony chudých a které

musí označit za nesnesitelné všichni, kdo se považují za křesťany, ať už to jsou laici, nebo duchovní. Jejich účast na politických zápasech byla o to aktivnější, že castrismus se nedoporučoval a že jiným formám obrody společnosti odzvonila násilná smrt chilského prezidenta Allenda. Sandinistická revoluce v Nikaragui byla s křesťany úzce spjatá a církve zde stála, stejně jako v Guatemale, na straně utlačovaných. Část vysokého kléru, podporovaná Janem Pavlem II., však tento revoluční aktivismus zpochybňovala, což katolíky rozdělilo a nahrávalo to působení různých protestantských sekt. Ty měly vazby na Spojené státy a byly bohatě dotované, takže mohly v každodenním životě provádět účinné sociální dílo, a tím si místní obyvatelstvo naklonit a neutralizovat ho. V některých zemích Střední Ameriky se dalo dokonce mluvit o jakési „válce církví“.

X. Osvobození, nebo dekolonizace

Boj národů za vlastní osvobození nebyl výhradním činitelem oné „změny svrchovaností“, které říkáme dekolonizace. Již v 16. století, během první evropské expanze do Ameriky, existovala v metropolích hnutí proti otroctví a obchodování s lidmi. A už Voltaire a někteří další se tázali: „Co nám kolonie přinášejí?“ Tyto otázky a zpochybnování však měly jen velmi omezené výsledky.

Uvolnit sevření ze strany evropských států pomáhalo utlačovaným národům nepřímo také vzájemné soupeření mezi mocnostmi: v 19. století ho dokázaly využít Siam a Čína. Imperiální realita však měla i další důsledky a tyto vedlejší účinky proces spíše zpožďovaly.

Ve 20. století se setkáváme se stejnými faktory, byť samozřejmě v jiných formách, ale co po roce 1945 přispělo k ukončení éry kolonií, byl především tlak obou Velmocí. Z tohoto hlediska sehrála ústřední roli suezská krize v roce 1956.

Konečně v bývalém SSSR byla imploze v letech 1989–1991 jedním z ukazatelů krize režimu. Odpovídaly její důsledky u všech neruských národů stejným očekáním?

Úloha hnutí odporu vůči koloniální nadvládě se v různých obdobích dějin proměňovala: jak byla živá při dobývání zemí, a to stejnou měrou v černé Africe, například, jako ve Vietnamu, tak potom ztrácela dech v důsledku politiky, kterou dobyvatelé v té které zemi prováděli, a zvláště díky evangelizaci. Později se ovšem tato hnutí dokázala se vši silou znovuzrodit, k čemuž došlo především krátce po druhé světové válce. Tehdy byla totiž za-

hájena jakási druhá koloniální okupace, která se více starala o ziskovost a přísně kontrolovala všechny stránky zemědělské výroby – tato změna byla obzvláště patrná v tropických zemích jako Keňa, Malajsie atd.

Ve francouzském Maghrebu oživilo nacionalismus spíše politické zklamání Arabů, kteří byli špatně odměněni za svoji loajalitu během obou světových válek. Ačkoli se mohlo zdát, že zdejší nacionalismus už už vyhasíná, ve skutečnosti nikdy nevyhasl úplně a odpor kolonistů vůči jakékoli reformě jej po roce 1945 znovu zažehl.

Zároveň došlo k tomu, že kolonisté, kteří se opírali o příslušníky společenských vrstev existujících již před jejich příchodem do země a kteří ještě podporovali růst nových elit (tedy zvláště Angličané), byli nakonec více či méně závislí na jejich dobré vůli – ať už tyto elity kladly odpor, vypovídaly službu, nebo se bouřily. Koloniální moc proti tomu najednou nenacházela žádnou zbraň: co proběhlo po etapách v Indii a ve francouzském případě v Maroku a v Tunisku, skončilo jinde, jako například v Malajsii a v Keni, násilím a skutečnou válkou – nemluvě ani o územích, kde byla i jen představa účasti domorodců na řízení země naprosto vyloučená, jako třeba v Alžírsku.

Nicméně když byla hnutí bojující za osvobození ponechána sama sobě, pak dokázala jen zřídka vojensky porazit (to se nakonec podařilo v Keni, v Barmě a ve Vietnamu), protože převaha kolonizátorů byla příliš zdrcující, zvláště v černé Africe, a protože ozbrojený konflikt mohl vyústit do fatálních konců. Dalším faktorem byla rozdrobenost osvobozeneců hnutí: proti sobě často stáli ti, kdo spolupracovali, ti, kdo spolupráci odmítali, a ti, kteří se průběžně pohybovali někde mezi. Dalším aspektem bylo, že utlačovaný se někdy sám stával utlačovatelem, jako například když v Sovětském svazu Gruzínci ovládali Abcházce. A to ještě mohly být rozpory mezi kolonizovanými silnější než jejich společný odpor vůči kolonizátorovi, jak tomu bylo třeba u muslimů a nemuslimů v Nigérii a v Súdánu nebo jak se chovali Ázerbájdžánci a Arméni ve vztahu k Rusům.

V některých případech dokázala mateřská země svojí politikou vzestup nacionalismu brzdit nebo usměrňovat: to se podařilo v rámci britského impéria vytvořením Západoindické federace, Jihoarabské federace atd., a ve francouzském případě ustavením Francouzské unie.

Platilo ale i opačně, že postup v koloniích ovlivňoval osud samotných metropolí, protože proměňoval postoj tamních obyvatel k těmto problémům, a nejen k nim. Již během konfliktu s americkými kolonisty si Burke a Locke všimli, jak škodlivé následky má koloniální panství na anglickou demokratickou praxi. Ve Francii se později za třetí republiky stala otázka kolonií rozbuškou politického rozdělení země a přispěla k tomu, že se republikánský režim stal čímsi posvátným a že se k němu přihlásila i část monarchistů. Ostatně i kolonizované národy, nebo ty, které měly nadvládu Evropanů teprve poznat, si na druhé straně ihned povšimly, že jejich odpor vyvolal v roce 1905 revoluci v Rusku nebo v roce 1958 státní převrat ve Francii. Nemluvě o puči francouzských generálů nebo o vzniku OAS. Konec konců, Salazar se tehdy de Gaullovi ministři Pierru Messmerovi svěčil s tím, že kdyby portugalské koloniální panství padlo, jeho režim by to nepřežil (autor byl svědkem těchto slov).

Z hlediska metropolí: byly kolonie rentabilní?

Byl imperialismus „výnosný“? V této otázce se hraje o hodně, a proto vrtá hlavou politikům i historikům, stejně jako způsob, jakým ji lze klást. Ve skutečnosti byla na stole již velmi brzy, ale ve 20. století se dostala do centra pozornosti. První údaje byly dostupné krátce před první světovou válkou, a to díky *britské zkušenosti s volným obchodem od poloviny 19. století*, kdy došlo k velkému obratu. Až do té doby byla struktura obchodů mezi metropolí a koloniemi stejná jako v období merkantilistů a *Acts of Navigation*, jejichž celní zvýhodnění stále přetrvávala. Anglie byla vysoce industrializovanou zemí a svoje manufakturní výrobky prodávala výměnou za primární suroviny. V čele těchto výměn stála Indie, jež sama obstarávala třetinu koloniálního obchodu: vyvážela *„drugs, dyes and luxuries“* (drogy, barviva a luxusní zboží). Indické indigo, káva a čaj z Cejlonu, cukr z Antil, to vše byly hvězdy obchodu, následované dřevem z Kanady. Do impéria šla také třetina anglického vývozu, ale jeho výše stagnovala (F. Crouzet).

K první velké změně došlo kvůli rostoucí spotřebě potravin v Anglii, jež byla důsledkem postupného přechodu země na průmyslovou výrobu a jejího demografického růstu (z 21 milionů oby-

vatel v roce 1851 na 41 milionů v roce 1911). K tomu dále přistupovala poptávka po nových produktech, jakými byly kaučuk a později ropa. Na obchodech měly tedy daleko mohutnější podíl osídlené kolonie typu Kanady, Austrálie či Nového Zélandu, odkud se dováželo obilí, maso apod., a to tím spíše, že změnám napomohly také další dva faktory: snížení nákladů na námořní dopravu díky páře (o 50–75 procent) a výstavba železnic, jež se staly „kopím“ anglické kolonizace v Kanadě, Austrálii i v Indii. Tento rozvoj železnice byl možný jen díky masivním investicím britského kapitálu: 60 procent kapitálu shromážděného v Londýně v letech 1865–1894 se získalo za tímto účelem. Rozkvět výroby v koloniích byl však věcí místních podnikatelů, zatímco hlavní úlohou britského kapitálu bylo vytvoření podmínek pro nastartování ekonomiky a pro její růst.

Vývoz kapitálu šel samozřejmě na úkor investic v samotné Anglii, ale na druhé straně to umožnilo novým zemím, a zvláště dominiím, rychle se rozvíjet a nakupovat v Anglii. Systém fungoval až do chvíle, kdy se Kanada začala co do vybavení zásobovat ve Spojených státech.

Z tohoto nového rozdělení karet nejvíce těžily osídlené kolonie. Podíl zemí impéria na anglických dovozech stoupl z 1 procenta na 25 procent u masa a z 0,5 procenta na 48 procent u obilí, klesal ale u cukru (hlavně z Antil), vzhledem ke konkurenci evropského řepného cukru, u kávy, kde Cejlon předčila Brazílie, a u indiga, které vytlačovaly pokroky v chemii. Celkově se však v letech 1854–1913 úhrnný podíl dovozů ze zemí impéria sotva zvedl z 22 procent na 25 procent, protože k obratu došlo na úkor starých kolonií. Objemově se tedy tento podíl zvýšil ve vztahu k dovozům odjinud jen málo, ale jeho hodnota byla přitom čtyřikrát větší. A co se týče vývozu do zemí impéria, ten se znásobil osmkrát.

Důležitý je fakt, že obchod se v impériu rozvíjel dokonce i tehdy, kdy se vývoz kapitálu do ciziny snižoval: jestliže v obdobích všeobecné prosperity (například v letech 1868–1872) se podíl impéria snižoval, pak se naopak zvyšoval v obdobích deprese, čímž hrál úlohu jakéhosi ventilu.

Růst zahraniční konkurence na trzích impéria se stal skutečností (především v Kanadě), jakmile se tam přestal dovážet převážně textil jako dřív, ale začalo se vozit různé vybavení, a jakmile se v těchto zemích rozvinula železnice. Elektrické zařízení,

stroje a automobily pocházely často odjinud než výlučně z Anglie, ale jinak jestliže dominia prodávala potravinářské zboží a suroviny, získané dividendy šly částečně také do Anglie.

Díky tomuto systému se Anglie ocitla v samém středu celosvětové soustavy mnohostranných plateb, zatímco dřív se to týkalo jen některých segmentů.

A zatímco první *partnership* mezi Anglií a jejími koloniemi vyústilo ve vážnou krizi v podobě americké nezávislosti, to druhé, které jí zajišťovalo nadvládu nad City, bylo zárukou soběstačnosti (*self-sufficiency*) impéria a jeho autonomního postavení vůči zbytku světa.

Co se týče vzájemného vztahu ekonomického vývoje a politiky územní expanze, zdá se, že je částečně jen iluzí. Jistě, v časech Disraeliho nebo Chamberlaina tento vztah existoval, protože hospodářství i expanze byly tehdy v synchronních fázích, ale měl menší význam nežli ona funkce obchodního centra celého impéria, jež přispěla k světové nadvládě anglického hospodářství. Konec konců ona území, jež byla připojena v obdobích expanzionistické hysterie, byla s výjimkou Jižní Afriky hospodářsky nepřilíš zajímavá. Motivace psychologického řádu zde sehrála větší úlohu než podněty ekonomické.

V důsledku první světové války, a ještě více kvůli krizi v roce 1929 došlo k naprostému zvratu. Aby Británie dokázala odolat depresi a poté i zahraniční konkurenci, začaly dostávat konkrétní obrysy sny o izolaci impéria, a to zvláště po uzavření ottawských dohod*. Tématem těchto snů byla soběstačnost impéria – jenže právě jeho nesoběstačnost způsobila zanedlouho hospodářský úpadek Anglie... Sklony Britů k tomu, že se k zemím impéria chovali přísně jako ke koloniím, ačkoli byla dominia čím dál víc autonomní, se ukázaly jako politika bez rozumného východiska: pro Velkou Británii bylo nemožné „ohradit se v taktu uzavřeném systému“ (A. Siegfried).

A tento pád samozřejmě ještě urychlila zkouška v podobě druhé světové války.

Ještě v roce 1939 měla Velká Británie „mezinárodní“ obchod srovnatelný se Spojenými státy a průmyslovou výrobu stejně roz-

* V Ottawě uzavřela v roce 1932 Velká Británie se svými dominií dohodu o clech a obchodu. (pozn. překl.)

vinutou jako Německo. Londýn byl bezesporu největším trhem pro vývoz kapitálu. Mobilizace veškerých, i těch nejposlednějších sil během čtyř válečných let zemi proměnila, takže se dokonce stala dlužníkem svých mimoevropských držav: tak tomu bylo například s Indií, která se z dřívějšího postavení dlužníka sama změnila ve věřitele, přičemž dluh činil miliardu liber šterlinků. Rozpočet navíc i nadále zatěžovala studená válka a konflikty na Středním východě, zatímco Německo, Japonsko, ba i Itálie, což byly pro britský průmysl konkurenční státy, mohly rekonstruovat bez toho, že by musely nést tuto zátěž. Jak napsal Hugh Dalton, který byl po válce kancléřem pokladu, přispěla ekonomická a finanční krize na konci čtyřicátých let 20. století k tomu, že se od Velké Británie odpoutaly země jako Indie, Barma, Cejlon či Palestina. Hospodářská slabost a nákladnost vojenských operací, jež měly brzdit růst nacionalistických hnutí, urychlily také nezávislost mnoha dalších zemí po roce 1960.

Jinde měly tyto potíže kumulované následky a došlo zde k jakémusi opačnému pohybu. To, že si Británie v „tropických“ koloniích opatrovala suroviny i konečné výrobky v zásadě proto, aby za ně nemusela platit v dolarech, vedlo totiž ke zvýšené kontrole nad výrobou v těchto zemích (zvláště v Malajsii kvůli kaučuku a také v černé Africe), a tento fakt byl označen za *druhou koloniální okupaci*. Postižené kolonie byly připojeny k zóně, kde se platilo librami, a musely být solidární s britskou ekonomikou, čímž ovšem došlo ke vzniku obchodních vazeb se zeměmi jako Austrálie, Jižní Afrika či Indie, které dosud obchodovaly pouze s Londýnem. Výměnou za to jim navíc Angličané museli poskytnout na místě samém určitou moc, a tím se tyto kolonie stávaly napůl nezávislými. Malajsie, Ghana a Nigérie se vydaly na cestu nezávislosti už v polovině padesátých let, aniž by to někdo mohl přičítat slabosti národa, který zde byl lenním pánem. Tyto důsledky hospodářských potíží byly tedy „nepřímé“.

Můžeme také konstatovat, že rozhodnutí Velké Británie z roku 1961 zapojit se do budování Evropy, byť byla tato volba spojena s dosti velkými výhradami, svědčilo o poklesu angažovanosti ve vztahu k vlastnímu impériu, jakkoli bylo „preferování impéria“ pro britskou vládu i nadále dogmatem a zákonem. Celkově tak obchodování Velké Británie se zeměmi impéria pokleslo v letech 1950–1970 z poloviny na čtvrtinu všech jejích obchodů. Bylo možno pozorovat, že Británie globálně mění svoji orientaci

a že se určitým způsobem zbavuje svých dřívějších hospodářských závazků, a to svědčilo o relativní ztrátě zájmu o systém vztahů, který se už přežil a na jehož místo teď nastupovala dynamičtější souhra vzájemného propojení s partnery z Evropy, Ameriky nebo Japonska. Tak pomalu končila celosvětová soustava obchodních i jiných vztahů, jejímž středem byla Velká Británie.

Za těchto okolností už nebylo nutné, aby byla zámořská závislá území udržována pod jařmem starého politického systému. Jeho úlohu teď mohly užitečně převzít velké mezinárodní společnosti.

Ve *Francii* se hospodářská stránka koloniálního problému posuzuje drsněji, prostřednictvím „nákladů“, které koloniální říše představovala. Byl to do roku 1930 „dobrý obchod“? Například v roce 1913 stálo dobývání nových teritorií 20 procent běžných ročních výdajů státu, jeho uchovávání a řízení přišlo přibližně na 7 procent těchto běžných výdajů (platy strážníků, úředníků apod.). V téže době dosáhla Indochánská banka míry zisku 69 procent a doly u saharské oázy Ouargla 120 procent. V letech 1913–1923 se země impéria staly pro Francii hlavním obchodním partnerem a největším finančním aktivem. Byly drahé pro stát, ale soukromému sektoru přinášely zisky.

Nicméně od krize v roce 1929 bylo zahájeno jakési „rozvodové řízení“, což spočívalo především v úpadku průmyslu, který měl v koloniích největší odbytiště (textil, potravinářství), a potom také v tom, co bychom mohli nazvat „převrácením protínajících se křivek“: v době, kdy byl koloniální imperialismus v souladu s hospodářskou dynamikou, veřejné mínění s koloniálním dobrodružstvím nesouhlasilo – zatímco později se postavilo na jeho stranu ve chvíli, kdy se od něho část obchodního světa začala odvracet. Znamenalo to ale nějaké ulehčení?

Co se týče státu, ten uplatňoval politiku nutných obětí. Například v severní Africe vzrostla v letech 1948–1951 přímá finanční pomoc metropole čtyřikrát, přičemž za stejné období šlo do zámoří 15 procent francouzských investic, a ty pak v roce 1955 dosáhly 20 procent. Jacques Marseille spočítal, že 9 procent daní, které zaplatili francouzští daňoví poplatníci, připadlo na výdaje v zámoří. Jenže „místo co by francouzské úřady stavěly mohutnost svého finančního úsilí na odív, zdá se, že se ho spíš snažily skrývat“, což pak ještě přispělo k rostoucímu nedorozumění mezi domorodými elitami a francouzskými zástupci, protože jak se je-

den z nich vyjádřil, „morální“ zisk se výši schválených obětí nevyrovnal. Obyvatelstvo si je totiž často neuvědomovalo, protože například v severní Africe sklízeli plody pomoci z velké části kolonisté, dále i úředníci, ale hlavně soukromé společnosti. Některé viditelné dopady šly samozřejmě ku prospěchu všech, ale ty byly jen těžko měřitelné. Na druhé straně životní úroveň se u kolonistů během tří generací zvyšovala mnohem rychleji než u Arabů... nebo u obyvatel metropole. Jak ocenit tuto výhodu?

V koloniích zároveň stoupal podíl dovozů z mateřské země, a to z 27 procent v roce 1938 na 44 procent v roce 1952. Ve Francii pracovalo pro zámoří 450 000 osob – a právě jeden z argumentů obhájců impéria poukazoval z ekonomického i sociálního hlediska na to, že ztráta kolonií by spustila obrovskou vlnu nezaměstnanosti.

Celkově zachovávaly finanční skupiny vůči otázce kolonií postoj jakéhosi opatrného vyčkávání: některé z nich – případy to ovšem velmi vzácné – byly nezávislosti dokonce příznivě nakloněny (například skupina Walter, jež provozovala doly v marocké Zellidje a byla spojena s bankou Morgan), ale převážná většina „velkých“ zůstávala neutrální, zatímco představitelé středních a menších podniků byli obecně nepřáteli nezávislosti, stejně jako masa kolonistů.

Tito lidé, tak jako přeživší zbytky toho, co se nazývalo „koloniální stranou“, odsuzovali poraženectví mateřské země, a tato kritika mířila podle slov Gabriela Puauxa z Ústředního výboru zámořské Francie* nejen na komunisty a antikolonialisty, ale na „defétisty“. K nim patřili všichni ti, kdo ve státní správě považovali koloniální zátěž za příliš vysokou, protože nutila metropoli omezovat svoje vlastní domácí investice.

Takový byl základ toho, co bylo nazváno „cartierismem“: Raymond Cartier totiž zveřejnil svoji teorii neobvykle v časopise *Paris-Match*, čímž vešla ve všeobecnou známost, na rozdíl od obdobných myšlenek Pierra Moussy, Raymonda Arona a dalších, které takovou odezvu zdaleka nezaznamenaly.

Cartier přišel s tím, že ani Švýcarsko, ani Švédsko, tedy země stabilní a prosperující, nikdy neměly kolonie; a že Nizozemsko, které svoji koloniální říši už nemá, je od té doby bohatší, než bylo předtím.

„Nizozemsko ztratilo své kolonie za těch nejhorších okolností, ve chvíli, kdy se považovalo za axiom, že na Východní Indii je založena samotná jeho existence, protože je zdrojem hotových pokladů (ropa, kaučuk, rýže, čaj, káva, cín, kopra, koření). [...] Stačilo pár let, a už zažívá větší rozkvět a blahobyt než dřív. Asi by nebylo ve stejné situaci, kdyby namísto modernizace svých továren a vysoušení Zuiderzee muselo stavět železnice na Jávě a přehrady na Sumatře, a ještě k tomu platit přídatky na děti všem těch chlapíkům s mnoha manželkami na Borneu.“

Plýtvání, které Raymond Cartier pozoroval během jednoho průzkumu v černé Africe, stálo na počátku formulací, jež zaznamenaly značný úspěch: „Možná by bylo bývalo lepší vytvořit Úřad pro Loiru než Úřad pro Niger, postavit onu moderní nemocnici v Lomé raději v Nevers a místo v Bobo-Dioulasso postavit lyceum třeba v Tarbes.“

Georges Bidault všechny ty, kdo na Francii „koukají jako účetní“, nemilosrdně tepal. Přesto ale poznamenal, že co se týče Alžírsko, saharská ropa zřejmě naklání jazýček vah na stranu výnosnosti...

Identita národa a úloha závislých území

Francie

Tváří v tvář lidem, podle kterých Francie zůstane nadále velkou mocností pouze tehdy, když se bude její ekonomika z kolonií postupně stahovat nebo když nabude na významu její morální úloha, stála řada proudů, jež byly proti tomu, aby se národ takto „vzdával“ a „upadal“. V zásadě už od porážky v roce 1940, a dokonce ještě o něco dřív, od Koloniální výstavy v roce 1931, viděli představitelé těchto proudů v koloniální říši prostor, který zemi dovolí získat znovu její dřívější význam. Co bylo nutností pro Pétain, bylo jí také pro de Gaulla, který sice v Brazzaville sliboval reformy, ale v rámci republikánských představ. Ostatně právě v letech 1930–1950 vzniklo nejvíce filmů a knih oslavujících francouzskou kolonizaci a její výsledky. Ještě v roce 1954 François Mitterrand prohlásil, že „od Flander po Kongo je pravidlem jeden národ, jeden parlament“.

V dobách studené války mířila obhajoba celistvosti státu proti „sovětské hrozbě“, proti komunismu, přičemž tyto úvahy měly svůj základ ve válce o Indočínu, kde byl Ho Či Min do roku 1943

členem Kominterny a v komunistické straně byl stále. Bránit koloniální říši tedy znamenalo, že je Francie strážkyní celého Západu a jeho civilizace. Když se rozhořela protikoloniální povstání v Maghrebu, byla obhajoba impéria předkládána také jako obrana republikánského řádu tváří v tvář světové revoluci: takový byl často postoj vojenských velitelů, kteří nechťeli země impéria „zaprodát“. V osobách politiků typu Jacquesa Soustella se však reformista křížil s kontrarevolucionářem i s jakobínem. Soustelle dobře věděl, že v Alžírsku Francie nesplnila svůj úkol ani nedovedla do konce reformy, jež by ospravedlnily její přítomnost v zemi. Také on žádal pro Arabů spravedlnost, jako Albert Camus: „Když se Francouz v Alžírsku jmenuje Pierre, má právo na to, abychom ho měli rádi, protože byl vždycky jedním z nás; když se jmenuje Antonio, má to právo dvojnásob, protože se rozhodl žít mezi námi; a když se jmenuje Rašíd, má to právo třikrát, protože jsme to byli my, kdo ho zavlékli na nesnadnou a nebezpečnou cestu.“ Stačilo ale, aby Arabové jeho spravedlnost odmítli, a Soustelle hned usoudil, že jsou zmanipulovaní: nejprve komunismem a Sovětským svazem a pak Násirem.

Takovéto názory sdílela obecně pravice, a to jak její politické kruhy (za své je vzal třeba Georges Bidault), tak její spisovatelé – ti ale s vícero jemnými rozdíly (například romanopisec Jacques Laurent nebo historik Raoul Girardet).

K této frontě odporu se brzy přidali, volky nevolky, političtí představitelé, kteří se ocitli v kruhu válek a represí: od Martinauda-Deplata přes Mitterranda až po socialisty Molleta a Lacosta, alespoň co se týče Alžírsko.

Takže obecně vzato toto směřování ve Francii fakticky zvítězilo.

S nástupem de Gaulla začalo sice dekolonizační úsilí vycházet ze strany moci, z moci Republiky, ale na počátku této změny nestál antikolonialismus, nýbrž boje za osvobození, zvláště v Alžírsku. Ani v černé Africe nemá nezávislost vůči antikolonialismu velké dluhy. Je však jisté, že v tomto případě bylo díky Gastonu Defferrovi a Charlesu de Gaullovi odvedeno mnoho skutečně dekolonizační práce. K tomu se ještě vrátíme.

Velká Británie

U Britů se samozřejmě také vyskytovala pýcha nad tím, že jsou pány rozlehlé říše, ale postoj metropole byl o něco různorodější podle toho, zda se jednalo o kolonie osídlené bělošským

obyvatelstvem, nebo ne. Existovaly vlastně dvě podoby britského impéria: ta, kterou představoval lord Curzon a která činila z Indie klenot celé říše, a potom ta, kterou lord Milner pojímal spíše jako *Commonwealth* a kterou obývali hlavně běloši (z čehož plynu- lo, že se indiánům v Kanadě, původním obyvatelům Austrálie ani Maorům na Novém Zélandu nepřikládal skoro žádný význam). Proto také docházelo k prudkým reakcím na protibritská hnutí obzvláště tehdy, když do nich byli přímo zapojeni poddaní Jeho Veličenstva: na Kypru, v Gibraltar, v Keni, v Rhodesii, na Malvinách-Falklandech.

Jinak bylo možno pozorovat, že ztráta prestiže Sněmovny lordů, poválečná demokratizace a především zavádění *Welfare State* diskreditovaly ctnosti, které impérium ztělesňovalo, že sentimentalita nahradila mužnost, a že se tím pádem koloniální říše stala jakýmsi charitativním podnikem a zdrojem příjmů – čímž se ovšem měnilo vše.

Opravdová sociální demokracie, jak ji nastoloval *Welfare State*, totiž nebyla s imperialismem slučitelná a zároveň jedině ústup ze zemí impéria mohl přinést úspory, jež byly pro *Welfare State* nezbytné. Tato myšlenka se ve skutečnosti křížila s jistotou, jež byla mnoha Britům již dlouho vlastní, totiž že *impérium poskytlo vládnoucí třídě základy, které ji udržovaly u moci*. Od začátku 20. století byli nadto dědicové Richarda Cobdena a pak Williama Gladstona přesvědčeni, že války jsou dědictvím imperiálního soupeření. Vznikla tak široce založená labouristická levice, která po druhé světové válce ukázala svůj odlišný pohled na otázku kolonií, když dělala v letech 1947–1948 ústupky národnostním hnutím v Indii a v Palestině – i když je pravda, že neměla na výběr. Později už nedávala najevo nepřátelství vůči impériu, ale vůči „dobrodružné“ politice, kterou během suezské krize zosobňoval premiér Eden, a stavěla se příznivě k myšlence *Commonwealthu*, který by uchoval Velké Británii její velikost, aniž by zničil její svazky s barevnými národy. Těžkým okamžikem byla pro labouristy samozřejmě krize ve střední Africe počátkem šedesátých let, kdy si bělošský rasismus v Rhodesii vynutil obtížně uskutečnitelný částečný odchod Británie ze země a kdy jednostranné vyhlášení nezávislosti vládou Iana Smitha, které labouristé zpochybňovali, způsobilo, že se od nich Britové z ostatních zemí *Commonwealthu* odvrátili.

Nejhorší pokoření však představovaly porážky, které za dobu své vlády v letech 1951–1964 utrpěli konzervativci. Nejprve to byl

v roce 1951 „odchod“ Austrálie a Nového Zélandu do svazku se Spojenými státy (pakt ANZUS), kam Británie nebyla přizvána, což byl opožděný důsledek strategické volby Winstona Churchilla, který dal za druhé světové války přednost obraně Singapuru před Austrálií, a její obyvatelé mu to nikdy neodpustili. A pak už následovala celá série nezdarů: povstání Mau-Mau v Keni (1952), vznik Středoafričské federace, suezská krize (1956) a konec britské přítomnosti na Středním východě po pádu režimu krále Fajsala v Iráku (1958), nezávislost Malajsie, Ghany, Sierry Leone a Tanganiky (1957–1961) a potom i karibských držav (1962). Konzervativcům ale doopravdy zlomilo vaz, když skupina vlastníků Suezský průplav, vedená lordem Amerym, který tlačil na Edenu, aby proti Násirovi zasáhl, svoji bitvu prohrála a Macmillan nakonec musel uznat, že kanál bude nadále ve vlastnictví Egyptanů.

Od té chvíle museli připustit, že odpoutávání jednotlivých zemí je nevyhnutelné, ovšem s tím rozdílem, že je na rozdíl od labouristů nikdo nepodezíral, že chtějí impérium likvidovat...

Také v britském případě, stejně jako u Francie, vedly k uvolňování vztahů a k dekolonizaci spolehlivě vnější tlaky. Během druhé světové války, nezávisle na úloze, kterou sehrávalo Japonsko, Spojené státy ještě zesílily hrozby, jež se vznášely nad osudem britské koloniální říše, když jejich představitelé otevřeně odsoudili politiku Stafforda Crippse a Winstona Churchilla v Indii, protože „tam udržují koloniální režim“... Bouře, které propukly v létě 1942 po zatčení Gándhího, neměly sice s Američany nic společného, ale londýnská vláda poprvé pozorovala, že se ze strany mocného spojence objevuje kritika, výzva, hrozba. Američané, kteří se ohledně nějakých imperialistických záměrů považovali za zcela nevinné a kterým ani nepřišlo na mysl, že jejich politika v Latinské Americe je svého druhu nepřímou kolonizací, tak uštědřovali koloniálním mocnostem lekce z morálky – což byl ale ve skutečnosti pokus dostat se na jejich místo. A po suezské krizi se jim to také podařilo.

Francouzská nadvláda se rovněž ocitla pod takovouto vnější hrozbou, když se její koloniální soupeř snažil za války zaujmout její místo v Levantě a na Madagaskaru. Porážená Francie byla totiž velmi zranitelná, a ve svém impériu samozřejmě také. Avšak Búrgíba, marocký sultán i Ferhát Abbás volili stejně jako Ho Či Min: postavili se proti fašistické hrozbě, aby pak mohli s americkou podporou získat od Francie očekávané ústupky... V listopa-

du 1942, po vylodění v severní Africe, vedl ministr Robert Murphy rozhovory s Ferhátem Abbásem a Roosevelt zase s marockým sultánem. Američané se ale starali hlavně o to, aby vyhráli válku, a tak zůstávali v rovině dobře míněných slov. Nicméně kolonisté cítili, že to je pro ně do budoucna určitá hrozba, přinejmenším v Maroku, takže pak neopomněli připisat část událostí v letech 1950–1952 právě na vrub působení Američanů.

V Alžírsku to kladli za vinu spíš Sovětům a komunismu vůbec. Nikdo si však tehdy nepomyslel, že si zakrátko v Suezu Američané s Rusy podají ruku...

Mezinárodní kontext: Suez a úpadek impérií

Úpadek impérií způsobily tři souborné faktory: nároky kolonizovaných národů, zpochybňování výhod expanze, k němuž docházelo v mateřských zemích, a konečně tlak zvenčí ze strany konkurentů a nových mocností, dávajících svoji výzvu zřetelně najevo.

Vzestup moci Spojených států a Sovětského svazu se časově shodoval s upevňováním arabského nacionalismu a jejich spojení během suezské krize se podepsalo na rozkladu francouzského i britského impéria, který byl již před ní v pokročilém stadiu, ale potom už byl zcela nezvratný.

A je paradoxem, že zatímco po staletí přetrvávající soupeření Francie a Británie přispívalo k jejich čím dál větší síle a k rozvoji jejich koloniálních říší, jejich první spojenectví v oblastí kolonií vyústilo ve ztrátu těchto říší.

Na začátku padesátých let 20. století byla studená válka v plném proudu. Vypadalo to, že Spojené státy, které už neměly ruce svázané v Koreji, co nejdříve zasáhnou ve Vietnamu. Američané měli už tak pocit, že jsou od podpisu v Jaltě za hlupáky, a teď ještě pozorovali, jak se po Číně dostává do komunistické sféry vlivu také Střední východ. Velkou výstrahou jim byl už Írán, kde Mosaddek znárodnil ropný průmysl (i když jeho vláda byla zanedlouho svržena a šáh znovu „zjednal pořádek“), ale o postupu SSSR směrem k „horkým mořím“ a k ropným oblastem Středního východu svědčila zejména smlouva o prodeji zbraní mezi Moskvou a Damaškem, kterou obě země podepsaly v roce 1954.

Vůdcové ve Washingtonu, povzbuzovaní „duchem Rigy“ (radili jim také lidé z pobaltských zemí, kteří se stavěli tvrdě proti

„duchu Jalty“), teď byli vůči sovětskému expanzionismu za všech okolností nedůvěřiví: ministr zahraničí John Foster Dulles rozvinul politiku *containmentu* (zadržování), jejímž cílem bylo obklíčit Sovětský svaz – a Čínu – jakousi sítí vojenských spojenectví, podepřenou systémem základen pod americkou kontrolou. To mělo zastavit postup Sovětů, kteří si už zajistili kontrolu nad východní Evropou, nad severní Koreou a nad Čínou a v jejichž prospěch byly aktivní komunistické strany v Íránu (Tudeh), v Egyptě, v Indonésii i v dalších zemích. Na Západě mělo tuto roli sehrát NATO, na Dálném východě SEATO (*South East Asia Treaty Organisation*) a v Orientu od roku 1955 tzv. Bagdádský pakt (METO, *Middle East Treaty Organisation*, později zvaný CENTO, *Central Treaty Organisation*). Pro Washington bylo nyní přistoupení k těmto paktům a nálada, s jakou se země práce v nich účastnily, hlavním měřítkem, podle kterého americká vláda posuzovala svoje partnery: když například francouzské Národní shromáždění odmítlo v srpnu 1954 smlouvu o Evropském obranném společenství, vyvolalo to ve Spojených státech vůči Francii trvalou nedůvěru a její důsledky bylo cítit během suezské krize. V Orientu se Američané spoléhali, že Velká Británie zajistí podpisy Iráku a Jordánska, zatímco oni sami vyjednávali o přistoupení k paktu, který se tehdy ještě nazýval MEDO (*Middle East Defense Organization*), s Íránem, s Tureckem a s Egyptem.

Foster Dulles se setkal také s plukovníkem Násirem. Okolnosti byly příznivé, protože vojáci neopomněli před svým pučem proti králi Farúkovi, který byl spojován s Anglií, navázat kontakty právě ve Spojených státech. Nicméně když Foster Dulles připomněl, že se „svobodný svět“ musí spojit proti Sovětskému svazu, Násir mu odpověděl, že podle něho „solidarita svobodného světa znamená jen imperialismus a nadvládu“. K paktu MEDO prý přistoupí eventuálně „jedině tehdy, když z něho budou pryč Angličané“ (H. Heikal, *Les Documents du Caire*, Paříž, 1973, s. 9–43).

Pro Američany bylo testem přistoupení k MEDO, pro Násira byly testem dodávky zbraní, aby mohl vyhnat Angličany nebo válčit s Izraelem. Foster Dulles s dodáváním zbraní váhal, a tak Násir zadal objednávku Sovětům, prostřednictvím Číňanů. Aby neprovokovali Američany, plnili Rusové objednávku prostřednictvím Československa.

Začala éra licitací.

„Oni jim dávají zbraně, my jim nabídneme prosperitu.“ Tato reakce Fostera Dullese se týkala Násirova vysněného plánu, výstavby velké přehrady u Asuánu. Jeho cena byla obrovská, celá miliarda dolarů, ale ačkoli Světová banka přislíbila 200 milionů v tvrdých valutách, Anglie a Spojené státy každý 70 milionů, stále ještě bylo k dosažení celkové sumy daleko, přestože Světová banka svoji účast navýšila. Jenomže její podmínky zahrnovaly i určitou kontrolu nad výdaji egyptského státu, která nepříjemně připomínala období osmdesátých let 19. století, kdy se Egypt kvůli svému zadlužení pomalu stával vazalem Francie a Anglie, a pak už jenom Angličanů. Navzdory projevům dobré vůle ze strany ředitele Světové banky Eugena Blacka Násir tyto podmínky odmítl. Navíc také opakoval svoje chování z předchozích let a požádal o pomoc Sovětský svaz a k tomu znásobil „nepřátelská“ gesta vůči Spojeným státům: uznal komunistickou Čínu a uzavřel vojenskou dohodu se Sýrií. Forest Dulles, který byl v obležení čínské lobby blízké Čankajškovi a židovské lobby nakloněné Izraeli a který si také dával pozor, aby se nedotkl nelibě arabského světa a zároveň aby si uchoval důvěru Angličanů, podle nichž byly ústupky Světové banky přehnané, počítal tehdy s tím, že krize s Egyptem nebude mít vážné důsledky pro zásobování západního světa ropou, a proto se rozhodl americkou půjčku zrušit (19. července 1956) s vysvětlením, že případní egyptští dlužníci jsou nedůvěryhodní. Více než odmítnutí samotné, které víceméně očekával, překvapil Násira jeho „urážlivý“ způsob. Krátce nato půjčku zamítli i Angličané.

Na tuto pohanu odpověděl Násir o dva dny později oznámením, že pro financování Asuánské přehrady znárodnuje Společnost Suezského průplavu. Suez měl zaplatit Asuán.

Spíše než na Američany mířil tento úder na Angličany; Násir si ale nepředstavoval, že se se Suezem ztotožní také Francie a že jeho halasné znárodnění poskytne vládě Guy Molleta nečekanou záminku k intervenci kvůli pomoci, kterou Egypt poskytoval alžírské FLN. Projev, kterým Násir znárodnění oznamoval, měl skutečně provokativní tón: „Eugen Black mi začal připomínat dalšího Ferdinanda de Lesseps a moje paměť mne přenesla do oněch dob, kdy se Egypt se svými 11 procenty akcií zavázal poskytnout 120 000 dělníků, aby vykonali práce, jež nás přišly na 8 milionů liber... Egyptská společnost, která byla tehdy založena v zájmu Egypta, vynesla Anglii 100 milionů dolarů, ze kterých se

nám vrací 3 miliony... Přebíráme svoje práva, protože průplav je vlastnictvím Egypta..." A Násir svoji řeč, provázenou ovacemi davu, zakončil mohutnou salvou smíchu (*Egyptský ekonom* z 29. 7. 1956).

Tuto salvu smíchu přenášela stanice *Hlas Arabů* (jejíž vybavení dodala CIA) až do Maghrebu, přenášela ji do Paříže i do Londýna, kde vyvolala zlost.

Anglie premiéra Edena se s faktem, že se stala znamenitým sekundantem Spojených států, nijak nesmířila. Rozklad impéria byl však přesto zcela zjevný a vyklízení Egypta, jež bylo zahájeno v roce 1947, bylo jasným symbolem tohoto úpadku.

Angličané měli za to, že Egypt a Suezský průplav podvkrát „bránili“: v roce 1917 proti Turkům a v roce 1942 proti Rommelovi a proti Italům. Anglické argumenty spočívaly v tvrzení, že od doby faraonů už Egypt nebyl svobodný: Řekové, Římané, Byzantinci, Arabové, Turci, Francouzi, ti všichni ho postupně okupovali. A oni se ho zmocnili proto, aby ho mohli lépe chránit... (viz Valentine Chirol, *The Egyptian Problem*). Jenže během druhé světové války by se byli Egyptané bez této „ochrany“ rádi obešli, jak dosvědčovaly halasné oslavy vítězství, kterých v roce 1941 dosahoval Rommel... V důsledku toho se Angličané domnívali, že až válka skončí, měli by z Egypta odejít; po svém odchodu z Káhiry v roce 1947 však dosáhli toho, že mohou vojensky znovu obsadit Ismailii a oblast Suezského průplavu, aby tak zabránili hrozbám cizích států vůči Turecku a arabským zemím. Jednalo se samozřejmě o Sovětský svaz, ale i to se jevílo jako záminka.

Ačkoli Angličané vyklidili zemi v předpokládaných termínech, ba dokonce ještě před jejich vypršením, vztahy s Nagíbem a Násirem, kteří se dostali k moci v důsledku vojenského puče v roce 1952, se velmi rychle zhoršovaly. Angličané chtěli v Suez a v Egyptě hrát i nadále roli jakéhosi privilegovaného kmotra a hlavně chtěli udržet Egypt ve své hře. Jeho nové vůdce, které nijak nekontrolovali, považovali za vetřelce. Doufali, že se jim je podaří zdiskreditovat, a poukazovali na fakt, že jsou to diktátoři, protože zakázali politické strany, především Wafd a komunistickou stranu, a protože pronásledují Muslimské bratrstvo – jeho členové chtěli ovšem Násira zavraždit. Zlovůle, jež se projevila ohledně financování Asuánské přehrady, byla součástí této politiky: svůj ústup z Egypta pocítovali Angličané v hloubi duše jako nedobrovolný a vynucený, nikoli jako výsledek dohody s partnerem. Na

druhé straně Nagíb a Násir projevovali svoje nepřátelství vůči spojencům Anglie čím dál víc, hlavně vůči Iráku, a zášť k bývalým okupantům ještě stupňovaly „nestydatě vyzývavé slavnosti u příležitosti odchodu posledního anglického vojáka“.

Anglie každopádně reagovala okamžitě: uznala nezávislost Súdánu. Porcedura proběhla bez otálení a nedala se vůbec srovnávat s průtahy, kterých se Londýn dopouštěl s Indii, Egyptem či Malajsií... Cíl Angličanů byl jasný: přerušit pupeční šňůru mezi Egyptem a Súdánem, zatímco Násir, který dokázal s procesem sebeurčení zacházet jistě velmi zručně, by si byl přál zachovat jakési súdánsko-egyptské kondominium, to jest vrátit se do minulosti, kdy Súdán dodával „půdu pro egyptské kolonisty, vojáky pro jejich armádu a bezpečí pro vody Nilu“. Zkrátka Súdán by se tak stal závislým územím jako v časech Ismáilových.

Oslavy súdánské nezávislosti či připomínání hrdinské smrti Gordona Paši, to vše britsko-egyptským sporům ještě přitížilo (byť to už neměly zapotřebí). Tak jako nemálo vojáků, i Násira vážala k Súdánu mnohá pouta, a proto se všemi prostředky snažil termín nezávislosti oddálit, přičemž se obracel především na různé egyptské sekty v Súdánu (například Ansar nebo Chátima). Otevřeně ale kolonialistické ambice Egypta vyjádřit nemohl, protože se v téže době chtěl tvářit v tvář „imperialistickému“ Západu stát hlásitým zastáncem práva národů rozhodovat o vlastní budoucnosti.

„Proč jste proti Bagdádskému paktu?“ ptal se Eden při setkání s Násirem. „Protože rozděluje arabský svět,“ odpověděl Násir Churchillovu nástupci. Ten jako by nechtěl pochopit, že egyptský plukovník plánuje spojit dohromady okruh arabských zemí, potom islámských národů a nakonec i Afriku. Plán vypadal šíleně a z Násira vlastně dělal „nového Hitlera“, protože se v něm expanzionistické snahy pojily s nesmiřitelností a s nedemokratickou politikou, a proto se zdál Anthonymu Edenovi a zkrátka i dalším západním představitelům velmi nepravděpodobný. V první řadě si britský premiér nedokázal představit, že by někdo mohl mít jiný politický záměr, než se přiřadit buď k Západu, nebo k Východu. Dále měl za to, že jádro arabského světa se nachází v Iráku, a ne v Egyptě, takže počítal spíš s tím, že ho sjednotí Bagdád, a to v jeho prospěch. Nechtěl vidět ani to, že chtějí po Egyptu, aby napodobil Turecko nebo Írán (tyto státy se k paktu připojily), je pro zemi, která se od Turků osvobodila a Peršany považuje za soupeře arabského světa, v podstatě urážka.

Takto tedy Bagdádský pakt „rozděloval“ arabský svět: na jedné straně byl Irák, který byl spojen s nepřáteli nebo s tureckými a perskými rivaly a který zrazoval, a na straně druhé Egypt, který se sdružoval se skutečně arabskými zeměmi jako Sýrie a Jemen, bez zasahování cizích mocností. Aby věc dovedl do konce, musel se Egypt zbavit těch představitelů, kteří kolaborovali (s Angličany), to jest svrhnout Farúka a stranu Wafd, což nedokázal provést Núrí Said v Bagdádu ani jordánský král Husajn, po jehož boku stál velitel armády a poarabštělý Angličan Glubb Paša. Jedině Ibn Sa'úd z Arábie se svými zásobami ropy a kontrolou Svatých míst mohl také ztělesňovat arabský svět. Avšak Násir a jeho Svobodní důstojníci představovali nový arabský svět, nikoli svět burnusů a feudálního řádu, svět intelektuální či vojenské maloburžoazie: nové proti starému, což také vysvětluje přitažlivost násirovské revoluce pro drobnou buržoazii v Sýrii a v Iráku, jak ji dobře vystihl film *Ždi*. Proto také král Husajn, vida Násirovu rostoucí popularitu, jež každou západní urážkou dál mohutněla, nakonec odmítl připojit Jordánsko k paktu, který Bagdád právě uzavřel s Tureckem. V téže době Jemen uzavřel smlouvu o vzájemné pomoci s Egyptem: bylo jasné, že pro Angličany je Násir skutečně nepřítelem číslo jedna. Protože to věděl, připravoval se na odvetná opatření za znárodnění Suezského průplavu: účast Francie očekával, ale překvapením pro něho byla intervence Izraele.

François Mauriac ve svém *Poznámkové bloku* (Block-Notes, 1958) napsal: „Když poslední anglický voják opustil oblast Suez, našli se Francouzi, kteří pocítovali zadostiučinění: ‚No jo, tak Angličani taky.‘ Stejně jako najdete v *Colonial Office** Angličany, kteří si mnou ruce při čtení zpráv z Alžírka... Jenže odchod posledního Angličana ze Suez je velkou porážkou Francie [...] a všechny rány, jež utrpíme v severní Africe, postihují také Angličany.“

Možná to byla právě tato Mauriakova slova, co o pětadvacet let později přimělo Françoise Mitterranda, aby během krize kolem Malvínských ostrovů projevil jako první svoji solidaritu s Velkou Británií.

Ať je tomu, jak chce, viděl to François Mauriac v roce 1956 správně, jenže když ministr zahraničí Christian Pineau navštívil

Nehrúa a pak i Násira, bylo jeho posláním právě takovéto „strouhání mrkvičky“ Angličanům (hýřil dobře míněnými slovy na adresu Sýrie, kterou ohrožoval Irák pod vedením Núrího Saida) a dále snaha o přátelsky dojednaný příslib od Násira, že bude prostředníkem v řešení alžírské otázky. „Po pravdě řečeno, žádné úzké vazby mezi politikou, kterou jsme chtěli provádět v arabských zemích, a alžírskou otázkou jsem nevytvořil,“ uznal Christian Pineau o dvacet let později. Stejně jako Eden nevěděl ani on zhola nic o islámsko-arabském zkoumání terénu a jeho úvahy se i nadále odvíjely v rámci vztahů Západ-Východ, ba dokonce ve starém koloniálním rámci. Jistě, už od doby, kdy Soustelle odhalil v horách Nemencha egyptské výcvikové tábory, v Paříži dobře věděli, že má Násir vazby na „rebely“, ale to se zdálo normální... Pineau však „přijal od Násira čestné slovo, že na svém území nepodporuje žádné kádry FLN“ a tak o tom také referoval v parlamentu.

Zajímavé je svědectví samotného Násira, protože ukazuje, že Pineau mu nedokázal naslouchat o nic víc než Eden: „Pokusil se dosáhnout se mnou urovnání alžírské otázky. Já mu však sdělil, že za alžírskou revoluci nejsem zodpovědný... Na jejím počátku stáli pouze Alžířané, vychází to zevnitř. Neslíbil jsem mu, že nebudu Alžířanům pomáhat – řekl jsem mu: ‚Máme zodpovědnost za to, abychom svým arabským bratrům všude pomáhali.‘ Kladl mi otázky ohledně vojenského výcviku Alžířanů a vysílání Egyptanů do Alžírka. Odpověděl jsem, že v tuto chvíli žádní Egyptané po boku Alžířanů nebojují... a že se zde žádní Alžířané necvíčí.“ (březen 1956)

Když byl tento výcvik o pár dní později obnoven, francouzské tajné služby si dopřály to potěšení a informaci zveřejnily – Pineau byl zesměšněn, což už Násirovi neodpustil. Krom toho ve chvíli, kdy Soustellův nástupce Robert Lacoste oznámil, že do Alžírka přijíždí 100 000 mužů a že nadešly „poslední okamžiky rebelů“, vysílal jejich informaci *Hlas Arabů*, a učinil tím z Násira obhájce kauzy Alžířanů. Její ozvěna měla až přehnaný dosah, vezmeme-li v úvahu, že v tu chvíli ještě většinu alžírských muslimů scházela sebedůvěra, že jich velmi mnoho okouzlovaly hodnoty integrace a že někdy ani neznali cíle FLN. Naočkování boje FLN na islámsko-arabské snahy působilo jako kvas, jako páka, která dodala masám nekonečný elán. Pověsti, které v srpnu 1955 tvrdily, že se v Collu vylodila egyptská vojska, tento přesun do

oblasti mýtu jen potvrdily. Arabové tomu věřili, ale Soustelle také, když ve Philippeville pokládal hlasatele nezávislosti za egyptské propagandisty.

Přetnout vazby Alžíránů s arabským a islámským světem, takový byl cíl francouzských představitelů, kteří chtěli věřit tomu, že až bude Násir poražen, povstání bude brzy přemoženo. Znárodnění Suezského průplavu v červenci 1956, tohoto „francouzského díla“, jež bylo spojeno se jménem Ferdinanda de Lesseps a které slavnostně otevřela císařovna Evženie, jaká to další potupa! Hozená rukavice!“ zněl titulěk v *Le Mondu*. „Jako Hitler se zachoval, jako Hitler zhyne,“ soudil také *Le Quotidien* a pokračoval: „Průplav je nutno znovu okupovat.“

A pro splnění tohoto úkolu počítali Francouzi s Izraelem.

To Násir nečekal. Sám ostatně později napsal, že po uzavření spojenectví se Sýrií a s Jordánskem, a hlavně po odchodu Angličanů zřejmě nedoceníl, do jaké míry mohla v Izraeli stoupnout obava z obklíčení arabskými zeměmi a z napadení od jihu, které teď už nebudou moci brzdit britské jednotky. A také si Násir myslel, že pomoc od Izraele Angličané nikdy nepřijmou, protože by to pro ně byl ten nejjistější způsob, jak si znepřátelit celý arabský svět. Angličané skutečně uzavírat spojenectví s Izraelem nechtěli – pro případ budoucí války dokonce navrhovali, že budou bombardovat Tel Aviv, aby se ve stínu tohoto záblesku skryla jejich tajná úmluva s Jeruzalémem (to ovšem Izrael odmítl). Londýn však musel na tento svazek přistoupit pod tlakem Francie, která dodávala do Izraele zbraně, aby tak kompenzovala ty, co Násirovi poskytovali „Češi“, a která se domnívala, že tváří v tvář společnému nepříteli by Izrael mohl posloužit jako spojenec zezadu, a učinila z toho podmínku svého zásahu po boku Angličanů.

„Bez francouzské intervence a bez záruk ze strany Anglie by sinajská válka nepochybně nepropukla,“ potvrdil Šimon Perés, jenž dojednával dodávky zbraní a zanedlouho také protokol ze Sèvres, který s ním v říjnu 1956 uzavřeli Bourguès-Maunoury, Pineau, Eden a Selwyn Lloyd.

V pozadí těchto smluv se rýsoval stín Mnichova.

V Paříži si totiž mnozí mysleli, že Násir je původcem problémů Francie v Alžírsku, zatímco pro další byl jen pěšákem ve hře Sovětů a ještě pro jiné zas novým Hitlerem, jehož výbojně schopnosti je nutno rozdrtit hned v zárodku. Po všech těch kapitulacích v Indočíně, v Tunisku a v Maroku se už rozhodně nesmí

ustupovat, jako tomu bylo před rokem 1939 během *Anschlussu*, obsazení Porýní atd. Podle této představy hrál Izrael tváří v tvář tomuto Hitlerovi úlohu malého Československa. Ani Eden nepřemýšlel jinak, protože byl už dvacet let sužován komplexem z Porýní a viděl nyní Násirovu ruku všude, od odvolání Glubba Paši v Jordánsku (což byla pravda) až po povstání Mau-Mau v Keni (což pravda nebyla).

A pak, Násir se Velké Británie dotýkal v jejím citlivém bodě, protože kanálem proplovala třetina jejích lodí. Mohla by také začít scházet ropa. Eden nechtěl, stejně jako Churchill, aby se Anglie stala „novým Nizozemskem“. Navzdory rizikům zásahu, zvláště když ho bude podporovat Izrael, intervenovat bude.

Okamžitě byla naplánována vojenská operace. V tom okamžiku se však zdála neproveditelná, protože Anglie, ačkoli disponovala jadernými zbraněmi a specializovanými silami pro své kolonie, neměla žádnou jednotku *ad hoc* pro takovouto eventualitu; stejně na tom byla i Francie, která zabředla do bojů v severní Africe. Krutá vzpomínka na nezdařený výsadek u Arnhemu v září 1944 tlumila různé iniciativní návrhy. Zatímco ve Velké Británii ochromovaly Edena výhrady labouristů, kteří chtěli jednat pouze s požehnáním OSN, ve Francii chtěli naopak – s výjimkou komunistů a kruhů kolem Menděse France – co nejdříve přistoupit k činům; pro socialistickou vládu bylo hlavní, aby se jí podařilo od sebe oddělit zájmy země a zájmy suezských akcionářů, a aby tak získala dobrou záminku postavit se do čela úderu proti Násirovi. Tentýž Robert Lacoste, který v Alžírsku prohlašoval, že vítězný boj proti *fellaghům* je „ve své poslední fázi“, tvrdil také, že „pokud by měl v této krizi zvítězit Násir, který ji sám rozpoutal, válka v Alžírsku nebude mít konce“.

Tato nálada panovala jen krátce, protože proti všemu očekávání dal Eisenhower vědět Edenovi a Foster Dulles Pineauovi, že je třeba nalézt jiné cesty, jak přivést Násira k rozumu, a že Spojené státy se o to postarají. Američané chtěli celou záležitost omezit na pouhý problém volného pohybu lodí, protože znárodnění vytrhovali z jeho kontextu a soudili, že Násir „měl právo společnost znárodnit“. A zároveň když Francouzi a Angličané odvolali svoje lodivody, aby ukázali, že Egyptané sami nejsou schopni řídit provoz lodí v průplavu, vytvořil Foster Dulles Sdružení uživatelů Suezského průplavu, čímž je zbavil veškerých manévrovacích možností, jelikož sdružení se zavazovalo, že nebude jednat pomocí síly...

Násir začal uvažovat, co vlastně americký postoj znamená; Foster Dulles mu však dodal jasné obrysy vysvětlením, že „odmítá ztotožnit politiku své země s obranou zájmů bývalých mocností“.

V Londýně tato urážka připomněla věty, které pronášel Roosevelt během nepokojů v Indii v roce 1942 a po zatčení Gándhího – a tak si už britská vláda dokázala představit nepředstavitelné, totiž onu spolupráci s Izraelem, kterou už dávno chystala Francie: v tajnosti tak byl uzavřen protokol ze Sèvres.

Pro Izrael to bylo vážné rozhodnutí, ale „taková příležitost se už nebude opakovat“. Plán spočíval v tom, že Izrael zaútočí na Egypt a druhé dvě země pak pro záchranu míru vojensky zasáhnou. V očích Arabů se tak „nepošpiní“ spolupráci s Izraelem. Ben Gurion a Šimon Perés s touto ponižující nabídkou souhlasili, protože to „zajistí Izraeli bezpečnost“; a co se týče Francouzů a Angličanů, ti „získají zpět svůj vliv v Orientu“. Představovali si, že když ponechají iniciativu na Izraelcích, vyhrají válku, aniž by válčili, a na těžkopádnou francouzsko-anglickou armádu zbyde jen to, aby úkol vzala za svůj.

Devětadvacátého října 1956, jak bylo předem stanoveno, obsadily izraelské jednotky Sinaj a překvapenou egyptskou obranu brzy rozvrátily. Jak bylo stanoveno, tanky Mošeho Dajana se zastavily u Akaby. Jak bylo stanoveno, anglické vzdušné síly se vydaly na místo a francouzská pomoc jen čekala na rozkaz. Byla odeslána dvě ultimáta, a Izrael se podřídil. S čím se ale předem nepočítalo, byla možnost, že si Násir bude hrát na mučedníka napadeného Izraelem, neboť Angličané a Francouzi nechťeli, aby je arabský svět vnímal jako spojence židovského státu, a jejich vyloďení bylo stanoveno až na 6. listopadu. A tento odklad byl osudný, protože do pohybu se dal celý aparát OSN, podněcovaný arabskými státy, a Foster Dulles nechal odhlasovat rezoluci proti této intervenci. Pátého listopadu zase předseda rady ministrů SSSR Bulganin odeslal Molletovi, Edenovi a Ben Gurionovi výhružnou „nótu“, v níž stálo, že pokud expedice nebude ukončena, je Sovětský svaz připraven použít všechny typy moderních ničivých zbraní.

Nicméně anglicko-francouzské jednotky se vylodily a postupovaly k Suez, ale musely se zastavit, protože Londýn a Paříž ustoupily výslovným příkazům OSN, Washingtonu a Moskvě.

Tato katastrofa první velikosti, toto opravdové „diplomatické Dien Bien Phu“, zcela diskreditovalo ty, kdo byli za akci opověd-

ni: nejprve podal demisi a opustil politický život Anthony Eden a nedlouho po něm i Guy Mollet, který se snažil připomínat i pozitivní stránky intervence, třeba že zachránila Izrael.

A i když Izraelci pocítovali hořkost, že byli takto zastaveni na cestě za úspěchem, byli Francii za operaci, která přispěla k tomu, že jejich ohrožený stát dokázal přežít, svým způsobem skutečně vděční.

Velké Británii krizový rok 1956 ukázal, že už ztratila svoje velmocenské postavení a že nadále může jednat pouze se souhlasem Spojených států. Na stvrzení této pohromy opustily anglické jednotky po pádu Núrího Saida v červenci 1958 také Bagdád. Porážka navíc uvolnila svazky, které Londýn udržoval se svými bývalými koloniálními državami, a zvláště s Indií, protože Nehru tento ofenzivní návrat „kolonialismu“ velmi hlasitě odsoudil. Především se ale anglický debakl projevil v arabském světě, kde určitý počet států houfně přestoupil na „Eisenhowerovu doktrínu“, která jim zajišťovala americkou pomoc „pro případ hrozby ze strany moci kontrolované Moskvou nebo komunisty“. Tím se mínila Sýrie, která byla Násirovým přítelem, zbraněmi ji zásoboval Sovětský svaz a dělala si zásluku na Libanon. Šlo o významný obrat, jelikož ještě před rokem hrozilo, že Sýrii pohltní Irák.

Suez tedy představoval tečku za koloniální nadvládou Velké Británie v arabském světě.

Pro Francii a pro alžírské národnostní hnutí měla krize důsledky zároveň rozhodující i paradoxní. Nehledě na zatrpklost vojáků, kteří po nezdařech v Indočíně, v Maroku a v Tunisku vládě vyčítali, že neuměla, nebo se neodvážila dovést suezskou akci až do konce (dost brzy se už vědělo, že Bulganin nemohl své hrozby uskutečnit a že sloužily jen jako zástěrka intervence v Budapešti), a nehledě na podíl, jaký měl tento krach na pádu čtvrté republiky, projevila se suezská krize okamžitými následky v Alžírsku: tady Násirovo vítězství nadchlo davy muslimů a zároveň přispělo k tomu, že obřími kroky postupovala také internacionalizace místního problému. Většina zemí arabsko-asijského bloku se přidala na stranu alžírských požadavků, výjimkou zůstal pouze Libanon.

Násirovo vítězství mělo ale paradoxně také ten výsledek, že vzbudil nedůvěru u podezřívavých vlasteneckých lídrů FLN, kteří se začali obávat, aby Káhira nehrála v jejich záležitostech příliš významnou úlohu, tentokrát nadobro. A tak jsme se stali svědky

operace, při níž došlo k odpoutání od Egypta a k „maghrebizaci“ alžírského problému, či přesněji k tomu, že se těžiště akcí v Alžírsku přeneslo do severní Afriky. Sídlem prozatímní vlády Alžírské republiky se tak stal Tunis, což zhoršilo vztahy mezi Francií a Búrgíbou. Kvůli Suezmu tedy vedla politika tria Lacoste-Bourgès-Mollet k jakési „maghrebizaci války“, zatímco alternativní skupina Mendès-Savary-Defferre chtěla dospět k „maghrebizaci míru“, a to prostřednictvím spojení všech tří severoafrických států do federace, která by na západě vyvažovala vliv Egypta a Arabské ligy.

Reálným důsledkem suezské krize však byl především fakt, že se na scéně objevil „třetí svět“. Jeho specifický ráz se sice začal projevovat už dříve, zvláště na konferenci v Bandungu*, ale dosud jen využíval soupeření mezi Spojenými státy a Sovětským svazem a těžil z něho výhody, které korunovaly snahy těchto zemí o posílení vlastní identity a legitimacy rozvoje. Účastníci Bandungské konference měli ovšem jen málo prostředků, jak dosáhnout svého – krom hrozby, že přejdou z jednoho tábora do druhého. A to Východ i Západ nazývaly „smlouváním“.

Suezská krize přinesla první nový fakt, totiž že chudé národy budou mít od nynějška v ruce trumf, což byl v tomto případě průplav, který dokázaly sebrat Západu. A zakrátko získaly ještě druhý trumf, který Mosaddek ještě nedokázal velmocím odebrat úplně, a tímto trumfem byla ropa.

Ještě důležitější byla však skutečnost, že se islámské země ani zdaleka nenechaly strhnout na cestu ke komunismu, jak jim to jistý deterministický pohled na dějiny předem prorokoval, ale že se od něj naopak odvrátily, a to přinejmenším stejně jako od modelu západního. Nejenže se utvrzovaly ve svém národním (arabském, alžírském...) a islámském poslání, ale ukazovaly také, že společnost může tvořit dějiny, které jsou jejími vlastními dějinami a zároveň mohou být dějinami širšího společenství islámu. V Násirovi svět rozpoznal vůdce a hrdinu tohoto obrození. Nicméně sjednocování arabského světa, které měl uspišit svazek Egypta a Sýrie, nakonec nehledě na Suez a na vytvoření Sjednocené arabské republiky ke zdárnému konci nedospělo. Egypt nikdy nemohl hrát jednotící roli, jakou na sebe vzal Piemont nebo

Prusko. Bylo tomu tak proto, že arabský svět pocituje solidaritu více ve svém vztahu k ostatním než k nějaké identitě, jež by mu snad byla vlastní? Jistě, později ji nalezl, a to během války proti Íránu, který je přitom také muslimský, ale za války v Íráku se zase rozdělil... A zdá se, že od té doby je už čas arabské jednoty pryč.

Suezská krize měla za následek, že se přitvrdil postoj alžírských Francouzů a také postoj vojáků, což vedlo ke státnímu převratu 13. května 1958 (viz výše, s. 288 ad.) a zároveň k maghrebizaci alžírské otázky. Postoj generála de Gaulla ke zvratu v osvobozovacím zápase kolonizovaných národů byl nejistý a neznali ho ani jeho blízcí. Ve Velké Británii vyvolala dekolonizace mezi konzervativci nejistotu, Anthony Eden podal demisi.

Jaká byla po roce 1958 politika dekolonizace ze strany metropolí, vyplývá ze srovnání Churchillových a de Gaullových reakcí a jejich postupů: v Alžírsku byla výsledkem války, ale jinak tomu bylo v černé Africe, francouzské i anglické, a v ostatních částech britského impéria, kde vyjednávání převládlo nad ozbrojeným bojem. A metropole na jednání přistoupily, tak silný byl odraz událostí na Blízkém východě... Jako by se Evropa s konečnou platností vzdala. Od té chvíle vládly světu dvě velmoci, a o slovo se hlásil třetí svět.

Churchill a de Gaulle tváří v tvář dekolonizaci

„Já se nestal předsedou vlády proto, abych likvidoval impérium,“ říkal Churchill za druhé světové války. Neboť impérium bylo jeho slávou a on od doby, kdy v roce 1899 napsal *The River War*, což byl jeho první velký text na téma kolonizace, pouze odsoudil výstrelky přehnaného vlastenectví, kterému se v Anglii říkalo *jingoismus*, a označil se za torye (demokrata); během búrské krize v roce 1900 zpochybil štváče typu generála Kitchenera*, ačkoli byla země ve válce. Nicméně co se týkalo Indie, zachovával vždy postoje starého imperialisty. „Při pohledu na to, co se stalo v Irsku a co se děje v Egyptě, nelze odsuzovat ty, kdo poukazují

* Tato konference 29 zemí třetího světa v dubnu 1955 stála na počátku hnutí nezúčastněných zemí. (pozn. překl.)

* Když byl za búrské války postaven do čela britské armády, vedl ji Kitchener obzvláště nemilosrdně (internační tábory pro ženy a děti, vypalování farem...). (pozn. překl.)

na ústupky ve vzdálených koloniích... V Indii však Velká Británie musí zůstat skutečnou mocností.“ Lordi Irwin a Baldwin* totiž chtěli Indii poskytnout statut dominia, aby ji tak Anglii spíše uchovali. Churchill měl za to, že tento plán je chimérou a že se nesmí ustupovat – a později si všiml, že nositelé smířlivých postojů vůči Indii byli smířliví také vůči Hitlerovi. Byl romantikem oproti realistům, kteří se spolu s Rudyardem Kiplingem sešli v Lize na obranu Indie, jež měla být seskupením právě takovýchto osobností, oněch literaturou vysmívaných „plukovníků Blimpsů“, kteří potom hodlali založit UBI (Unie Británie a Indie). Bojoval proti schválení *Government of India Act*, a to nejen z důvodů politických, ale protože impériem zosobňovalo dějiny jeho země a především jeho vlastní mládí; byl přesvědčen, že ve chvíli, kdy roste nebezpečí hitlerovského militarismu a kdy se téměř všude šíří nacionalismus, by statut dominia pro Indii, který jí chtěli lidé jako Baldwin a Hoare** přiznat, vedl k ústupkům, jež by zemi oslabily. Uvnitř konzervativní strany však Churchill získal jen 356 hlasů proti 838. Je pravda, že se dopustil některých slovních excesů, které přispěly ke zhoršení vztahů s Indii: „Když vidíme pana Gándhího, toho rebelantského bezvýznamného advokáta, co si hraje na fakíra dobře známého orientálního typu, jak se prochází polonahý po schodech místodržitelského paláce, jak organizuje kampaň občanské neposlušnosti a jak potom s představitelem krále celé říše mluví jako rovný s rovným, je to alarmující, a navíc odporné.“

Nicméně po odhlasování *Government of India Act* si Churchill v roce 1935 svůj postoj ke Gándhímu poopravil: hladovky za práva *haridžanů* neboli nedotknutelných (podstupované spolu s několika muslimy) si vysloužily jeho uznání, neboť byly známkou ušlechtilosti názorů indického vůdce. Když však dal Roosevelt po vstupu Spojených států do války najevo, že Atlantická charta platí i pro Indii, vybuchl Churchill zlostí. Americký tlak tehdy natolik sílil, že Churchill poslal Stafforda Crippse do Indie s návrhy, které byly sice odmítnuty, ale získal tím aspoň trochu času.

* Stanley Baldwin byl ve dvacátých letech britským premiérem (1924–1929, 1935–1937) a Edward Irwin místokrálem v Indii (1926–1931). (pozn. překl.)

** Sir Samuel Hoare byl státním tajemníkem pro Indii a od roku 1935 ministrem zahraničí. (pozn. překl.)

Churchill přitom věděl, že jednoho dne bude nutno Indii nezávislost udělit, a sám také uspořádal konferenci v Simle, která tento nevyhnutelný krok připravovala – učinili ho ovšem až jeho labourističtí nástupci.

Winston Churchill se zuřivě bránil myšlence, že by měl být Indii udělen statut dominia uprostřed války: vyslechl si to od něj i umírněný představitel Indického národního kongresu Tédž Bahádúr Saprú a ve válečném kabinetu se tento problém nikdo neodvážil ani zmínit, takže se Churchill ve své vládě vlastně sám stal „Ligou na obranu Indie v jedné osobě“. V Jaltě se pevně postavil proti Rooseveltovi, který navrhoval, aby se bývalé kolonie přeměnily na jakási mandátní území budoucího OSN. „Nesouhlasím ani s jediným prezidentovým slovem,“ přerušil ho Churchill... Za žádných okolností prý nebude souhlasit s tím, aby čtyřicet nebo padesát národů strkalo nos do věcí britského impéria... V této otázce neustoupí ani o píď. „Co byste tomu říkal vy, kdybychom vzali do mezinárodní správy Krym a chtěli si tam udělat letní sídlo?“ zeptal se Stalina. A když dal Roosevelt ke zvážení, že by si Indie – stejně jako Spojené státy v letech 1783–1789 – mohla postupně začít volit své zastupitele a stát se demokracií, opáčil mu Churchill, že ona období ani problémy nelze srovnávat. Znamenalo to snad, že nevěřil, že by si Indové mohli demokraticky vládnout, nebo to byly jen výroky „senilního starce“ (lord Amery), který chtěl „starou dobrou Indii“ zakonzervovat? On chápal dobře, o čem je řeč: když jeho nástupce premiér Attlee hovořil 20. prosince 1946 v parlamentu o budoucnosti Barmy, která „se měla sama rozhodnout o svém osudu buď v rámci *Commonwealthu*, nebo mimo něj“, vstal Winston Churchill ze své lavice vůdce opozice a prohlásil: „V dobách velké vlády lorda Chathama [William Pitt] bylo řečeno, že se musíme naučit velmi brzy vstávat, abychom neztratili území, jež tvoří naše bohatství. Člověk by řekl, že dnešní velectená vláda chce činit opak: nechává si země impéria unikat mezi prsty bez jakéhokoli náznaku úcty vůči práci a obětem našich předků. Je tomu sotva rok, co jsme Barmu osvobodili od Japonců – a jak moc dnes spěcháme, abychom ji opustili navždy!“

U Charlese de Gaulla bychom takovouto stálost nenašli, jeho výroky o impériu se od základu změnily, když nastala nová situace a vypukla alžírská válka, jejímž byl on hlavním aktérem. Ti, kdo

ho vynesli k moci, zvláště Jacques Soustelle, opírali svou volbu o jeho minulé činy a představovali si, že se jejich hrdinské zpěvy budou moci opakovat. Zmýlili se, a stejně jako *pieds-noirs* a mnozí další potom usoudili, že je de Gaulle zradil. De Gaulle ve svých *Pamětech* rekonstruuje dějiny takovým způsobem, že se v jeho názorech a v jeho reakcích na události dá objevit určitá kontinuita.

Jak to s ní však bylo doopravdy?

Během války existovala mezi de Gaullem a Churchillem zjevná shovívavost, protože co se týkalo kolonií, byli navzájem vůči Američanům zcela solidární. Aféra kolem Sýrie (viz s. 131–133) sice starý antagonismus probudila a málem vyústila v roztržku, ale to se jednalo jen o žalostnou „peripetii“. Alexandr Bogomolov, sovětský vyslanec v Alžíru, stanovil na tomto pozadí jednoznačnou diagnózu: „Je jasné,“ napsal Stalinovi 19. ledna 1944, „že se de Gaulle postupně zbavuje giraudistů, že Angličané (a nikoli Američané) pošlou zbraně francouzskému odboji a že existuje zásadní anglicko-francouzská shoda [zdůraznil Bogomolov] jak v severní Africe, tak i na Středním východě. Churchill podporuje de Gaulla proti Američanům, aby se na minulá nedorozumění zapomnělo... [...] Takže Anglosasové jsou sice často solidární proti nám, Sovětskému svazu, ale ne už v otázkách kolonií, kde Velká Británie hledá spojence ve Francii proti Američanům – de Gaulle to velmi dobře pochopil a zcela podporuje Anglii proti USA.“*

De Gaullův projev v Brazzaville (30. ledna 1944) se vepsal do dějin proto, že jej pronesl před Afričany a že se týkal statutu kolonií, ale jeho obsah byl velmi mlhavý: chtěl „výkon francouzské suverenity postavit na nové základy“ a příslušnost k impériu ani nezmiňoval, protože to se rozumělo samo sebou. De Gaulle z něho později udělal jakousi chartu zvěstující budoucnost. Ges-to to bylo pravda novátorské, stejně jako nařízení z prosince 1943, jež rozšiřovalo kategorie alžírských muslimů, kteří se měli těšit plným občanským právům – to kolonisté přijímali jen velice neradi. Právě de Gaulle také rozhodl, že v Ústavodárném shromáždění, které mělo mít 522 členů, z nichž dosud 25 zastupovalo kolonie, usedne 63 poslanců ze zámorí: mezi nimi byli například Félix

Houphouët-Boigny (Pobřeží slonoviny), Léopold S. Senghor (Senegal), dr. Joseph Raseta (Madagaskar) či Aimé Césaire (Martinik); v druhém Ústavodárném shromáždění pak zasedalo i 11 zástupců UDMA Ferháta Abbáse. Nicméně de Gaulle neodsoudil události v Sétifu (kritizoval jen tehdejšího generálního guvernéra Yvesa Chataigneaua), a i když v Indočíně projevoval sympatie k Jeanu Saintenymu a ke generálu Leclerkovi, jeho mužem v terénu byl admirál d'Argenlieu. A ten vyvolal roztržku s Ho Či Minem.

V letech 1947–1958, což byly roky „putování po poušti“, vykrytalizovala myšlenka, jež se zřejmě stala základem pro vznik de Gaullovy strany RPF (Sjednocení francouzského lidu), totiž že Francii je nutno nabídnout nějaké útočiště, když už se její koloniální říše čím dál rychleji rozpadá a zároveň se urychluje i její přechod pod kuratelou Američanů. De Gaulle několikrát předkládal svou koncepci Francouzské unie, která se pokaždé čím dál víc přikláněla ke směřování k autonomii. Co se však týkalo Alžírka, vždy znovu rázně ujišťoval, že musí zůstat francouzské: pohoršovalo ho „ovzduší nejistoty“ statutu z roku 1947, kdy prý ustoupil „přemrštěným slibům“. Nelze však souhlasit s tím, co stojí v jeho *Pamětech*, které napsal po roce 1960 a ve kterých generál vysvětluje, že by bývalo žádoucí nechat situaci plynule dojít ke vzniku alžírského státu. To se totiž v jeho projevech z té doby vůbec neobjevovalo.

Ohledně Indočíny – poté, co prohlásil a několikrát opakoval, že tam Francouzi vedou stejný boj jako Američané v Koreji, to jest boj proti komunismu – se de Gaulle v roce 1954 domníval, že je nutno s protivníkem vyjednávat, a nebyl ani proti dohodám, které Pierre Mendès France podepsal v Ženevě. Co se týkalo severní Afriky (tehdy se jednalo o Tunisko a Maroko), měl generál za to, že se zde musí uplatňovat asociální politika spolu s tím, že viníci zločinů, jež nejsou Francie hodny, budou potrestáni. Nemluvil o odchodu, ale soudil, že správná řešení nejsou „v možnostech současného režimu“.

Právě to opakovaně říkal Churchill. A totéž si mysleli o Francii také Michel Debré a Jacques Soustelle, když se účastnili převratu 13. května 1958. Ale ve fázi, kdy de Gaulle zvolal k *pieds-noirs* svoje „Já vám rozumím“, nevěděli ti dva o nic víc než ostatní, jak se generál de Gaulle zachová. Byli zároveň obezřetní, úzkostliví i důvěřiví. De Gaulle vyčítal předchozím vládám nikoli vyklá-

zení pozic (s výjimkou základen v Maroku), ale absenci jakékoli politiky. Jaká tedy asi byla ta jeho?

Když de Gaulle hned po převzetí moci poukázal na to, že v Alžírsku existuje pouze jediná kategorie obyvatel, „plnoprávní Francouzi se stejnými právy a se stejnými povinnostmi“, nepředjímal tím svoje prohlášení z 16. září 1959, jak uvádí ve svých *Pamétech*, ale přebíral myšlenku integrace – jenom nebylo jasné, zda Francie a Alžírsko tvoří jeden celek, to jest včetně stovky alžírských poslanců v Paříži, anebo ne. *Pieds-noirs* to dobře pochopili, když volali „Soustelle, Soustelle“: mluvil-li de Gaulle o 10 milionech Francouzů v Alžírsku, vyšlo to nastejno, jako by se *pieds-noirs* ztratili v moři arabské většiny. Projev v přímořském městě Mostaganem – „Ať žije francouzské Alžírsko!“ – tuto dvojznačnost jen potvrdil, ale jakmile de Gaulle mluvil o osobitosti Alžírška a jakmile užil obrat Alžírsko a Francie, byla jeho volba jasná, byť nebyla vyslovena nahlas. Slova mají svou váhu, a tak poté, co hovořil o sebeurčení, vyslovil nakonec v roce 1960 i spojení Alžírská republika a alžírské Alžírsko. To znamenalo rozchod s Jacquesem Soustem a s alžírskými Francouzi, konec onoho „sladkého svitu olejových lamp a nádhery bílých plachetnic“. A jelikož jeho výzva k „míru statečných“ neměla okamžité výsledky, naznačil de Gaulle cestu, kterou se hodlá ubírat, nepřímou tím, že v červnu 1960 umožnil nezávislost obou států Federace Mali*.

Při pohledu na bledost v obličejích kolonistů, kteří v roce 1947 na velké bílé lodi odplouvali z přístavu v Batavii a navždy tak opouštěli Nizozemskou Indii, kdo by si byl pomyslel, že je to předobraz osudu alžírských Francouzů o patnáct let později?

A přitom byli i tací, kteří nadcházející tragédii vycítili: například Albert Camus, pocházející napůl z Alžíru a napůl z Oranu, prohlásil, že „mezi Spravedlností a [svou] matkou“ volí matku. Spravedlnost pro něho znamenala práva Arabů, kterým se vysmívali kolonisté i francouzské úřady. Jako jeden z prvních se postavil na jejich obranu a jeho spoluobčané k němu proto chovali zášť. Ale aby alžírská krize vyústila v nucený odchod kolonistů, a jeho matky, ne, s tím nemohl souhlasit. Camusův výrok se set-

kal s hněvivou reakcí intelektuálů (a v první řadě Jeana-Paula Sartra), kteří pohrdali jeho malým „smyslem pro Dějiny“ (1957).

Tento smysl pro dějiny de Gaulle měl a také věděl, že nezávislost Alžírška je nevyhnutelná. Vycítil však dopředu její důsledky pro alžírské Francouze? V letech 1950–1956 bylo možno z výroků představitelů FLN usuzovat, že v nezávislém Alžírsku budou mít všichni Francouzi stejná práva jako ostatní obyvatelé země. V tomto bodě zřejmě nastala změna na „Summánském sjezdu“ FLN a příkop oddělující obě komunity pak ještě prohloubily teroristické akce OAS – a Alžířané nedělali nic pro to, aby tuto propast zasypali.

Co se týkalo obyvatel metropole, kteří vždy okamžitě – a právem – pranýřovali mučení, ti nedokázali ani slovíčkem odsoudit také terorismus. Panovala představa, že tento terorismus je odpovědí na teror v koloniích... a že jeho oběti mají holt smůlu...

De Gaulle se snažil o ukončení války. Jelikož vojenské operace nevedly ani zdaleka k nějakému Dien Bien Phu, kontaktoval nejprve Si Salaha, šéfa povstalců z okolí Alžíru, a potom i vedení FLN. Aby urovnání celé záležitosti uspil, použil výraz „Alžírská republika“ a vyhlásil referendum o sebeurčení, v němž „ano“ zvítězilo 75 procenty hlasů všech, kdo k volbám přišli, přičemž v Alžírsku, kde velká města volila „ne“, to bylo 69 procent. Bidault a Soustelle se s de Gaullem rozešli (8. ledna 1961).

Tehdy se generál Salan rozhodl, a spolu s ním generálové Challe, Jouhaud a Zeller, že nadešel správný okamžik pro provedení puče, který měla skrytě podporovat OAS, jež vznikla zřejmě z iniciativy Roberta Martela, Pierra Lagailarda a Jean-Jacquesa Susiniho, což byli hlavní představitelé alžírského „týdne barikád“ v lednu 1960, na který puč z dubna 1961 navazoval. De Gaulle se opřel o řadové vojáky, a tak snahy generálů ztroskotaly, ale teroristická organizace OAS ve svých akcích pokračovala dál a zabíjela „koho chtěla, kdy chtěla a kde chtěla“. V průběhu léta přinesly teror i odvetný teror čím dál větší množství obětí a spektakulárních akcí a podzim 1961 se stal pro část alžírských Francouzů – které OAS nezavraždila – obdobím naděje. Doufali, že jednání, která byla zahájena v Évianu, zkrachují, a proto se série atentátů rozšířila i na území metropole: od ledna do února 1962 jich bylo ve Francii více než 100 a v Alžírsku přes 800 (část měla na svědomí FLN, část OAS a část ti, kdo byli proti OAS).

Na příměří a na dohody, které byly v Évianu uzavřeny v březnu 1962 a kterými se uznávala nezávislost Alžírška (následně ji mělo

* Tu v té době tvořily Senegal a Francouzský Súdán, který si pak ponechal název Mali. (pozn. překl.)

stvrdit referendum), odpověděla OAS terorem a taktikou spálené země: kontrolovala alžírskou čtvrť Bab el-Oued, z níž si učinila jakousi druhou „pevnost Chabrol“*, vypálila městskou knihovnu... Navzdory jejím příkazům a zostření bojů začal nicméně exodus už od chvíle, kdy generálský puč ztroskotal, kdy byli zatčeni Challe a Salan a kdy Soustelle a Bidault zmizeli... Duben a květen 1962 se vyznačovaly masivním odchodem *pieds-noirs*, přičemž armáda, aby jejich odchod dokázala zajistit, ponechala část svých *harkis* jejich tragickému osudu; aspoň část jich ale odvezla do Francie. „Ne, ničeho nelituji,“ notovali si repatrianti na lodích *Chanzy* a *Ville d'Oran* známý refrén od Edith Piaf a pak ještě Enrico Macias vyzpíval nostalgii po „svě ztracené zemi“.

De Gaulle a dekolonizace černé Afriky

Již v říjnu 1956, kdy probíhala suezská krize, řekl de Gaulle dědici marockého trůnu, princů Mulaji Hasanovi: „Alžírsko bude nezávislé, ať chceme, nebo ne. Vše tedy záleží na tom, jak k tomu dojde.“ „Bude to dlouhé, a někdo to odnese, hodně lidí to odnese,“ řekl také Jeanu Amrouchovi**. A odneslo. Dlouhá byla cesta k dohodám z Évianu i ta, která vedla k zažehnutí nového puče generálů: bylo by stačilo, aby se generál Challe v roce 1962 obrátil na civilisty z řad *pieds-noirs*, a krize mohla mít ještě tragičtější konce; on však nechtěl následovat na této cestě generála Salana, a tak byla nakonec jeho OAS zlomena.

Mitterrand a Defferre: dva předchůdci

V černé Africe byla dekolonizace mnohem snazší a de Gaulle ji dovedl do konce, aniž by doopravdy tekla krev, neboť tady k ní byla pootevřena dvířka už dříve. Svým způsobem byl jejím průkopníkem v metropoli François Mitterrand, který na ministrestvu pro zámořskou Francii uplatňoval princip *ad augusta per angustata****. Na jedné straně dokázal on a jeho strana UDSR (Demo-

* „Fort-Chabrol“ se říkalo sídlu Antisemitské ligy v pařížské rue de Chabrol, kde se její stoupenci v roce 1899 déle než měsíc bránili policistům, kteří je přišli kvůli protidreyfusovské kampani zatknout. (pozn. překl.)

** Francouzsky píšící kabylský spisovatel. (pozn. překl.)

*** K velkým úspěchům po úzkých cestách. (pozn. překl.)

kratický a socialistický svaz odboje) navázat úzké vztahy s Houphouët-Boignyem a s dalšími lídry RDA (Africké demokratické sdružení), čímž je oddělil od jejich spolubojovníků z komunistické strany, jejichž představitelem byl Gabriel d'Arboussier; a na straně druhé dováděl jako ministr pro zámořskou Francii svoji politiku „až na samý kraj, odkud už nebylo návratu, a to díky lhostejné veřejnosti v metropoli a díky všeobecně nízké pozornosti k tomuto problému“. Je ovšem pravda, že v černé Africe nenarazilo zavádění zastupitelského či pseudozastupitelského politického režimu na žádnou silnou skupinu kolonistů, protože ti zde jen vzácně zapouštěli kořeny. „Pochopení UDSR,“ prohlásil Houphouët-Boigny v roce 1955, „její smysl pro politickou situaci a důvěra, kterou nám prokazuje, rozhodly o běhu událostí ve francouzské černé Africe.“ Afričtí vůdci tedy spolupracovali jako rovní s rovnými s politickými stranami v metropoli – a to se v Alžírsku nestalo. Příklad UDSR není osamocený, jelikož třeba předchůdkyně dnešní socialistické strany SFIO (Francouzská sekce dělnické internacionály) stejně úzce spolupracovala se stranou IOM (Nezávislí ze zámoří) Léopolda Sédara Senghora, která byla soupeřkou RDA a která přišla s ideou Africké federální republiky... SFIO se však chovala mnohem chladněji: měla totiž v parlamentu silné zastoupení a africké poslance potřebovala méně než UDSR...

V neveselé atmosféře, jež zavládla v důsledku událostí 6. února 1956 v Alžírsku, nastínil socialistický ministr pro zámořskou Francii Gaston Defferre zásady politiky, která pak byla svým způsobem úspěšná. „Francouzi už příliš mnohokrát vzbudili v zámoří dojem, že nejsou schopni jednat ve správný čas, stali jsme se hříčkou událostí [...]. Když jim v černé Africe budeme umět předcházet [zdůrazňujeme my], budeme tam moci obnovit ovzduší důvěry a svornosti.“ To mělo být jakýmsi rámcovým zákonem, jehož návrh připravil Pierre-Henri Teitgen a který nechal Defferre odhlasovat, protože „věděl, že obyvatelstvo černé Afriky pozorně sleduje, co se děje v severní Africe“. Reforma poskytovala všem francouzským územím v černé Africe a Madagaskaru všeobecné volební právo a v každé zemi jednotný elektorát. Předpokládala vznik volených vládních rad, jejichž členové budou „ministry“, a také rozšíření pravomocí místních volených shromáždění. Tím se snižovala moc generálních guvernérů a zvyšovala legislativní pravomoc každého z těchto území. „Balkanizace,“ ohodnotil to Senghor. „Než se roz-

běhneme, budeme aspoň kráčet vpřed," prohlásil Houphouët-Boigny. Pro Afričany to byla jedna etapa, ale už se neshodovali nad tím, jakou formu má mít autonomie a jaká bude podstata vazeb, které je budou spojovat navzájem, a také s Francií.

„Obnovit“ ovzduší důvěry, řekl tehdy Gaston Defferre. Je pravda, že od doby, kdy proběhlo povstání a následné represe na Madagaskaru, kdy musel odejít do exilu marocký sultán a kdy se objevili *fellaghoué* v Tunisku (a potom v Alžírsku), projevovala část afrických vůdců zneklidnění a obezřetnost. Vyskytovala se u nich také obava, aby nevznikla příliš hluboká kulturní propast oddělující politické elity, které byly značně ovlivněny různými ideologiemi a zapojeny do francouzských stranických zápasů, a nikým nekontrolovaná autonomní hnutí protestujících etnických skupin (takováto situace existovala ve své typické podobě v portugalských koloniích). Odhodlání těchto představitelů zůstat ve sféře francouzského kulturního vlivu bylo totiž zcela jednoznačné, což dokazovali tím, že se panafrického hnutí účastnili jen velmi málo a jakoby s nechutí. Černošské elity vyvíjely naopak velkou aktivitu v rámci francouzského politického života, ale neměly dost trpělivosti na to, aby zvyšovaly svou moc u sebe doma, dokud ovšem nebylo jako v Guineji odhaleno „spiknutí“ mezi některými stranickými vůdci a tradičními místními vládci.

Konec konců také OSN začala dávat najevo své výhrady vůči francouzské koloniální politice, a to nejprve ohledně poručnických území Togo a Kamerun: Togo se stalo autonomní republikou, později přidruženou k Francii, ale v roce 1958 se znovu obrátilo na OSN, která vládu Félixu Gaillarda donutila přistoupit na zásadu lidového hlasování, a výsledkem byla v září 1958 nezávislost s platností od roku 1960. V důsledku těchto peripetií se však nakonec nepodařilo dospět k tomu, co představitelé země (například Sylvanus Olympio) původně požadovali, totiž ke spojení obou částí kmene Ewe, jehož příslušníci byli rozděleni mezi bývalé britské a francouzské Togo.

Stejný problém opětovného sjednocení dvou částí se řešil v Kamerunu, ale tak jako se sever anglické části země chtěl připojit k Nigérii, přál si jih naopak svazek s „francouzským“ Kamerunem: hlasování obyvatelstva pod záštitou OSN toto řešení umožnilo. Jenže ve „francouzském“ Kamerunu bylo hnutí proti mandátní mocnosti mnohem radikálnější než v ostatních částech černé Afriky. Existence zdejších 84 politických stran v roce 1955 byla zname-

ním, že mezi obyvatelstvem, které tvořily početné etnické skupiny a jehož formální jednota byla dílem okupanta, se různorodost politických cílů hluboko zakořenila. Nicméně od roku 1948 dominovala místnímu politickému životu strana UPC (Svaz národů Kamerunu), která byla zároveň revoluční, blízká komunistům, ale také svázaná s antikolonialistickými kruhy v Egyptě. Její nacionalistická netrpělivost se projevila vážnými nepokoji v roce 1955, z nichž se po zákazu UPC zrodil terorismus a ozbrojené střety přetrvávající až do roku 1960. Proti UPC, který vedl V. M. Nyobé, se Francie opírala o umírněné strany a o jejich představitele Ahmadou Ahidja, což byl muslim ze severu, který v roce 1958 dosáhl (ovšem se souhlasem Francie) toho, že OSN zrušila francouzský mandát. To ale způsobilo, že UPC a část obyvatelstva považovaly nezávislost paradoxně za jakousi zradu, takže okamžikem jejího vyhlášení znovu propukly kruté občanské boje.

Jak tedy vidíme, ve frankofonní černé Africe – odhlédneme-li od dlouhého gerilového boje UPC v Kamerunu – probíhala dekolonizace prostřednictvím jednání, z podnětu OSN nebo různých nacionalistických hnutí, a francouzští politici v tomto případě dokázali jednat včas, dříve než došlo k nějakým nenávratným činům; anebo uměli nalézt síly, které si násilnou roztržku nepřály (jako právě Ahidjo).

A tak když de Gaulle nabídl Afričanům a Malgašům volbu mezi volným přidružením a odtržením, bylo to samozřejmě překvapení, ale půda byla předem dostatečně obdělána, aby si takovouto sázku mohl dovolit. Popravdě nabídl Afričanům jakési něžné sympatie, jež se možná vázaly k období brazzavillského projevu (který byl v Alžíru přijat s daleko větším chladem); kdosi spočítal, že z 810 projevů, které de Gaulle pronesl v letech 1940–1969, se nějaká zmínka o černé Africe vyskytovala ve 246 případech, což je přes 30 procent. „Kráčíme směrem k širokému společenství přidružených národů,“ opakoval de Gaulle a tato formulace se nemohla nemile dotknout ani Senghora, ani Houphouëta, protože byla ještě neurčitější než termín federace... „Je to dopravní prostředek historického významu, jenž nás přenese z jednoho věku do druhého.“ „Francie miluje velké ústupky, které vracejí věci k lepšímu,“ řekl také na adresu černé Afriky.

Takto přímočarou politiku mohl provádět proto, že nenarážel na stejně překážky jako v Alžírsku a že měl co do činění s lidmi, kteří nebyli vůči Francii tak zatrpklí jako Arabové.

Když se 28. září 1958 hlasovalo spolu s novou ústavou o vzniku tzv. Francouzského společenství, bylo 7 471 000 hlasů pro a 1120 000 hlasů proti, z nichž 636 000 odevzdali lidé v Guineji. Sekou Touré totiž odmítl, aby mu někdo „udělil“ možnost volby, a přesvědčil voliče, aby hlasovali „ne“, takže Společenství nakonec zahrnovalo kromě Francie 12 států, které se těšily vnitřní autonomii. Jenže ještě dřív, než mohly začít fungovat společné instituce, už se některé země zase přeskupovaly – Senegal a Francouzský Súdán vytvořily Federaci Mali – a žádaly nezávislost jen rok poté, co souhlasily se svým vstupem do Francouzského společenství. Ostatní je následovaly i přes odpor ze strany Houphouëta-Boignyho, který by si byl přál nějaký trvalý francouzsko-africký svazek. „Odcházejí, oni odcházejí,“ říkal de Gaulle. A nechal je jít.

Belgické Kongo a Zlaté pobřeží, velký kontrast

Otřes ze suezské krize, který měl přímý vliv na události na Středním východě a v Maghrebu a který ostatně povzbudil i různá hnutí v černé Africe, nevedl za všech okolností k tomu, aby tato hnutí bezvýhradně pomáhala FLN – ačkoli je k tomu vyzývala, černoši se měli před arabským islámem na pozoru. Vlna, kterou tento otřes způsobil, však Evropanům ukazovala, že nastala nová éra.

Zvláště zřetelné to bylo v případě Belgičanů, kteří do té doby žili v Kongu v naprosté nevinnosti tak, jako by se jich celá dekolonizace vůbec netýkala, jelikož v letech 1945–1959 byl v zemi klid a počet belgických obyvatel stoupl z 35 000 na 115 000. Belgičané byli navíc přesvědčeni, že jsou ze všech kolonizátorů nejlepší, a příkladem měla být jejich zdravotnická politika v Kongu. Rostl také počet dobře vedených škol, zakládaných především církvemi, a právě jejich prostřednictvím docházelo nejčastěji ke společenskému vzestupu. Vzdělávání však bylo hlavně církevní a jen málo Afričanů studovalo na univerzitách v Belgii. Od nucených prací se přešlo k péči o pracovníky. Vzhledem k tomu, že ve městech bylo čím dál víc zaměstnanců, kterým se říkalo „vyspělí“, snažily se belgické úřady tento jev zvládnout tím, že zavedly průkaz „občanských zásluh“, jehož získání se stalo cílem vzdělané části populace. Země tedy byla zdánlivě jakoby malátná, když tu v lednu 1959 propukly městské nepokoje, na které nebyli Belgičané vůbec připraveni, ale které je s ohledem na události jinde ve

světě dovedly k tomu, že s koloniálním režimem neprodlené skoncovali: „Belgie má v úmyslu přeměnit Kongo v demokratickou zemi, jež bude schopna dostát výsadám svrchovanosti a rozhodovat sama o okolnostech své nezávislosti.“ Překvapení bylo naprosté, zvrát situace též: ani zbytek světa, ani sami Afričané takový rozchod s minulostí nečekali. Před partnery Belgie se tak otevřela jakási politická propast a nikdo nevěděl, jak ji překonat.

A tak zatímco ve francouzských a britských državách v černé Africe přinesla dekolonizace okamžitý prospěch domorodým vojákům (ti získali nejvíc), úředníkům a politickým vůdcům, nic takového se nestalo v Kongu, které sice dostalo nezávislost, ale i nadále mu z Bruselu vládli Belgičané, protože od své bývalé koloniální moci se tam dokázala oprostít jedině církev. V roce 1960 už neexistoval v Kongu stát ani nic namísto něho. Nastala éra konfliktů spojených s nevidaným násilím, v první řadě proti belgickým důstojníkům; pokračovalo to několika válkami mezi vládou prezidenta Josepha Kasavubua a jeho ministerským předsedou Patricem Lumumbou, což byl revolucionář a marxista; posléze se odtrhla bohatá provincie Katanga a stala se separátním státem pod vedením Moise Tschombeho.

Tím se otevřela cesta k internacionalizaci konfliktu.

Pro Belgičany byla tato krize z roku 1959 opravdu zlým snem a donutila je „vystoupit ze světa pohádky“ (J. Vanderlinden).

Pozoruhodný kontrast představovala nezávislost Zlatého pobřeží neboli Ghany, zvláště když se díváme na filmové dokumenty z oslav jejího získání v roce 1957: ve sváteční atmosféře oné noci vidíme africké státníky ve smokingu, jak tančí s elegantními černoškami i Angličankami za zvuků módní antilské *biguiny*, zatímco v dáli plují po širém moři u Akkry pirogy osvětlené jako ve dne a provázené nespoutanými místními rytmy; jako leitmotiv se vrací slovo „*Liberty*“ a bok po boku vidíme osvětlené portréty premiéra Nkrumaha a anglické královny... Britské ministerstvo pro kolonie se poučilo z toho, co se stalo v Indii, v Indonésii a ve Vietnamu: sotva sem dorazil guvernér Arden Clarke, který předtím sloužil v malajsijském Sarawaku a události v Asii zblízka sledoval, propustil Kwameho Nkrumaha z vězení a nechal ho vyhrát volby. Jaký příklad! Je pravda, že Britové na ministerstvu pro kolonie začali mít pro nacionalistická hnutí v západní Africe jakousi slabost. Jejich vůdcové totiž řádně vystudovali v Oxfordu či ve

Spojených státech, účastnili se panafrického hnutí, které bylo převážně anglofonní, a zdáli se bližší anglické tradici než bílí Jihoafričané z Johannesburgu i z Kapska, kteří londýnskou vládu kritizovali, že je příliš nakoloněna emancipaci černochů. Daleko podezíravěji se Britové – ať už omylem, nebo právem – dívali na hnutí ve východní Africe, protože ta sousedila s arabským světem a místní střety mezi černochy, bělochy a Indy se jevíly jako nepřekonatelné. Nicméně i ty bylo nutno vyřešit, protože anglický ústup ze Středního východu způsobil, že se Afrika ocitla v první linii zájmu, a Stafford Cripps dokonce poznamenal, že „budoucnost zóny obchodování v librách šterlinků nyní závisí na schopnostech Afriky nadále se rozvíjet“.

Ve východní Africe se nejzřetelněji projevil rozpor, v němž na jedné straně stály nároky obnovujícího se hospodářského rozvoje (nazývaného někdy druhou kolonizací), který se pojil s globalizací trhů a jehož důsledkem bylo pronikání koloniálního systému i do těch nejuvdálenějších venkovských oblastí, a na straně druhé špatně ovládaná vůle po přechodu od přímé či nepřímé správy k zastupitelskému systému, či aspoň k jeho počátkům; a právě tato vůle proti sobě začala stavět místní tradiční vůdce, nové lídry z řad obchodníků a učitelů, zástupce utlačovaných etnik a další. V Ugandě, stejně jako v Tanganice či v Keni, způsobil tyto rozpory u soupeřících skupin růst nacionalismu a ostrážitosti, a proto začínali na představitele protektorátní správy dohlížet. Vzhledem k tomu, že se zde vyskytovaly různé etnické skupiny, jejichž nároky na zastoupení byly čím dál zřetelnější, a že se začínala organizovat také lobby kolonistů, Londýn si uvědomil, že postupovat kupředu příliš pomalu je horší než příliš spěchat. I tak ale nezávislost Tanganiky dělily od té ghanské čtyři roky a u Keni to bylo šest let (1963).

Rok 1960 byl rokem Afriky: Britům se sice zdařila jejich dekolonizace na západě, ale na východě byl nezdar zřejmý. Angličané tady v podstatě váhali, kterou svoji politiku uplatnit: držet u moci bílou menšinu, ačkoli tam bělochů byla jen hrstka, nebo tuto moc předat domorodcům, i když „neumějí“, nebo nechtějí využívat instituce, které jim kolonizátor na místě ponechá?

Tlak šířící se nezávislosti v Africe dodal jistě nový elán také černošským a indickým hnutím v Jižní Africe, především Nelsonu Mandelovi a jeho Africkému národnímu kongresu. Toto hnutí se zrodilo v roce 1912 a od jihoafrických vlád se mu dostávalo čím

dál krvavějšího útlaku, zvláště po roce 1947. Za vlády prezidenta Vorstera, kolem roku 1974, byl potom dokončen celý systém rasistických opatření apartheidu, jehož zásady byly převzaty z nacistických teorií, ve kterých Afrikánci nacházeli základy toho, co prováděli v praxi. Národní strana, jež byla u moci od roku 1948, tedy vydávala zákony a uplatňovala politiku vylučování ze společnosti, jejímž symbolem byly pasy pro pohyb uvnitř země, zákaz uzavírání smíšených manželství atd.

Indický a černošský odpor se okamžitě zostřil, opíraje se o spisy Frantze Fanona a ještě více o texty i činy Černých panterů ve Spojených státech. Na jejich základě se začala prosazovat myšlenka ozbrojeného povstání, poněvadž na politiku nenásilí, kterou podporovala církev, odpovídala vláda represemi: jedním z nejdramatičtějších momentů tohoto střetu byly masakry v Sowetu v roce 1976. Avšak zdejší velmi silné bělošské odbory, jež se dlouho stavěly stejnou měrou proti černochům jako proti majitelům podniků, se postupně vyvíjely přece jen více ve směru odborářských idejí obrany sociálně slabých.

Odsouzení politiky apartheidu ze strany OSN, vyloučení Jižní Afriky z této organizace nebo odchod z *Commonwealthu*, to vše byly zkoušky, které donutily rostoucí počet bělochů přemýšlet a rozšiřovat řady do té doby osamocených liberálů. Lidé rovněž pozorovali, že v Zimbabwe černošská vláda dokázala brát ohledy i na zájmy bílých obyvatel. Mezi černochy však došlo k rozkolu, protože Zuluové obviňovali Xhose a ANC z hegemonismu.

Prezident De Klerk tedy nakonec usoudil, že je nutno politiku změnit: osvobodil Nelsona Mandelu, který byl ve vězení přes dvacet let. Tak spustil proces, který v roce 1994 vyústil v uspořádání svobodných voleb pro všechny (*one man, one vote*), jež měly zajistit černochům většinu, a tím i záruku, že se budou podílet na spravování země.

Jak dlouhá a trnitá cesta...

Bývalý Sovětský svaz: spíše imploze než exploze

Také v Sovětském svazu existovalo národnostní hnutí se separatistickými tendencemi, především v pobaltských republikách, ale i na Ukrajině, v Arménii a v Gruzii. Jenže za časů Brežněva a pak Andropova a Černěnka se všem zdálo, že idea nezávislosti